

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ TAŞRASINDA ŞİKÂYET HAKKI ve
MEKANİZMASI: ERZURUM EYALETİ (1742-1800)**

**Hazırlayan
Mehmet KOÇYİĞİT**

**Danışman
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL**

Temmuz 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mehmet KOÇYİĞİT

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIMÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Tarih

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması:
Erzurum Eyaleti (1742-1800)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 181 sayfalık kısmına ilişkin 17/07/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 22'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim 17/07/2023

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

Öğrenci: Mehmet KOÇYİĞİT

KILAVUZA UYGUNLUK

Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800) başlıklı Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Mehmet KOÇYİĞİT

Danışman

Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Abdulkadir GÜL danışmanlığında **Mehmet KOÇYİĞİT** tarafından hazırlanan “**Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Dalı’nda **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

17/07/2023

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL	İmza
Üye	: Prof. Dr. Ümit KILIÇ	İmza
Üye	: Doç. Dr. Erdem YAVUZ	İmza
Üye	: Doç. Dr. Süleyman LOKMACI	İmza
Üye	: Dr.Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun.../.../.....tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Divan-ı Hümayunda çeşitli defter serileri bulunmaktadır. Bu defterlerden biri de ahkâm defterleridir. Merkezde veya taşrada ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması noktasında ilgili problemlerden bu defterler sayesinde haberdar olunabilmektedir. Toplumun refahını sağlamak açısından da bu kayıtlar önem arz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan klasik dönemin sonuna kadar merkezi idarenin işleyişi iyi bir görüntü çizmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde siyasi olaylarında etkisi ile merkeze gönderilen şikâyetlerin sayılarından artışlar yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1742 senesi itibari ile her eyalet için müstakil defter grubu oluşturulmuş ve gelen şikâyetler detaylı bir şekilde kayda tabi tutulmuştur.

Haklı ile haksızın, güçlü ile zayıfın ayrımını daima gözetilen adalet dayalı devlet mekanizmasının gereklerini yerine getirmeye çalışan Osmanlı Devleti için bahsi geçen defterler bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Şikâyet defterlerinin devamı niteliğini taşıyan Ahkâm Defterleri dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal yönleri hakkında bilgiler veren önemli kayıtlardır.

Çalışma konusu olan Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden birisi olan Erzurum eyaletinde yaşayan halkın 1742-1800 yılları arasında Erzurum Ahkâm Defterlerine yansıyan sosyal, ekonomik, idari, adli vb. sorunları ele almaktır. Özellikle halkın hak arama mekanizması, usul veya esasları, şikâyet türleri incelenmiştir.

Beni bu çalışmaya yönlendiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Abdulkadir GÜL'e teşekkürü bir borç bilirim. Prof. Dr. Ümit KILIÇ, Prof. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR ve Doç. Dr. Süleyman LOKMACI ve Doç. Dr. Erdem YAVUZ hocalarıma da yapıcı eleştiri ve yönlendirmeleri ile bana yol gösterdikleri için teşekkür ederim. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinde ve tezin her aşamasında bana yardım eden Doktor Öğretim Üyesi Hikmet ÇİÇEK hocama teşekkürlerimi sunarım. Desteğine her zaman ihtiyaç duyduğum kıymetli ağabeyim Prof. Dr. Rıdvan KOÇYİĞİT'e, çalışma süresi boyunca bana sonsuz anlayış gösteren eşim Duygu KOÇYİĞİT'e ve yeterli zaman ayıramadığım çocuklarım Mehmet Fatih KOÇYİĞİT ve Yüstra Duru KOÇYİĞİT'e sonsuz sevgilerimi sunarım.

Mehmet KOÇYİĞİT, Erzincan 2023

OSMANLI DEVLETİ TAŞRASINDA ŞİKÂYET HAKKI ve MEKANİZMASI: ERZURUM EYALETİ (1742-1800)

Mehmet KOÇYİĞİT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora, Temmuz 2023

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

ÖZET

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden birisi olan Erzurum eyaletinde yaşayan halkın 1742-1800 yılları arasında Erzurum Ahkâm Defterlerine yansıyan sosyal, ekonomik, idari, adli vb. sorunları incelenmiştir. Bu konunun seçilmesinde en önemli neden, incelenen döneme ve kaynaklara ait yeterli çalışmanın bulunmamasıdır.

Çalışmanın ana kaynağı olan Ahkâm Defterleri, şikâyeti için Divan-ı Hümayuna giden halkın sorunları ve bu sorunlara önerilen çözümlerin kaydedildiği divan tutanaklarıdır. Erzurum Ahkâm Defterlerine kaydedilmiş hükümlerden elde edilen bilgiler, halkın gündelik yaşamı ve sorunları hakkında bilgiler verirken dönemin değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumun etkilerini halk, yöneticiler ve diğer görevliler üzerinde görebilmek mümkündür. Çalışmanın ortaya çıkarmayı amaçladığı konulardan biride merkez ve taşra ilişkileridir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Osmanlı Hukuk'u ve şikâyet mekanizması incelenmiştir. İkinci Bölümde Erzurum eyaletinde şikâyet sisteminin oluşumu-işleyişi, halkın Divan-ı Hümayuna başvuru hakkı ile başvuru şekillerine değinilmiştir. Divana şikâyetini sunan kişilerin ikamet ettikleri bölge ve statüleri gibi özellikler çeşitli açılardan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise halkın genel şikâyetleri üzerinden değerlendirilen güvenlik, miri toprak rejimi, vakıf, miras, borç-alacak, şahsa müdahale, su anlaşmazlıkları, göç vb. konular, grafiksel tablolarla desteklenerek istatistiksel veriler ile değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmada tafsilatlı bahsedilen çıkarımlar genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Eyaleti, Erzurum Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Divan-ı Hümayun, XVIII. yüzyıl

COMPLAINT RIGHTS AND MECHANISM IN THE RURAL OF THE OTTOMAN EMPIRE ERZURUM PROVINCE (1742-1800).

Mehmet KOÇYİĞİT

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, July, 2023

Supervisor: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

ABSTRACT

In the study, the social, economic, administrative, judicial, etc. problems reflected in the Erzurum Ahkâm Books, of the people living in Erzurum province, one of the important provinces of the Ottoman Empire, between 1742 and 1800, were investigated. The most important reason for choosing this topic is that there are not enough studies about the examined period and sources.

The main source of the study, the Ahkâm Books, is the divan minutes in which the problems of the people who go to the Divan-ı Hümayun for their complaints and the solutions proposed to these problems are recorded. The information obtained from the provisions recorded in the Erzurum Ahkâm Books provides information about the daily life and problems of the people and enables the evaluation of the period. It is possible to see the effects of the political and economic situation of the state on the people, administrators and other officials. One of the subjects that the study aims to reveal is the relations between the center and the provinces.

The study consists of three parts. In the first part, Ottoman law and complaint mechanism were examined. In the second part, the formation and functioning of the complaint system in Erzurum province, the right of the people to apply to the Divan-ı Hümayun and the forms of application was mentioned. The characteristics such as the region of dwelling and status of the people complaints to the Divan were evaluated from various perspectives. In the third and last part, security, miri land regime, foundation, inheritance, debt-credit, personal intervention, immigration etc. the general complaints of the people on the issues were evaluated. Subjects were evaluated with statistical data supported by graphical tables. In the conclusion part, the inferences mentioned in detail in the study are presented in general terms.

Keywords: Erzurum Province, Erzurum Ahkâm Books, Complaint, Divan-ı Hümayun, XVIII. century

İÇİNDEKİLER

OSMANLI DEVLETİ TAŞRASINDA ŞİKÂyet HAKKI ve MEKANİZMASI: ERZURUM EYALETİ (1742-1800)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA HUKUK VE ŞİKÂyet MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ

1.1. Osmanlı Hukuku'nun Genel Özellikleri	27
1.2. Kavram Olarak Şer'î ve Örfî Hukuk	28
1.2.1. Şer'î Hukuk	28
1.2.2. Örfî Hukuk	29
1.2.3. Şer'î-Örfî Hukuk'un Birbirleriyle Olan ilişkisi.....	29
1.3. Osmanlı Hukuk'unda Kanunnâmeler ve Adaletnâmeler	31
1.4. Osmanlı Hukuk'unda Fevâ Müessesesi	32
1.5. Osmanlı Hukukunda Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi	32
1.5.1. Diğer Görevliler	34
1.5.1.1. Naib	34
1.5.1.2. İmam.....	34
1.5.2. Bir Yüksek Yargı Müessesesi Olarak Divân-ı Hümâyûn	35
1.6. Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Mekanizmasının Uygulanması	35

İKİNCİ BÖLÜM
ERZURUM EYALETİNDE ADALETİN İŞLEYİŞİ VE ŞİKÂyet
MEKANİZMASI

2.1. Erzurum Eyaletinde Şikâyet Sisteminin Uygulanması.....	39
2.1.1. Başvuru, İnceleme ve Karar Süreci.....	39
2.2. Şikâyetlerin İncelenmesi ve Karara bağlanmasında Erzurum Eyaletinde Görevliler.....	42
2.2.1. Vali ve Diğer Görevliler	42
2.3. Erzurum Eyaletinde Şikâyetin Sunulduğu Mercî	44
2.3.1. Südde-i Sa’adet, Rikâb-ı Hümâyûn	44
2.3.2. Ordu-yı Hümâyûn	44
2.3.3. Meclis-i Şer’	45
2.4. Şikâyetlerin Sunulma Şekli.....	45
2.4.1. Doğrudan (Bizzat) Yapılan Şikâyetler	45
2.4.2. Arzuhal (Arz-ı hâl).....	49
2.4.3. Yerine Başka Birini (Vekil) Gönderme	51
2.4.4. Mektup Gönderme	51
2.4.5. 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre Şikâyet Şekillerinin Sayısal Dağılımı	53
2.4.6. 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre Şikâyet Şekillerinin Oransal Dağılımı	54
2.5. Şikâyetlere Verilen Çözüm Yolları (Örf’î ve Şer’î Görülmek)	55
2.5.1. Cinsiyete Göre Şikâyet Hakkının Kullanılması	58
2.5.1. Şikâyet edenlerin Din ve Melek Bakımından Değerlendirilmesi Osmanlı	59
2.6. Şikâyetçilerin Kimlikleri	63
2.6.1. Şikâyetlerin, Kazalara Göre Dağılımı	67
2.6.2. Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları.....	68
2.6.2.1. Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları.....	69
2.6.3. Şikâyetlerin Konulara Göre Dağılımı	69
2.6.4. Erzurum Ahkâm Defterlerinin (1, 3, 5, 7, 9) Defterinin Mekansal Dağılımı	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ERZURUM EYALETİNDE SOSYO-EKONOMİK HAYAT VE YAŞANAN
TEMEL SORUNLAR

3.1. Güvenlik ile İlgili Hükümler	78
3.1.1. Cinayet ile İlgili Hükümler	81
3.1.2. Fi'il-i Şen'iile İlgili Hükümler	84
3.1.3. Hırsızlık ile İlgili Hükümler	85
3.1.4. Gasp ve Fuzûli Zapt ile İlgili Hükümler	87
3.1.5. Gammazlık ve İftira ile ilgili Hükümler	88
3.1.6. Eşkîyalık ile İlgili Hükümler	89
3.1.7. Âyânlık ile İlgili Hükümler	92
3.1.8. Devlet Görevlileri ile İlgili Hükümler	94
3.2. Toprak (Arazi) Meseleleri ile Hükümler	96
3.2.1. Timar Sistemi ile İlgili Hükümler	97
3.2.2. Malikâne-Divânî Sistemi ile İlgili Hükümler	101
3.3. Arazi ile İlgili Diğer Hükümler	104
3.3.1. Mera ve Yaylak, Kışlak ile İlgili Hükümler	104
3.3.2. Çiftlik ve Çayırılar ile İlgili Hükümler	106
3.4. Su Anlaşmazlıkları ile İlgili Hükümler	107
3.5. Değirmenler ile İlgili Hükümler	110
3.6. Vergi ile İlgili Hükümler	112
3.6.1. Rüsum-ı Ra'ıyyet ve Çift Resmi Vergisi ile İlgili Hükümler	115
3.6.2. Öşür Vergisi ile İlgili Hükümler	117
3.6.3. Hane-i Avârız Vergisi ile İlgili Hükümler	119
3.6.4. İmdâd-ı Seferiye ve İmdâd-ı Hazeriye Vergisi ile İlgili Hükümler	121
3.6.5. Niyabet (Cerime) Vergisi ile İlgili Hükümler	122
3.6.6. İspence Vergisi ile İlgili Hükümler	122
3.6.7. Tekâlif-i Şâkkâ Vergisi ile İlgili Hükümler	123
3.6.8. Fazla Vergi Talebi ile İlgili Hükümler	125
3.6.9. Bâc-ı Bâzâr Vergisi ile İlgili Hükümler	126
3.6.10. Bağ, Bahçe ve Meyve Vergisi ile İlgili Hükümler	126
3.6.11. Vergiden Muaf olunanlar ile İlgili Hükümler	127

3.7. Vakıflarla İlgili Hükümler	128
3.7.1. Vakıflarda Evlâdiyet İddiaları İlgili Hükümler.....	131
3.7.2. Vakıf Görevlilerine Müdahale ile İlgili Hükümler	132
3.7.3. Vakıf Gelirleri ile İlgili Hükümler	132
3.7.4. Vakıfların Bakım ve Onarımı ile ilgili Hükümler.....	135
3.7.5. Vakıf Görevlileri ile İlgili Hükümler	136
3.8. Aile Hukuku ile İlgili Hükümler.....	137
3.8.1. Evlilik Hukuku ile İlgili Hükümler.....	137
3.8.1.1. Nişan (Namzedlik) ile İlgili Hükümler	137
3.8.1.2. Nikâh, Mehir ve Nafaka ile İlgili Hükümler	138
3.8.1.3. Miras (Tereke) ile İlgili Hükümler.....	141
3.8.1.3.1. Miras Taksimatı ve Hibe ile İlgili Hükümler	143
3.8.1.3.2. Miras ile İlgili Hükümlerde Kadınlar.....	145
3.8.1.3.3. Mirasa Müttegallibenin Müdahalesiyle ile İlgili Hükümler.....	147
3.8.1.3.4. Borçların Mirasçılara İntikali ile İlgili Hükümler	148
3.8.1.3.5. Vasîlik ile İlgili Hükümler	150
3.9. Borç-Alacak ile İlgili Hükümler	151
3.9.1. Borç-Alacak ilişkisinde Vefat Eden Kişiler ile İlgili Hükümler.....	157
3.9.2. Alacak İddiası ile İlgili Hükümler	158
3.9.3. Gadr ve Te'allül ile İlgili Hükümler	159
3.9.4. Borç-Alacak ilişkisinde Kadınlar ile İlgili Hükümler.....	161
3.9.5. Borç-Alacak ilişkisinde Müslümanlar ve Gayrimüslimler ile İlgili Hükümler	162
3.9.6. Borç-Alacak ilişkisinde Vekillik ve Kefillik ile ilgili Hükümler.....	164
3.9.7. Faiz-Murâbaha ile ilgili Hükümler	166
3.10. Şahsa Müdahale ile İlgili Davalar.....	168
3.10.1. Şahsın Arazisine Usulsüz Müdahale ile İlgili Hükümler.....	170
3.10.2. Göreve Müdahale ile İlgili Hükümler	171
3.11. İskân (Göç)ile İlgili Hükümler	172
3.12. Diğer Konular ile İlgili Hükümler	175
SONUÇ	177
KAYNAKÇA.....	180

EKLER	191
ÖZ GEÇMİŞ	198

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜEHFD.	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi
b.s.	: Basım
Bkz.	: Bakınız.
B.	: Receb
C.	: Cilt
CDA.	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
CA.	: Cemâziyelevvel
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İÜHFM.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
L.	: Şevval
M.	: Muharrem
N.	: Ramazan
NO.	: Numara
OTAM.	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Ra.	: Rebûlevvel
R.	: Rebûlâhir
S.	: Safer
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TALİD.	: Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı

THTAD.	: Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi
THTAD.	: Türkiye Hukuk Tarihi Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğlerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Z.	: Zilhicce
Za.	: Zilka'de

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Erzurum Eyaletinin Kuruluşundan XIX. Yüzyıla Kadar Olan İdari Yapısı ...	12
Tablo 2: 1 Numaralı Defter.....	15
Tablo 3: 3 Numaralı Defter.....	17
Tablo 4: 5 Numaralı Defter.....	18
Tablo 5: 7 Numaralı Defter.....	19
Tablo 6: 9 Numaralı Defter.....	20
Tablo 7: Çalışmada Kullanılan Defterlerin Sayfa ve Hüküm Sayıları	21
Tablo 2.1: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hitabın Yapıldığı Görevlilerin Sayısal Dağılımı.....	43
Tablo 2.2: Şikâyetlerin Sunulma Şekilleri.....	53
Tablo 2.3: 12.7.1. Sancakların Yıllara Göre Şikâyet Sayıları	66
Tablo 2.4: Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları.....	69
Tablo 3.1: Borç -Alıp Verenlerin Dini Gurupları.....	163

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Şekillerinin Sayısal Dağılımı	54
Şekil 2.2: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Şekillerinin Sayısal Dağılımı	55
Şekil 2.3: 1,3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetlere Verilen Çözüm Yollarının (Örfî ve Şer'î) Cevapların Sayısal Değeri	56
Şekil 2.4: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetlere Verilen Çözüm Yollarının (Örfî ve Şer'î) Cevapların Oransal Dağılımı	57
Şekil 2.4: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Defterlerde Cinsiyete Göre Şikâyet Hakkının Kullanılması	59
Şekil 2.5: 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Eden Müslim-Gayri Müslim- Belirsiz Şikâyetlerin Sayısal Dağılımı.....	60
Şekil 2.6: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Eden Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyet Oranları	61
Şekil 2.7: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Edilen Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyetlerin Sayısal Dağılımı	62
Şekil 2.8: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Edilen Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyetlerin Oransal Dağılımı	62
Şekil 2.9: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Bulunanların Sayısal Dağılımı	64
Şekil 2.10: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Bulunanların Oransal Dağılımı.....	64
Şekil 2.11: Şikâyetçilerin Şikâyet Ettikleri Toplumsal Grupların Oransal Dağılımı.....	65
Şekil 2.12: 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı.....	70
Şekil 2.13: 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı.....	71
Şekil 2.14: 5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı.....	72
Şekil 2.15: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılım	72

Şekil 2.16: 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı	73
Şekil 2.17: 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı	74
Şekil 2.18: 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı	75
Şekil 2.19: 5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı	75
Şekil 2.20: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı	76
Şekil 2.21: 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı	77
Şekil 3.1: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Güvenlik İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	80
Şekil 3.2: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Güvenlik İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	81
Şekil 3.3: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Arazi ile İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	97
Şekil 3.4: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vergi İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	114
Şekil 3.5: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vergi İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	115
Şekil 3.6: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	130
Şekil 3.7: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	131
Şekil 3.8: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Miras İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	142
Şekil 3.9: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Miras İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	142
Şekil 3.10: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	153
Şekil 3.11: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	154
Şekil 3.12: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Şahsa Müdahale İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	169

Şekil 3.13: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Şahsa Müdahale İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	169
Şekil 3.14: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde İskân (Göç) İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı	173
Şekil 3.15: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde İskân (Göç) İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı	173

GİRİŞ

İnsan psikolojisi gereği şikâyet etme, hakkını arama ve karşılaştığı problemleri ortadan kaldırma gibi temel gereksinimleri bulunmaktadır. Kişisel ve toplumsal sorunlar insanlığın ortaya çıkışından beri var olmuştur. Yöneticiler ise sorunlara engel olmak ve bu sorunları ortadan kaldırmak için resmî bir merci huzurunda çeşitli kanunlar geliştirerek sorunları çözüme ulaştırmayı amaçlamışlardır. Osmanlı’da adaletin sağlanması yönetimi sağlamlaştırmak olarak da düşünüldüğünden şikâyet hakkının kullanılması için toplum ’un her kesimine bu hak tanınmıştır.

Şikâyet mekanizmasının tarihsel gelişim içinde Antik Yunan Medeniyetinde M.Ö VII. Yüzyılda Solon kişilere ve devlete karşı yapılan saldırılarda, her bir vatandaşa birtakım suçları itham edebilme hakkı tanınmıştır. Bu hakkın tanınmasıyla kişilerin kendini bu suça karşı savunma hakkı da doğup gelişmeye başlamıştır¹.

Modern hukuk’un temeli olarak kabul edilen Roma Hukuk’unda yargılama görevi hep yüce ve kutsal bir değer olarak kabul edilmiştir. Gerçekten yargılama yetkisi, haklıyı haksızdan ayırmak suçluya gereken cezayı vermek hâkimler (Yargıç, lejuge) dışında başka hiçbir kamu görevlisine verilmemiştir. Böylece görevlerinin farkında olunması gelişim-değişimim konusunda hassas davranmaları, tarafsızlıklarının farkında olunmaları keyfi davranışlardan kaçınılması amaçlanmıştır².

Mezopotamya Medeniyetlerinde Akad’ca yazılmış ilk yasa olan Eşnunna kanunlarında bir kamu görevlisinin bir başkasının malını kendi üzerine alması durumunda hırsızlıkla suçlanacağı açıkça ifade edilmiştir³.

Ayrıca Babil Devlet Hükümdarı olan Hammurabi kanunlarında mülke karşı işlenen suçlarda, arazi-ev, fiyatlar ve ücretler köle hakları gibi konularda çok sayıda hüküm bulunmaktadır⁴.

¹Serhat Sinan Kocaoğlu, “Tarihsel Perspektifi ile Batı Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafî”, *Ankara Baro Dergisi*, Yıl:68, Sayı:2010/3 (1968):119-120.

²İbrahim Tokalı, “Roma Hukuku ve Çağdaş Türk Hukukunda Hâkimlerin Hukuki Sorumluluğu” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 1-2.

³Yusuf Kılıç, Fatih Erdem, “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar, *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*, 2/7, (2015): 8.

⁴Belkıs Dinçol, *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003), 9.

Mısır Medeniyetinde ise Kral Rahmire'nin mezarı üzerinde çizilmiş bir resimde vezirin kapısının önünde onu bekleyen halkın sorunlarını söylemek üzere sıra ile dizilerek şikâyetlerini bildirmişlerdir⁵.

Çin kaynaklarında Devlet 12 asil tarafından müşterek bir şekilde idare edilirdi. Kralın arkasından şikâyetler torbası ile bir görevli gider ve şikâyetler bu torbada toplanırdı⁶.

Tarihsel süreçte birçok devlet kurup ve yönetmiş olan Türk hükümdarları da hak-adalet prensibine büyük önem vermişlerdir. Zira devlet kurmak ve kurulan bu devleti idare etmek, kamu hukuku meydana getirmek demektir⁷. Bu nedenle hak ile adalet devlet ve toplumsal hayatın temel ilkesi olarak görülmüştür.

Hükümdarlar İslamiyet'in kabulünden önce veya İslamiyet'in kabulünden sonra hâkimiyetleri altında bulundurdıkları milletlerin haklarını gözeterek bu konuda gerekli tedbirleri almayı en önemli görevleri arasında saymışlardır. İslamiyet öncesi Türklerde, devlet meclisi niteliğinde olan toy, kengeş, kurultay gibi isimlerle adlandırılan kurumlar, İslami dönemdeki Türk toplumlarında bulunan "divan" benzeri oluşumlar bunu göstermektedir⁸. Bu danışma organı şeklindeki müesseseler sayesinde devlet yönetimi ile toplum arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Böylece halkın veya toplumun görüşleri değerlendirilmiş, temel sorunlar konusunda birincil ağızdan haberdar olunmuştur⁹.

Türk toplumunun temelinde etkin bir kamu düzeni ve köklü bir hukuk geleneği bulunmaktadır¹⁰.

Türk devletlerinde hükümdarın başkanlığında "Yargu" denilen yüksek mahkeme siyasi suçlarla ilgilenirken, yarganın (yarguci) yanındakiler ile kanun denilen töreyi yani örfi hukuku uygulamak ile görevliydi.

⁵Muhsin Haji Azeed Babila, "Eski Mısır'da Sosyal Hayat ve Hukuk", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 52.

⁶Wolfram Eberhard, *Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti*, Çeviren: Mecdut Mansuroğlu, Türkiye Mecmuası, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942), VII, 153.

⁷Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, (Ankara 2003), II, 84.

⁸Kemal Göde, "Dünden Bugüne Türkler'de Meclis Hayatı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, (1988): 51-62; Osman Nacak, "Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim; Siyasal Temsilin Doğuşu ve Gelişimi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1, (2015): 147-169.

⁹Aysel Erdoğan, "İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, (2014), 39-52.

¹⁰Metin Aydoğan, *Antikçağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler*, 4. Baskı (İzmir: Umay Yayınları, 2005), C: 550.

Asya Hun devletinde Tanhu ile ‘‘evlilik yolu ile’’ akrabalık bağı olan bazı aile mensubu kişilerin yargıçlık yaptığı belirtilmiştir¹¹.

Avrupa Hun devleti hükümdarı Attila kendisine suikast hazırlayan Bizans suikastçılarından olan ve Bizans heyetinin tercümanlığını yapan Bigila (Vagilas)’yı bir heyet önünde sorguya çekmiştir¹².Yine Göktürk ‘‘ayguçı’’sı meşhur Tonyukuk, Kapagan Kagan tarafından bu mevkiden uzaklaştırıldığı yıllarda (705-716) yüksek devlet mahkemesi üyeliği yapmıştır¹³

Hazar Hakanlığı başkentinde ise 7 (yedi) baş yargucu vardı. Bunlardan iki tanesi Müslüman, iki tanesi Hristiyan iki tanesi Musevi bir tanesi de Slav’dı. Bunlar diğer toplulukların davalarına bakardı¹⁴. Bütün bunlar değerlendirildiğinde İslamiyet öncesi Türklerde Mezâlîm mahkemesine benzer bir kurumun varlığı anlamına gelmektedir. Böylece adaletin sağlanarak halkın şikâyetlerine çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Şikâyet hakkının İslamiyet coğrafyasında ilk uygulamasına İslamiyet’inde doğduğu yer olan Mekke şehrinde rastlanmaktadır. İslamiyet’ten önce bazı Kureyş kabileleri aralarında haksızlığa uğrayanların korunması, zulmün önlenmesi ve yardım edilmesi ile ilgili yapılan ikili anlaşmaya Hılfu’l-Fudûl denilmekteydi¹⁵.İslam’ın ilk döneminde ikinci bir şikâyet merci ise Hz. Peygamberin kendisiydi. Hılfu’l-Fudûl içerisinde yer alan onu öven Hz. Peygamber sahabeler arasında bazı ihtilafları çözmüştür¹⁶.

İslam’ın siyasi hâkimiyet alanının genişlemesiyle devletin kurum ve organları da kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu kurumsallaşma sürecinin en iyi örneklerinden biriside divandır.

‘‘Divan İran’da mali kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan resmi dairelere verilen isimdi. İslam’ın ilk devirlerinde ‘‘Divan’’ bu şekliyle bilinmekteydi¹⁷.

¹¹ Masao Mori, ‘‘Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletinin Teşkilatı’’, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.9, (1978): 217.

¹² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 16. Basım, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 1997), 292.

¹³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 293.

¹⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 293-294.

¹⁵ Ahmet Duran, ‘‘İslam Hukukunda Olağan Üstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyet’ül Mezalim (Mezalim Mahkemeleri)’’, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 25, (2015): 251-273.

¹⁶ İmam Ebû’l-Hasan El- Mâverdî, *El-Ahkâmü’s-Sultâniyye, İslâm’da Hilâfet ve Devlet Hukuku*, Çeviren. Dr. Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1976), 87-88.

¹⁷ Ahmet Mumcu, ‘‘Dîvân-ı Humâyun’’,*İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 9: 430.

Dört Halife dönemi ve sonrasında kurulan İslam devletlerindeki adalet prensibinin temeli Hz. Muhammed'in kurduğu ana temellere dayanmaktadır. Özellikle Hz. Ömer döneminde önemli gelişmeler yaşanmış devletin teşkilatlanması ile devletin yönetimini de kurucusu olduğu divanlar aracılığıyla yapmıştır. Adaletin tesisi ve halkın şikâyetlerine çözüm bulmak için Mezalim Divanı (Yüksek Kurul) kurulmuştur¹⁸. İslam devletlerinde “ diyet, kısas ve had” cezaları gerektirmeyen haksız fiil ve davranışlar ile özel borç dışında kalan, haksızlığa neden olan davranışları önlemek amacıyla yürütülen temelde kamu düzenini ayakta tutmayı amaçlayan olağanüstü mahkemelere mezalim mahkemeleri denilmiştir. Hz. Ali döneminde bazı olayları inceleyip çözüme kavuşturduğundan kimi çağdaş yazarlar mezalimin Hz. Ali zamanında kurulduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁹. Emevi'ler döneminde adliye teşkilatı kadılık, hisbe teşkilatı ve mezalim mahkemelerinden oluşmuş ve bu mahkemelerce yürütülmüştür²⁰. Emeviler'den sonra Abbasilerde bazı halifeler mezâlîm işlerine büyük önem vermiştir. Abbasi Devletinde Harun Reşid'ten itibaren kurulan kadiülkudatlık (başkadılık) makamınca tayin edilmeye başlanmıştır²¹. Harûn Reşid'in oğlu Memun'un halkın şikâyetlerini dinleme için pazar gününü ayırmıştır.

Abbasi Halife'lerinin otorite ve güçlerinin zayıflamaya başladığı dönemlerde ise halkın şikâyetlerini dinleme işini valiler üstlenmiştir²². Bağdat da İmam el-Mutî tarafından Hüseyin b. Musa el-Alevî verilen ahitnamede “Şikâyetçileri dinlemek için oturumlar düzenlemeyi arz edilen şikâyet evraklarını incelemeyi, şahitlerin, adil şahitlerin huzurunda oturumlar düzenlemeyi emretmiştir.

Kapının herkese açık tutmayı, yumuşak davranmayı, güler yüzlü olmayı ve şikâyetçileri dinlemeyi tavsiye ettiği gibi hükmü kadırlara bırakması belirtilmiştir²³.

Türk-İslam devletlerinde aynı şekilde adalet merkezli uygulamaların var olduğunu görmek mümkündür.

¹⁸Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *AÜİFD*, 39/1, (1999): 36.

¹⁹Celal Yeniçeri, “Mezalim”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29: 517.

²⁰İsmail Yiğit, “Emevîler”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995): 96

²¹Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1: 40.

²²Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çeviren: Nejdî Gök, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2004), C.I., s.311.

²³El-Kalkeşendi, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, 1. Baskı, Çeviri: Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 329.

Eyyubilerde devlet işlerini yürüten Dîvânü'l-İnşa'nın bir başka görevi ise Padişahın huzurunda şikâyetlerin dinlenmesi ve cevaplanmasıydı²⁴. Dîvânü'l-inşa'ya Memlûklular devrinde halkın şikâyetlerinin dinlendiği bir kurum olarak rastlanılmaktadır²⁵. İlhanlı Devletinde Dîvân-ı Bezûrg-ı İlhanî (Divan-ı İlhanî) adı verilen bir divan'da muhtesipler aracılığı ile vergi ile ilgili şikâyetler dinlenerek şikâyet konuları divan üyelerine ve vezire arz edilirdi²⁶. Tulunoğulları zamanında huzurda yapılan toplantılarda şikâyetlerin kayıtlarını tutmak için katib-i sırr adı verilen görevlilerin olduğu yine İhşidler döneminde devlet teşkilatı için kadı ve Divan-ı Mezalim gibi kurumlar meydana getirilmiştir. Karahallılar devrinde Yusuf Has Hacıp'ın Kutadgu Bilig adlı eserinde hükümdarın görevleri ve uyruğundakiler üzerinde hakları sıralanırken adil bir idare ve zorbalığa meydan vermemek olarak belirtmiştir. Saray teşkilatında görevli Yusuf Has Hacıp'ın mezalim günlerinde arzı olan kişileri huzura çıkarması şikâyet hakkına yer verildiğinin açıkça göstergesidir²⁷.

Selçuklu Devleti'nin hukuk ve adalet teşkilatı anlayışını Gaznelilerden, Abbasi-Sami geleneği, Gazneli-Karahanlı, Akhun, Göktürk, Uygur gelenekleri ve Oğuz boy geleneklerinin karışmasıyla Selçuklu Hukuk'unun yapısını ortaya çıkarmıştır²⁸. Hükümdarın mutlak hâkimi olduğu devlet yapısında, otoriteyi elinde bulunduran kişi, haksızlığı önleyerek, zulmü ortadan kaldırmak en önemli göreviydi. Hükümdarın bizzat halkının şikâyetlerini dinlemesi bu düşüncenin gereği olsa gerek.

Selçukluların ünlü veziri Nizamülmülk siyasetname adlı eserinde hükümdarın üç yetkisinden biri olan haftada iki defa hâkim sıfatı ile adaleti bizzat tesisini tavsiye etmektedir²⁹. Ayrıca Tuğrul Bey Nişabur'a girdikten sonra şehrin kadısıyla görüşüp Divan-ı Mezalime oturup halkın şikâyetlerini dinlemiştir³⁰. Türk Devletlerinde adalet ve kamu düzeni konusundaki duyarlılık Selçuklu Devletinden sonrada devam etmiştir. Selçuklulardan sonra Harezmşahlar Devleti devrinde halkın şikâyet dilekçelerini sultana iletmek için özel bir görevli tayin edilmiştir.

²⁴Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 9: 381.

²⁵Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler'de Divan", (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9: 383.

²⁶Aydın Taneri, "Divan", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9: 384.

²⁷Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 46-118.

²⁸Ahmet Atilla Altan, "Selçuklular'da Adliye Teşkilatı", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001), 11-12.

²⁹Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6, 1966, 45-46.

³⁰Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2009), 98.

Doğrudan sultana bağlı olan bu makama ‘‘Kıssadârlık’’ makamı denilmiştir³¹. Zengiler döneminde Sultan Nurettin Mahmud’un İslam tarihinde ilk kez bir mahkeme binası ‘‘Darü’l-Adl’’ yaptırdığı bilinmektedir³². Fâtîmîler dönemine bakıldığında bu dönemde de mezâlim oturumları düzenlenmiştir. Fakat bu divanlara Fâtîmî halifesi değil de vezirleri başkanlık etmiştir. Fâtîmîler’den sonra Mısırda kurulan Eyyûbî devletinde Ramazan ayı dışında, pazartesi ve perşembe günleri aralarında kadıların, fakihlerin ve âlimlerin bulunduğu mezâlim meclisleri düzenlenmeye başlanmıştır. Ayrıca halk, pazartesi ve perşembe günleri dışında da sultana şikâyetlerini sunabilmişlerdir³³.

Şikâyet hakkının bu denli hassasiyetle uygulanması, zalimlerin zulümde bulunmalarını engelleyecekti. Şikâyetle devlet adamlarının usulsüz uygulamaları ve davranışları da konu olabilirdi. Türk-İslam Devletlerinin bütününde şikâyet hakkı önemli bir yere sahipti³⁴.

İslam siyaset düşüncesinin şikâyet hakkının gelişimi için birçok düşünür siyaset bilimi, toplum bilimi ve felsefe bilimi gibi alanlarda verdikleri eserler ve düşünceleriyle şikâyet hakkının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Fârâbî’de devlet kendini meydana getiren bütün unsurların devleti canlı bir şekilde tutmak için birbirine yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Fârâbî’de toplum tabakalar halindedir. Bu tabakalarını durumunu tabakalar arasındaki ilişkiyi, insan özellikleri belirlemektedir³⁵.

Fârâbî’nin devleti canlı bir organizma olarak tasvir etmesi kendisinden sonra gelenler tarafından da kullanılmıştır.

Bu konuda İbn Haldun devleti ömür meselesi ile açıklama yoluna gitmiştir. Devlet de tıpkı insanlar gibi doğar, gelişir ve ihtiyarlar bu üç aşamadan geçerek var olmuştur³⁶.

³¹Vecdi Akyüz, ‘‘Müslüman Türk Devletlerinde Divan-ı Mezâlim Kurumu’’ *Türkler C.V*, Editör Hasan Celal Güzel ve vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 210-234.

³²Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II*, (Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, 1983), 151.

³³Kuşçu, Ayşe Dudu, ‘‘Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü’l-Adl’’, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2009: 206-207-218.

³⁴Halil İnalcık, ‘‘Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar’’ *Adaletnameler*, ‘Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet, (Eren Yayınevi, 2005), 49-71.

³⁵Fârâbî, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 98-101.

³⁶İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 1: 392-393.

Adaleti temel prensip olarak benimseyen Osmanlı Devlet sisteminde Padişah Yaratıcıdan başkasına sorumlu olmayan tek otorite ve haksızlığı giderecek en yüksek organdı³⁷. Bunun bir tezahürü olarak Divan-ı Hümayun askerî-siyasi, ekonomik konuların görüşülmesi ile birlikte her çeşit şikâyet ve davalara bakması açısından Osmanlı Devlet teşkilatının en önemli kurumu olmuştur. Devletin en önemli işlerini görerek ve padişah adına karar verirdi³⁸. Hangi milletten veya dinden olursa olsun müslim, gayrimüslim, kadın veya erkek ayırt etmeksizin bütün halka şikâyet hakkı tanımıştır. Herkese için açık olan Divan'da bitmeyen veya padişaha arz bulunulamayan resmî ve özel işler padişahın mutlak vekili olan veziriazam tarafından ikinci divanında görüşülürdü³⁹. Cuma günleri ise Sadrazamın konağında toplanan ve şer'i davalara uğraşması nedeniyle sadece kazaskerlerin katıldığı Cuma divanı bulunmakta idi⁴⁰. Bunların haricinde kadı mahkemeleri ve eyalet divanı da davalarda görev yapmaktaydı.

İncelemesi yapılan dönem olan XVIII. yüzyıl oldukça sınırlı araştırılması yapılmış bir dönemdir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti dışarıda Rusya, Venedik, Avusturya ve İran ile savaşmıştır.

Uzun süren savaşlar merkezi otoritenin zayıflamasına, devletin önemli kurumlarında bozulmaya, yerelde eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Birbirleri ile ilişkili sistemler olması nedeniyle sırasıyla miri toprak rejimi, iktisadi hayat, adalet, dini, askeri alana kadar her alanda bozulmalar hissedilmiştir. Ülke içerisinde ve dışarısında yaşanan bu olumsuz gelişmeler ayan, mütegalibe veya cebabire denilen kişilerin güçlenmesine neden olmuştur.

Ahkâm defterleri Osmanlı halkının sorunlarının kayıt altına alındığı defterlerle olmakla birlikte tebaanın sosyo-ekonomik yaşantısı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Buda Ahkâm Defterlerinin XVIII. yüzyıl şehir tarihi çalışmalarında önemini daha da artırmaktadır. Bunun en önemli nedeni Osmanlı tarihi kaynaklarında sancaklardan başlayarak kariyelere kadar inerek birçok bölgenin tarihine ışık

³⁷ Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, (1988), 33-71.

³⁸ Mumcu, *Dîvân-ı Humâyûn*, 430.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 1-13.

⁴⁰ Mumcu, *Dîvân-ı Humâyûn*, 430.

tutmasıdır⁴¹. Özellikle XVIII. yüzyıl şehir tarihi çalışmalarında şer’iyye sicillerinden sonra Ahkâm Defterlerini en önemli kaynak haline getirmektedir⁴².

Ahkâm Defterleri divana başvuru için gelen kişilerin toplumsal ve dini statülerine bakılarak önemli çıkarımlarda bulunmamızı sağlamaktadır. Şikâyetçilerin kimliklerinin belirlenebilmesi askeri-reaya, reaya-reaya ilişkilerini birçok açıdan değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Müslüm-Gayrimüslim ilişkileri, kadının toplum içindeki yeri ve hakları, toprağın işletilmesi buna bağlı olarak oluşan vergi sistemi, aile yapısı ve sorunları açısından miras meseleleri, kişiler arası ilişkilerde borç-alacak sorunları, borç verilen miktar, borcun ödenmesinde başvuru yöntemleri Ahkâm defterlerini de çeşitli ayrıntıları barındırmaktadır.

Savaş ve ekonomik zorluklar ile mücadele eden Erzurum eyaleti halkı, bu sorunlarla birlikte mütegalibe âyanlar, eşkıyalar, kanuna aykırı hareket eden çeşitli devlet görevlileri ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Devlet bunlar için çeşitli önlemler alsa da incelenen dönem boyunca bu kişi ve görevliler için şikâyetler devam etmiştir.

Aile içi meseleler ve miras konuları da şikâyetlerde önemli bir yer kapsamaktadır. Bu meseleler hem ailenin yapılanması hem de aile hukuku açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Borç-Alacak meseleleri ile kişiler arası ilişkiler içerisinde öne çıkan sorunlardandır. Kimler arasında borç ilişkisinin kurulduğu, borç verilen miktar, borç tahsilinde ne gibi yöntemlerin uygulandığını görmek mümkündür.

Bütün bu anlatılanlar ışığında çalışmanın amacı hakkında çok fazla çalışma bulunmayan 18. yüzyılda özelde Erzurum eyaletinde yaşayan halkın sorunlarından hareketle Osmanlı taşrasında yaşayan halkı her yönüyle ele alıp dönemin genel bir sentezini ortaya koymaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Hukuk’unun genel özelliklerine değinilmiştir.

⁴¹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* 2. Baskı, (Çeviren Zeynep Altok), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 97.

⁴²Hikmet Çiçek, “3 Numaralı ve H.1162-1171/M.1749-1758 Tarihli Erzurum Ahkâm Defterinin Tahlili”, *Anasay*, s. 3, (2018): 61-78.

İkinci bölümünde Erzurum eyaletindeki şikâyet sisteminin işleyişi ilgili verilere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise halkın genel şikâyetleri üzerinden biçimlendirdiğimiz güvenlik, miri toprak rejimi, vakıf, miras, borç-alacak, şahsa müdahale, göç vb. konular ele alınmıştır.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

“Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)” konulu çalışmada Erzurum eyaleti sınırları içerisinde yaşayan halkın şikâyetlerinin kaydedildiği on dokuz adet Erzurum Ahkâm Defteri içerisinde 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı defterler incelemeye tabi tutulmuştur. TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı bünyesinde Bab-ı Âsafi fonunda yer alan Erzurum Ahkâm Defterleri (A. {DVNS. AHK. ER) fon koduyla sınıflandırılmıştır. Araştırmanın başlığında kullanılan tarihler ilk defterin başlangıcı olan 1742 ve 9 numaralı defter ile devam ettiği 1800 tarih aralığını belirtmek için kullanılmıştır. Yaklaşık elli (50) yıllık süre zarfında Erzurum eyaletiyle ilgili çözülemeyen siyasi, sosyal, iktisadi ve adli vb. konular defterlerin ana meselelerini oluşturmaktadır. Defterlerde bulunan hükümlerin çözümlemesi yapılarak sınıflandırılmıştır. Belirli sınıflara ayrılan hükümlerde temel sorunları tespit etmek ana hedefi oluşturmaktadır. Temel sorunları özetleyerek anlatıma yardımcı olacak örnekler seçilerek gereksiz ayrıntılardan kaçınılmıştır.

Ahkâm Defterlerinde şikâyetlerde bozulan sistemin belirlenmesinde önemli ipuçları bulunmaktadır. Böylece insanların birbirleriyle ilişkilerini ve sistemin aksayan yönlerinin görülmesine olanak sağlayacaktır. Konu seçiminde bunu anlama çabası önemli bir neden olmuştur.

Tez konusuyla ilgili olarak ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar genellikle defter neşrine dayanan, yüksek lisans tezi şeklinde, birbirinden bağımsız çalışmalar yapılmıştır. Bundan dolayı araştırma bütüncül bir çerçevede incelenerek daha genel ve somut bilimsel veriler elde edebilmiştir. Böylece bütün kaynakları kullanarak verilerin tek elden değerlendirilmesi ile bu alandaki boşluğun giderileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Erzurum Eyaleti’ne yapılan şikâyetler birlikte değerlendirilerek bu sayede merkez ile taşra arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında önemli bir katkı

sağlanacaktır. Araştırmaya yön veren ana soru 18. yüzyılda Osmanlı Devleti klasik yapısında ve kurumlarında değişimin yaşandığı bir zaman dilimi olmasıdır.

Bu zaman diliminde Osmanlı şehrinde insanların nerelerden ve kimlerden şikâyetçi olduğu sorusudur. Çalışmada insan unsurunun olduğu bu sorunları aydınlatmaya ve siyasi tarih karmaşasında yok olan insan sorunlarına ışık tutmaya çalışılmıştır.

Erzurum Eyaletinin Oluşumu (1742-1800)

Osmanlı idari yapısının en büyük birimi beylerbeyliğidir. Yöneticilerine beylerbeyi, mir-i miran, emirü'l ümera veya vali denirdi⁴³. Eyalet sistemi, eyalet, sancak (liva), kaza, köy (kariye) şeklinde taksim edilmiştir⁴⁴.

Beylerbeyliğinde mali işlerden defterdar adli işlerden kadı sorumludur. Bunların dışında kalan bütün idari ve askeri işlerden birinci dereceden sorumlu kişi beylerbeyidir. Eyaletleri oluşturan sancakların yönetiminde sancakbeyi, kazalarda kadı, yönetici olarak bulunmakta idi.

Kazalarda kendi içinde köy ve mezra şeklinde taksim edilmiş, buralara genel itibari ile nahiye denilmiştir. Bu idari taksimatın en üstünde eyalet yapılanması bulunmaktadır⁴⁵.

Erzurum Eyaletinin oluşmasında en önemli etkenlerden biri Yavuz Sultan Selimin 24 Ağustos 1514 tarihinde Safevîler ile yapılan Çaldıran savaşını kazanmış olmasıdır. Savaş sonucunda Tebriz'e kadar olan birçok yer Osmanlı nüfusuna girmiştir⁴⁶. Buna rağmen Erzurum'da Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması ancak 1518 tarihi olmuştur⁴⁷.

Erzurum Beylerbeyliğinin kurulmasıyla başına Dulkadırlı Mehmed Han tayin edilmiştir⁴⁸.

⁴³Mehmet İspirli, “Beylerbeyi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6-69.

⁴⁴Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara, 1991), 73.

⁴⁵Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, (3. Baskı), (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 9.

⁴⁶Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Savaşı”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8: 193-195.

⁴⁷Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, (2001):11.

⁴⁸Cevdet Küçük, “Erzurum”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11: 321-329.

Beylerbeyliğine bağlı Kemah, Erzincan, Kelkid ve Bayburd'tan ibaret ‘Paşa Sancağı’, Erzurum, Trabzon, Kuz-ucan, Kığı, Pasin ve İspir sancakları dâhil yedi sancaktan oluşmaktaydı⁴⁹.

Müellif Ayn-i Aliye göre 1609 yılında Osmanlı İmparatorluğunun idari yapısı Erzurum Eyaleti, Erzurum Paşa Sancağı olmak üzere, Şarki Karahisar, Totum, Mamervan, Kığı, Pasin, Hınıs, Tekman, Malazgirt, İspir, Micingird, Kuz-ucan sancakları olmak üzere toplam 12 sancaktan oluşmuştur⁵⁰. 1631-1632 yıllarında bu sayı on üçe yükselmiştir⁵¹.

Evliya Çelebiye göre 1645 yılında Erzurum Eyaletine bağlı Kemah, Erzincan, Kelkid, Koyluhisar, Hacı Murad Kalesi, Gümüşhâne, Bayburd, Hınıs, İspir, Tekman, Kuzucan, Tortum, Mecingirt ve Mamervan sancakları bulunmaktadır⁵².

1657 yılında ise Erzurum, Hınıs, İspir, Karahisâr-ı Şârkî, Kığı, Memervan, Micinkerd, Pasin, Tekman, Tortum sancaklar ile şekillenmiştir⁵³.

1717-1730 yıllarında Erzurum Eyaletine bağlı sancaklar: Karahisar-ı Şarki, Pasin, Hınıs, Malazgirt, Tortum, Mecingert, Kız-ucan, Bayburd, Kığı, İspir, Kal’a-ı Beyazid, Eleşkird, Tekman, Seleva (Şelve), Köy sancaklarıdır⁵⁴.

Erzurum Eyaletine bağlı sancaklarda 1730-1740 yıllarında sancak sayısında düşüş görülmüştür. Paşa Sancağı olarak Erzurum, Karahisar-ı Şarki, Pasin, Hınıs, Malazgirt, Mecingert, Kığı, İspir, Kal’a-ı Beyazid, Eleşkird, Seleva (Şelve), Diyadin olmak üzere 12 sancaktan şekillenmiştir⁵⁵.

Erzurum Eyaleti 1750-1800 yılları arasında 15 sancaktan meydana gelmiştir. Bunlar: Erzurum Paşa Sancağı, Karahisar-ı Şarki, Pasin, Hınıs, Malazgirt, Mecingert,

⁴⁹Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 1535-1566, s.60.

⁵⁰Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri*, 85.

⁵¹Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2006), 56.

⁵²Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, Derleyen: Seyit Ali Kahraman, Ankara, Azerbaycan, Bursa, Bolu, Erzurum, Girit, Kafkaslar, Tebriz, Trabzon, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi), 483.

⁵³Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tehîsu’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Dr. Sevim İlğürel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 129.

⁵⁴Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 21.

⁵⁵Orhan Kılıç, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*, Yeni (Ankara: Türkiye Yayınları, 1999), 64.

Kiğı, İspir, Kal'a-ı Beyazid, Eleşkird, Seleva (Şelve), Diyadin, Tortum, Tekman, Kız-ucan' dır⁵⁶.

Erzurum Eyaleti kuruluşundan itibaren sancak sayısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sancak sayısındaki bu artış ya da azalış Osmanlı İmparatorluğunun yapmış olduğu savaşları kazanması ya da kaybetmesiyle toprakların sınırlara dâhil edilmesi veya sınırlardan çıkarılması ile açıklanabilir.

Tablo 1: Erzurum Eyaletinin Kuruluşundan XIX. Yüzyıla Kadar Olan İdari Yapısı

1535 ⁵⁷	1609 ⁵⁸	1642 ⁵⁹	1717-1730 ⁶⁰	1730-1740 ⁶¹	1750-1780 ⁶²
Bayburd	Erzurum	Bayburd	Bayburd	Bayazid	Bayazid
Erzincan	Hınıs	Erzincan	Bayazid	Diyadin	Diyadin
Kelkid	İspir	Erzurum	Eleşkird	Eleşgird	Eleşgird
Kemah	Karahisar-Şarkı	Şiryan	Erzurum	Erzurum	Erzurum
Erzurum	Tortum	Hınıs	Hınıs	Hınıs	Hınıs
İspir	Mamervan	İspir	İspir	İspir	İspir
Kız-ucan	Kiğı	Kelkid	Karahisar-Şarkı	Karahisar-Şarkı	Karahisar-Şarkı
Pasin	Pasin	Kemah	Kız-ucan	Kiğı	Kiğı
Tarabzon	Hınıs	Kız-ucan	Kiğı	Malazgird	Micingerd
Kiğı	Malazgird	Kiğı	Köy	Micingerd	Pasin
	Tekman	Koğanis	Malazgird	Pasin	Şelve
	Micinked	Pasin	Micingerd	Şelve	Bayburd
	Kız-ucan	Tercan	Pasin		Kız-uçan
		Tortum	Şelve		Tekman
			Tekman		Tortum
			Tortum		

⁵⁶ Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 68.

⁵⁷ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri*, 60-61.

⁵⁸ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri*, 85.

⁵⁹ Mehmet İnbaşı, vd., *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârız Defteri (Erzurum-Tortum-Hınıs-İspir-Pasin)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 6.

⁶⁰ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 21.

⁶¹ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, (Elâzığ: Ceren Matbaacılık, 1997), 64.

⁶² İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, 68.

Kaynakların Tanıtımı

Tez konusu olan ‘‘Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)’’ çalışmanın ana kaynağını Erzurum Ahkâm defterleri oluşturmaktadır.

Ahkâm Arapça bir kelime olan hüküm kelimesi, ‘‘emirler, hükümler anlamına gelmektedir⁶³. Sözlüklerde isim olarak emir, karar ve yargı gibi anlamlarda kullanılmaktadır⁶⁴. Özel anlamda ise bir hâkimin verdiği karar, bir hususta uygulanan mantiki kaziye ya da çoğul şekliyle fıkıh, iki nesne veya arasında kurulan bağlantı anlamlarında kullanılan oldukça geniş bir kavramdır⁶⁵. Osmanlı diplomasisinde ise padişah buyruğu anlamında kullanılmıştır⁶⁶.

Divan-ı Hümayun’un düzenli olarak toplandığı zamanlarda görüşülen meselelerin kaydının tutulduğu defterler bulunmaktaydı. Siyasi, mali, örfî, idari, içtimai vb. konuların kayıtlarının bulunduğu bu defterlere ‘‘Mühimme Defterleri’’ denilmekteydi⁶⁷. 1649 yılından başlayarak toprak anlaşmazlıkları, borç-alacak ilişkileri, vergi, su ve mera anlaşmazlıkları gibi konular, mülki, askeri amirler ve memurlardan gelen şikâyetlerle alakalı çıkan fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak ayrı bir defter olan şikâyet defterlerine kaydedilmiştir⁶⁸. ‘‘Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri’’ denen bu defterler 1648-1814 yılları arasında tutulmuş ve 208 defterden oluşmuştur⁶⁹. 1742 yılından itibaren eyaletlere göre ayrı olarak tutulmaya başlayan bu defterler ‘‘ Ahkâm-ı Şikâyet’’ olarak adlandırılmıştır.

Bununla birlikte mühimme defterlerine devlet işleri ile ilgili meseleler yazılmaya devam etmiştir⁷⁰.

⁶³Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (26. Baskı), (Ankara: Aydın Kitap evi, 2010), 446.

⁶⁴Şemseddin Samî, *Kâmus-i Türkî*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018), 436

⁶⁵Ahmet Özel, ‘‘Ahkâm’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 1: 550.

⁶⁶Halil Sahillioğlu, ‘‘Ahkâm Defteri’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 1: 550-551.

⁶⁷Feridun Mustafa Emecen, ‘‘Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet’’, *TALİD*, 3/5, 2005, 107-139.

⁶⁸Necati Aktaş, ‘‘Atik Şikâyet Defterleri’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4, 68.

⁶⁹Halil Sahillioğlu, *Ahkâm Defteri*, 551.

⁷⁰Mübahat S. Kütükoğlu, ‘‘Mühimme Defterleri’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 39: 520-523.

Ahkâm defterleri akıcı ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmasına rağmen içerisinde Farsça ve Arapça ifadelerde bulunmaktadır. Yazı tipi divanî kırmadır. Bu yazı Divanda tutulan ferman, berat, name, ahitname, buyruldu, mühimme, şikâyet, ahkâm defterleri gibi kayıtlar divani yazı ile kaleme alınmıştır.

Kendi içinde çeşitli sınıflamalara tabi tutulan divanî yazı türünün kırma, kırık ya da hurda olarak tabir edilen yazı türü özellikle XVIII. yüzyılda Divan-ı Hümayun da tutulan kayıtlarda kullanılan bir yazı türü olduğundan bu ismi almıştır⁷¹.

Ahkâm Defterlerinde bulunan hükümler üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla;

- 1- Defterlerde hükmün ilk kısmı şer'i veya örfî yetkiliye ikisine birlikte veya ayrı ayrı hitap ile başlamaktadır.
- 2- İkinci bölümde şikâyet eden kişi veya kişiler ile şikâyet nedeni açıklanmaktadır.
- 3- Üçüncü ve son bölümde problemlere getirilen çözüm önerileri yazılmaktadır. Hükümlerin sonuna “*şer’le görülmek için yazılmıştır, kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır veya mahallinde şer’ le görülmek babında*” gibi vb. ifadeler kullanılmıştır⁷².

Erzurum Ahkâm Defterleri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında olup, Bab-ı Asafi de A.DVNS. AHK. ER.Fon koduyla 19 defterden müteşekkildir. H.1155-1296/M. 1742-1876 yılları arasındaki hükümleri içermektedir.

Bu çalışmada 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı defterler örneklem grubu içerisine alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri, A.DVNS.AHK.ER.d1 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Defterin uzunluğu 48 cm. genişliği ise 17 cm’dir.

Defterin kapak kısmı karton kapaklı, çiçek desenli ve ebruli olup, “*Erzurum Defteri minevâil-i Cemâziye’l ahire sene 1155 ilâ evâhir-i Şevval sene 1162*” yazmaktadır.

⁷¹Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 61-62.

⁷²Gürkan Cevger, “1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (ss.1-60)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 10.

Defterin birinci sayfasında; “*Bismihî te’âlâ Hâzihî kûyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyât fî zamân-ı sadr-ı sudûrû’l-vüzarâ hazreti Ali Paşa yessera’llâhu mâ-yeşâ ve fî eyân-ı hazreti Muhammed Ragıp Efendi Re’îsü’l-küttâb nâle mâyetemennâhu*” ifadesi bulunmaktadır⁷³. Defter sayfa usulü tutulmuş olup, defterde 1212 hüküm bulunmaktadır. Defterin başında bir sonunda iki olmak üzere toplam üç sayfası boştur. Defterde bazı sayfaların yer darlığından dolayı çapraz bir şekilde yazılmıştır. Hükümlerin satır aralıkları açık ve okunaklı bir şekilde olmasına rağmen bazı hükümler bitişik ve okunması zordur. Ayrıca yazıya mürekkep damlaması veya yanlış yazılan kelimenin üzerinin çizilmesi okumayı zorlaştıran hükümlerde bulunmaktadır. Bazen aynı ayda farklı bir ayın hükmü yazılmıştır. Hükümler arasında mükerrer hükümlerde yer almaktadır⁷⁴.

Hükümlerde yıl bakımından tarihlendirmede bütünüyle bir kronolojik sıra takip edilmemiştir. Bazen aynı ayda yazılan hükümler arasına farklı bir aya ait hükümde yazılmıştır. Her sayfada değişik sayıda hüküm sayısı bulunmaktadır.

A. Erzurum Ahkâm Defterlerindeki Hükümlerin Aylara ve Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2: 1 Numaralı Defter

Yıllar Hicri	Aylar												Toplam
	M.	S.	Ra.	R.	Ca.	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	
1155	-	-	-	-	-	20	20	8	14	14	14	13	103
1156	31	15	20	30	14	10	13	14	5	8	5	9	174
1157	18	26	10	14	18	8	5	4	3	14	7	10	137
1158	12	21	22	12	18	9	8	10	3	5	6	10	136
1159	23	10	22	22	22	18	15	12	4	6	16	10	180
1160	15	29	20	28	25	19	13	9	11	7	18	7	201
1161	10	17	20	17	25	24	7	17	6	6	12	4	165
1162	17	10	12	11	6	13	19	13	2	11	2	-	116
Toplam	126	128	126	134	128	121	100	87	48	71	80	63	1212

⁷³Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Erzurum Ahkâm Defteri, (A. {DVNSAHK.ER.d} No:1, Sayfa:1, Sıra:1. (Bu hükümden itibaren arşiv ve ilgili defetrin kısaltması kullanılacaktır).

⁷⁴A. {DVNSAHK.ER.d} 190/3- 191/5.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Erzurum 1 Numaralı Ahkâm Defterinde Hicri 1155 yılında 103 hüküm, 1156 yılında 174 hüküm, 1157 yılında 137 hüküm, 1158 yılında 136 hüküm, 1159 yılında 180 hüküm, 1160 yılında 201 hüküm, 1161 yılında 165 hüküm, 1162 yılında 116 toplamda 1212 hüküm bulunmaktadır.

1 numaralı defterde toplamda en az hükmün verildiği yıl 1155, en fazla hükmün verildiği yıl ise 1160 yılıdır. 1212 hükmün yıllara göre toplamında en az hükmün verildiği ay 63 hükümle Zilhicce (Z.) ayıdır. En fazla hükmün verildiği ay ise 134 hükümle Cemâziyelâhir (C.) ayı olmuştur.

3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında A.DVNS.AHK.ER.d3 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Defterin uzunluğu Erzurum 1 numaralı Ahkâm Defterinden farklı olarak uzunluğu 44 cm. genişliği ise 17 cm'dir. Defterin kapak kısmı karton kapaklı, çiçek desenli ve ebruli olup, 'Erzurum Defteri min Evâil-i Zi'l-ka'de sene 1162 ilâ Evâsıt-ı Re'bi'ü'l evvel sene 1171' şeklinde kayıt edilmiştir.

Defterin birinci sayfasında; *“Bi-ismihû Subhâne ve te'âlâ Hâzihî kûyûd-ı ahkâmü's-şikâyât fî zamân-ı sadr-ı sudûrû'l-vüzerâ hazreti Abdullah Paşa yessera'llâhu mâ-yeşâ ve fî i-bban-ı hazret-i Nâil'î Abdullah Efendi Re'isü'l-küttâb nâlemâ yetemennâhu”*⁷⁵ ifadesi yer almaktadır. Sayfa usulüne göre tutulan defterin başında üç sayfa ve sonundaki iki sayfa boştur. Defterde yedi adet tarihsiz olmak üzere toplam 1270 hüküm bulunmaktadır.

⁷⁵ A.{DVNSAHK.ER.d3,1/1.

Tablo 3: 3 Numaralı Defter

Yıllar	Aylar												
	M.	S.	Ra.	R.	Ca.	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	Toplam
1162	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	2	9
1163	7	13	20	19	13	10	22	11	5	14	11	15	160
1164	9	5	9	24	25	13	31	15	5	2	13	6	157
1165	8	9	17	10	25	8	10	10	-	9	19	13	138
1166	13	11	4	13	15	15	24	10	2	18	18	8	151
1167	10	11	6	15	14	9	8	16	9	22	11	7	138
1168	5	3	12	14	8	9	6	28	15	34	20	9	163
1169	8	15	12	23	10	15	20	23	18	3	19	13	179
1170	16	3	3	6	7	5	21	18	21	9	12	10	131
1171	14	16	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-	37
Tarihsiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Toplam	90	86	89	125	117	84	142	131	75	111	130	83	1270

Erzurum 3 Numaralı Ahkâm Defterinde Hicri 1162 yılında 9 hüküm, 1163 yılında 160 hüküm, 1164 yılında 157 hüküm, 1165 yılında 138, 1166 yılında 151 hüküm, 1167 yılında 138 hüküm, 1168 yılında 163 hüküm, 1169 yılında 179 hüküm, 1170 yılında 170 hüküm, 1171 yılında 37 hükümle birlikte toplamda 1270 hüküm bulunmaktadır.

3 numaralı defterde toplamda en az hükmün verildiği yıl 1162, en fazla hükmün verildiği yıl ise 1169 yılıdır. 1270 hükmün yıllara göre toplamında en az hükmün verildiği ay 2 hükümle Zilhicce (Z.) ayıdır. En fazla hükmün verildiği ay ise 142 hükümle Receb (B.) ayı olmuştur. Tarihsiz olarak Zilhicce ayında 7 adet hüküm bulunmaktadır.

5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında A.DVNS.AHK.ER.d5 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Defterin uzunluğu 45cm. genişliği ise 16 cm'dir.

Defterin kapak kısmı karton kapaklı, çiçek desenli ve ebruli'dir. Kapak kısmında ‘‘Erzurum Defteri min Evâsıt-ı Re’bî’ü’l evvel sene 1178 ilâ Evâil-i Re’bî’ü’l evvel 1190’’ şeklinde yazmaktadır.

Defterin birinci sayfasında; ‘‘Hâzihî kuyûd-ı ahkâmü’s şikâyât Erzurum fî zemân-ı sadr-ı sūdûr’ül vüzerâ Hazret-i Mustafa Paşa yesserallahü mâyeşâ fî-eyyan-ı Hazret-i re’isü’lküttâb Elhâc Mehmed Emin Efendi Teâlâ bekahû el vakî fî Evâst-ı Rebî’ül evvell- sene semân ve seb’in ve mi’ete ve elf’⁷⁶ ifadesi bulunur. Sahife usulüne göre tutulan defterin başında bir sayfa ve sonundaki iki sahife boştur.

Tablo 4: 5 Numaralı Defter

Yıllar	Aylar												Toplam
	M.	S.	Ra.	R.	Ca.	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	
1178	-	-	5	12	11	14	17	27	11	16	31	33	177
1179	28	32	-	13	22	8	17	13	4	10	49	13	209
1180	16	15	3	13	12	10	9	6	2	21	36	9	152
1181	26	35	15	12	14	10	8	8	9	12	18	31	198
1182	16	12	9	15	6	11	11	21	3	11	7	1	123
1183	4	1	2	-	-	-	1	1	-	-	2	1	12
1184	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5
1188	2	1	-	1	1	-	7	17	5	18	14	13	79
1189	22	27	42	29	28	16	8	9	7	27	23	27	265
1190	28	26	9	-	-	-	-	-	-	-	1	-	63
Tarihsiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	143	150	87	96	91	61	78	102	41	115	185	128	1102

Erzurum 5 Numaralı Ahkâm Defterinde Hicri 1178 yılında 168 (15 hüküm 7 numaralı defterde) hüküm, 1179 yılında 209 hüküm, 1180 yılında 152 hüküm, 1181 yılında 198 hüküm, 1182 yılında 123 hüküm, 1183 yılında 12 hüküm, 1184 yılında 5 hüküm, 1188 yılına ait 79 Hüküm, 1189 yılında 265 hüküm, 1190 yılında 63 hükümle birlikte toplam 1102 hüküm bulunmaktadır. Tarihsiz olarak 1 hüküm vardır.

5 numaralı defterde toplamda en az hükmün verildiği yıl 1184, en fazla hükmün verildiği yıl ise 1189 yılıdır. 1102 hükmün yıllara göre toplamında en az hükmün

⁷⁶ A.{DVNSAHK.ER.d5,1/1.

verildiği ay 41 hükümle Ramazan (N.) ayıdır. En fazla hükmün verildiği ay ise 185 hükümle Zilka'de (Za.) ayı olmuştur. Tarihsiz olarak 1 adet hüküm bulunmaktadır.

7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında A.DVNS.AHK.ER.d7 fon numarasıyla kayıtlıdır.

Defterin uzunluğu 49 cm. genişliği ise 18 cm'dir. Defterin kapak kısmı ciltli, karton kapaklı, çiçek desenli ve ebruli'dir. Kapak kısmında "Erzurum Defteri min Evâsıt-ı Cemâzi-el ahire sene 1195 ilâ Evâihir-i Şa'bân evvel 1198" şeklinde yazmaktadır.

Defterin ikinci sayfasında; "Bismihî te'âlâ Hâzihî kûyûd-ı ahkâmü's-şikâyât vilayât-ı Erzurum fîzamân-ı sadr-ı sudûrû'l-vüzarâ hazreti İzzet Muhammed Paşa yessera'llâhu mâ-yeşâ ve fî eyân-ı hazreti Re'îsü'l-küttâb fîzihâ Süleyman Efendi nâili mâ yetemen nâhu Teâlâ bekahû (Fî 1190/ Cemâziyelâhir)"⁷⁷ ifadesi bulunmaktadır. Sayfa usulüne göre tutulan defterin başında bir sayfa ve sonundaki iki sayfa boştur.

Tablo 5: 7 Numaralı Defter

Yıllar	Aylar												
	M.	S.	Ra.	R.	Ca.	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	Toplam
1178	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5
1195	3	1	1	5	1	11	20	26	6	23	24	20	140
1196	20	2	11	18	18	33	25	20	6	19	8	10	190
1197	7	16	5	20	25	23	20	1	7	17	16	7	164
1198	7	6	9	14	22	18	15	15	1	-	2	-	109
Tarihsiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Toplam	37	25	26	57	66	85	80	62	20	59	55	37	610

Erzurum 7 Numaralı Ahkâm Defterinde Hicri 1195 yılında 140 hüküm, 1196 yılında 190 hüküm, 1197 yılında 164 hüküm, 1198 yılında 109 hüküm ile defterde toplamda 610 hüküm bulunmaktadır.

7 numaralı defterde toplamda en az hükmün verildiği yıl 1198, en fazla hükmün verildiği yıl ise 1196 yılıdır. 610 hükmün yıllara göre toplamında en az hükmün verildiği ay 25 hükümle Safer (S.) ayıdır. En fazla hükmün verildiği ay ise 85 hükümle Cemâziyelevvel (Ca.) ayı olmuştur. Tarihsiz olarak 2 adet hüküm bulunmaktadır.

⁷⁷ A.{DVNSAHK.ER.d7,1/1.

9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında A.DVNS.AHK.ER.d9 sıra numarasıyla kayıtlıdır.

Defterin uzunluğu 45 cm. genişliği ise 18 cm'dir. Defterin kapak kısmı ciltli, karton kapaklı, çiçek desenli ve ebrulî'dir. Kapak kısmında '*Erzurum Defteri min Evâil-i Re'bî'ü'l evvel sene 1210 ilâ Evâihir-i Cemazi-el evvel sene 1220*' şeklinde yazmaktadır.

Defterin birinci sayfasında; "*Hâzihi kuyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyât eyâlet-i Erzurum ve Çıldır fî zemân-ı sadr-ı südür'ül vüzerâ Hazret-i İzzet Muhammed Paşa yesserallahü mâyeşâ fî-eyyan-ı Hazret-i re'isü'l Ebubekir Ragıp Efendi Teâlâ bekahû el vakî fî evâil-i Rebî'ül evvell- sene aşrin ve mi'eteyn ve elf*" sayfa usulüne göre tutulan defterin sonundaki iki sayfa boştur⁷⁸.

Tablo 6: 9 Numaralı Defter

Yıllar	Aylar												
	M.	S.	Ra.	R.	Ca.	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	Toplam
1210	-	11	2	6	10	4	11	8	2	12	6	13	85
1211	8	7	-	6	7	7	7	2	3	12	8	5	72
1212	7	6	10	12	4	1	3	2	-	5	3	5	58
1213	12	14	3	7	7	3	3	-	2	2	2	2	57
1214	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tarihsiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	27	38	16	37	28	15	24	12	7	31	19	25	273

Erzurum 9 Numaralı Ahkâm Defterinde Hicri 1210 yılında 85 hüküm, 1211 yılında 72 hüküm, 1212 yılında 58 hüküm, 1213 yılında 57 hüküm bulunmaktadır. Defterde toplam hüküm sayısı (1795-1800 yılları) 273 olarak saptanmıştır.

9 numaralı defterde toplamda en az hükmün verildiği yıl 1214, en fazla hükmün verildiği yıl ise 1210 yılıdır.

273 hükmün yıllara göre toplamında en az hükmün verildiği ay 41 hükmüyle Rebîülâhir (Ra.) ayıdır. En fazla hükmün verildiği ay ise Safer (S.) ayı olmuştur.

⁷⁸ A.{DVNSAHK.ER.d9,1/1.

Tablo 7: Çalışmada Kullanılan Defterlerin Sayfa ve Hüküm Sayıları

Defter Adı	Defter Numarası	Tarih (Miladi)	Sayfa Say.	Hüküm Say.
Erzurum Ahkâm-ı Şikâyet	1	1742-1749	293	1212
Erzurum Ahkâm-ı Şikâyet	3	1749-1758	381	1270
Erzurum Ahkâm-ı Şikâyet	5	1764-1776	397	1102
Erzurum Ahkâm-ı Şikâyet	7	1781-1784	192	694
Erzurum Ahkâm-ı Şikâyet	9	1795-1805	100	318
Toplam			1363	4467

Çalışmada başvurulmuş diğer bir kaynak ise Osmanlı kanunnâmeleri, adaletnâmeler ve hatt-ı hümayunlardır. Kaynağını Padişah iradesinden alan bazen şer'i kanunların sınırlarını zorlayan kurallar manzumesine örfî hukuk adı verilmektedir. Örfî hukuk'un kaynağı ise padişah iradesi ve fermanlarıyla şekillenen kanunlardır⁷⁹. Kanunname padişah iradesine dayanan herhangi bir konuda yürürlüğe konan yasa veya yasaları ifade eder.

Örfî hukuk'un kaynaklarından biride adaletnâmelerdir. Adalet fonksiyonunu yitirdiğinde güçlünün zayıfı ezmesini engellemek halkın can ve mal güvenliğini sağlamak ve devlet kendi otoritesini hatırlatmak için adaletnâmeler yayınlanmıştır⁸⁰.

Padişah tarafından kendi el yazısı ile kaleme alınan buyruklara hatt-ı hümayun denilmiştir. Bu belgeler genelde padişah, sadrazam ya da Osmanlı memuru tarafından verilen bir belgeye cevap olarak yazılmıştır⁸¹.

Çalışma konusu ile yapılmış araştırma ve inceleme eserlerinden bazıları şunlardır;

Şikâyet Defterleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışmayı H.G. Majer'e (1984) ait çalışmadır. H.G. Majer çalışmada genel bir değerlendirme yaptıktan sonra incelediği

⁷⁹ Mehmet Akman, "Örf", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34, 93.

⁸⁰ Halil İnalçık, "Adaletnâme", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1, 346.

⁸¹ Mübühâ S. Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümayun", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16, 485.

şikâyet defterlerin tıpkıbasım şeklinde yayımlamıştır. H.G. Majer çalışmasının giriş kısmında Mühimme Defterleri ile Şikâyet Defterlerinin karşılaştırmasını da yapmıştır.

Coşkun Üçok (1951), “Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden istifade İmkânları” makalesinde diğer defter serileri ile birlikte çeşitli eyalet ahkâm defterlerinden hükümlere yer vermiştir

Suraiya Faroqhi (2003), “Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?” adlı çalışmasında 18. yüzyılın ortasından başlayarak tutulan Ahkâm Defterlerinin çok az araştırmacı tarafından incelenmiş olduğunu ve bu defterler incelendiği zaman önemli bulgular elde edilebileceğini ifade etmiştir.

Halil İnalcık (2005), “Osmanlı’da Devlet Hukuk ve Adalet” adlı kitabında Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye yapan hem de Devlet-i Ebed-müddet sözünü kalıcı bir mekanizma haline getiren düşünce din ve devletin selameti adına devlet-hukuk-adalet güçlerinin bir direnç unsuru olarak daima bir arada yaşamış ve yaşatılmış olması gayesiyle devlet anlayışı, kanun rejimi, kanunların uygulanış biçimi ve adalet yöntemleri üzerine araştırmalarını bir araya getirdiği bir eserdir

Halil İnalcık (2005), “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar” adlı makalesinde adlı makalesinin giriş kısmında adalet kavramının tanımını yaparak defterlerinde sınıflandırarak, köylünün toprak anlaşmazlıkları, vergiler, Esnafın nizama aykırı hareketleri gibi konulara değinerek makamları hakkında bilgi veriyor.

Feridun Emecen’in (2005), kaleme aldığı “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkâm-ı ” adlı makalesinde öncelikle defter serisinin mahiyeti hakkında bir tanıtımdan sonra, bu tür defterlerin ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı, gerek şekil gerekse muhteva açısından geçirdiği tekâmül safhaları, defter türleri ve bunlara dayalı yapılan incelemelerle, buradaki kayıtların nasıl anlaşılması gerektiği hususlarını ele almış, bu yapılırken de Divan kaleminin ana kütükleri olan Ahkâm-Mühimme-Şikâyet türü kayıtları ihtiva eden üç defter serisi konunun temelini teşkil etmiştir. Bunları Divan-ı hümayunun başlıca defteri olarak tanımlanan Mühimme Defterleri çerçevesinde incelemiştir.

Hülya Taş (2006), tarafından yapılan doktora tezinde “17.yüzyılda Ankara” ’nın ele alındığı çalışmada merkez ile taşra arasındaki süreci kavrayabilmek için 3, 4, 5, 6, 9 numaralı Atik Şikâyet Defterlerinden yararlanılmıştır. Hülya Taş’ın şikâyet

hakkının bireyler tarafından nasıl kullanıldığı ve bu hak için devletin nasıl imkânlar tanıdığından bahsetmektedir.

Alpaslan Demir (2007), XIV. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı adlı doktora çalışmasında Osmanlı sosyo-iktisat tarihi açısından önemli bir kaynak olan tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan çalışmada Arım, Niksar, Tokat, Divriği, Sivas, Darende ve Besni kaza-nahiye' ye ait bilgiler ışığında XVI. Yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapı hakkında yorumlar yapılmıştır.

Abdullah Bay (2007), Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850) doktora tezi çalışmasında XVIII. ve XIV. Yüzyıllarda merkeze karşı ekonomik ve siyasi nüfuzlarını artırarak taşra idaresini bütünüyle altına alan ayanların etkinliklerini çok yönlü olarak ele alıp incelemiştir.

Ahmet Tabakoğlu danışmanlığında Cengiz Şeker tarafından 2007 yılında hazırlanan “İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul’a Göçlerin Tasvir ve Tahlili” adlı doktora tez çalışması ve Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterleri esas alınarak hazırlanan ilk tezlerdendir. Yine Ahmet TABAKOĞLU danışmanlıklarında Fahri Yasin ŞENER tarafından 2010 hazırlanan doktora tez çalışmasında “18Yy.’da İstanbul’da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)” ve Çiğdem Kavak Çeken’in 2013 yılında hazırlamış olduğu “İstanbul Ahkâm Defterleri Üzerinden 19. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Değerlendirilmesi” doktora tez çalışmaları bu alanda önemli çalışmalardandır.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu(2010), Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku Uygulaması (1649-1653) doktora çalışmasının birinci Bölümünde XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasi, iktisadi ve idari yapısı hakkında bilgiler verilmiş, ikinci bölümde Osmanlı Devleti’nin hukuki yapısını incelenmiş ve mahkemelerin işleyişi hakkında bilgiler vermiştir, çalışmasının üçüncü Bölümünde ise Divan-ı Hümayuna ulaştırılan şikâyetlerin tasnifi yapılmış ve söz konusu şikâyetler “Edilenler” ve “Edenler” olarak iki kısımda tahlil edilmiş, bu ayrımda özellikle hangi kurum veya görevliden daha fazla edildiği, bu şikâyetlerin çoğunlukla kimler tarafından yapıldığının ortaya çıkarılması amaçlamış ve söz konusu tasnifler tablo ve grafiklerle desteklenmiştir.

Yücel Özkaya (2011), Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden beri ayanlık tabirinin kullanıldığı toplum tarafından önde gelen ve ileri gelen olarak tanımlanmıştır. Zamanla bu görevini kullanarak halk üzerinde baskı oluşumunu arşiv belgeleri ile birlikte değerlendirmiştir.

Yücel Özkaya (2011), 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu isimli çalışmasını birçok arşiv malzemesi kullanarak oluşturmuştur. Eserinde Osmanlı toplumunda ekonomik, sosyal ve siyasal buhranların arttığı dönemde merkezdeki ve özellikle taşradaki devlet kurumlarındaki bozulmayı ve devlet-halk arasında oluşan güvensizliği ele alıp derinlemesine incelemiştir.

Muhittin Kul'a (2011), ait yüksek lisans çalışmasın da Erzurum bir numaralı Ahkâm defterinin 1'den 65. Sayfaya kadar olan sayfaların değerlendirmesi ve transkripsiyonunu yapmıştır. Tez konusu üç bölümden oluşmuş birinci bölümde 1 numaralı ahkâm defterinin biçimsel ve muhteva özelliğine değinmiştir. İkinci bölümde 1 ila 65. Sayfalardaki hükümlerin tasnifi ve özeti yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise hükümlerin transkripsiyonu yapılmış ve sonuç kısmıyla bitirilmiştir.

Hikmet Çiçek (2011), ise Erzurum bir numaralı Ahkâm Defterinin devamı olan 65 ila 130. sayfasına kadar olan kısmın çalışmasını yapmıştır. Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı ve XVIII. yüzyılda Erzurum eyaletinin idarî taksimatı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra bugüne kadar ahkâm defterleri ile ilgili yapılan çalışmaların kronolojik listesi verilmiştir. Birinci bölümde ahkâm defterlerinin tanımı, içerikleri, bu defterlerden ulaşılabilecek veriler ve ahkâm defterleri tutulmuş olan bölgelere değinilmiştir. İkinci bölümde günümüz Türkçesine çevrilmiş olan 65-130. sayfalar arasındaki hükümlerin şekli, diplomatiği ve dili açısından değerlendirilmesi yapılmış devamında ise hükümlerin muhtevaları açısından incelenmesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise defterde yer alan hükümlerin özetleri ve tam metin olarak günümüz Türkçesine çevirileri bulunmaktadır.

Tuncer Baykara (2015), Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı adlı eseri ile Tarihi olaylar ve tarihi olayların üzerinde meydana gelen coğrafyanın araştırılması onu bilmesi üzerine yazılmıştır.

Murat Tuğluca'nın (2016), “Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi” adlı çalışması iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde öncelikle şikâyet hakkı ve Osmanlı öncesinde kullanımını, bu hakkın kullanımı için oluşturulmuş müesseseler daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet mekanizmasının işleyişini ve şikâyet kabul eden mercilerin sırasını ve sayısını artırarak daha işlevsel ve yaygın bir ağ şeklinde çalışan mekanizma teşkil ettiğini daha sonra şikâyetin iletim kanalları, mekanizma içerisinde rol alan kişiler ve bu kişilerin rolleri, şikâyet mekanizması, idari denetime, hukukun yeniden üretimine, toplumsal, ekonomik ve siyasal sürekliliğine değinmiştir.

İkinci bölümde ise defterlerin içeriği incelenmiştir. Defterlerde dört temel konu belirlenmiştir. Bu konular adli yargı konuları, vergi, vakıf ve savaştır. Savaş konusunda reaya ve askerî zümreler, askerî ve malî yükümlülükler le ilgili sorunlarla gündeme gelmiştir. Savaşın mekanizmasının işleyişinde olumsuz bir tesirinin olup olmadığı da sorgulanmıştır. Adli yargı konularında kişisel hukuk ve ceza hukukuyla ilgili davalar, yüksek oranda yer almıştır. Vergiyle ilgili temel konuları da yetki çatışması, kanunsuz vergi toplama ve düşük vergi ödemeleriyle ilgili olmuştur. Vakıf konusundakiler ise vakfın yönetimi, gelirleri ve çalışanlarıyla ilgilidir. Diğer konulardaki şikâyetlerin temelde adaletsizliğe dayalı sorunlardan kaynaklandığı görülmüştür.

Feyzanur Susam'da (2019), Erzurum bir numaralı Ahkâm Defterinin 131 ila 212. Sayfaların transkripsiyon ve değerlendirmesini yapmış tezini dört kısma ayırmıştır. Birinci bölümde Ahkâm kavramı ve Ahkâm Defterlerinin muhtevası hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin biçimsel özelliklerine değinilerek defterin içeriği değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde transkripsiyonu yapılan hükümlerin tasnifi ve özeti sunulmuştur. Son olarak dördüncü bölümde ise çalışılan defterin 131-212. sayfa aralıklarında yer alan hükümlerin transkripsiyonu verilmiş ve çalışma hakkında genel bir değerlendirme yaparak sonlandırmıştır.

Nazmiye Gül Kantaroğlu' da (2019), Erzurum Ahkâm Defterinin 212-293 safların transkripsiyonunu günümüz Türkçesine çevirerek transkripsiyon edilen hükümler konulara göre ayrılarak özetini yapmış ve bu konular hakkında bilgi vermiştir. Böylece XVIII yüzyıl Erzurum Eyaleti sosyal, kültürel ve ekonomik durumunu anlatmaya çalışmıştır.

Nazif Cıkay (2019), Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850) Taşradan Saraya

Adalet Arayışı adlı doktora çalışmasında önemli bir ticaret merkezi olan Halep'ten merkeze yapılan şikâyetleri incelemiştir.

Buket Çelik (2020), “Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)” adlı doktora çalışmasında XVIII.

Yüzyılda Sivas Ahkâm Defterlerine yansımış sosyo-ekonomik faaliyetleri ve çeşitli sorunlar üzerinden hazırlanmış ve incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA HUKUK VE ŞİKÂYET MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ

1.1. Osmanlı Hukuku’nun Genel Özellikleri

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle toplumsal hayatlarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişim şüphesiz hukuk alanında da etkisini göstermiştir. Zengin bir kültüre sahip olan Osmanlı Devleti’de, kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinden aldıkları hukuki yapıyı korudukları gibi dönemin şartlarına göre yeniden şekillendirerek güçlü bir hukuk teşkilatı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu durum İslam dininin sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp, hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı İslamiyet’i kabul eden milletler bu kabulün bir gereği olarak İslam hukukunu da benimsemişlerdir. Osmanlılar şer’î hukuku uygularken bu hukukun devlet başkanına vermiş olduğu sınırlı yasama yetkisini de kullanmıştır.⁸²

Bütün bu tespitlere bakarak araştırmacıların bu konuda aynı fikirde veya aynı kanaatte oldukları söylenemez. Bazı bilim adamları Osmanlı Devleti’ni, şeri hükümlerin hâkimiyetinde şeriata dayalı bir devlet olarak kabul ederlerken⁸³ bazı bilim adamları ise Osmanlı Devleti’ni, kamu hukukunda fıkıhtan ayrı, bağımsız bir milli hukuk oluşturduğu iddiası ve gayrimüslim gruplara tolerans gösterdiği için laik bir devlet olarak değerlendirirler.⁸⁴

Ömer Litfi Barkan'ın öncülük ettiği bir diğer grup ise, Osmanlı hukuk’unda, şer

⁸²Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 2012), 66; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 16.

⁸³Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 13: 11; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, (İstanbul, 1990), I, 51.

⁸⁴Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Burhaneddin Matbaası), I, 1943.

‘î kanunlardan çok, dünyevi otorite tarafından konan kuralların (örfî sultânî) örf ve adetlerin hakim olduğunu, bu sebeple Osmanlı Devletine şer‘î devlet demenin pek mümkün olmadığını söyler”⁸⁵. Mehmet Akif Aydın’a ise çok farklı kültürel, etnik, dini dokulara sahip olan Osmanlının geniş bir coğrafyada uzun süre ayakta kalmasındaki en önemli etkilere birinin hukuki yapısının oldukça güçlü ve işler olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir⁸⁶. Osmanlı hukuk yapısının önemine değinen İsmail Hakkı Uzunçarşılı da “Osmanlı Devleti’nin kuvvetli teşkilatını anlayabilmek için, onun hukuk kaynağının iyi bir şekilde tahlil edilmesi ve devletin oldukça geniş sınırlara yayılmasında uyguladığı kanunlardan meydana geldiğini söylemiştir”⁸⁷. Böylece Osmanlının üstün hukuk yapısına dikkat çekmiştir.

Esasında Osmanlı’da hukuk’ un temeli üç ana temel unsura dayanmaktadır. Bunlar; İslam hukuku (şeriat, şer’, ahkâm-ı şer’iyye), örfî hukuk (örf, kanun, kavânîn-i örfiyye) ve fethedilen bölgelerde daha önce konulmuş olan kanun ve nizamlardır⁸⁸.

1.2. Kavram Olarak Şer’î ve Örfî Hukuk

1.2.1. Şer’î Hukuk

Osmanlı’ da şer’î hukukla kast edilen Kur’ân, sünnet, icmâ ve kıyas gibi şer’î delillere dayanarak İslam din âlimlerinin fıkıh kitaplarında devletin müdahalesinden bağımsız olarak derledikleri hükümlere denilmektedir⁸⁹. Osmanlı hukuk sisteminin temelini de İslam hukuku oluşturmaktadır. Bu bağlamda yazılan Ebu’s-Suud Efendi fetvaları ile Abdürrahim Efendi fetvaları gibi bazı fetva mecmuaları, Osmanlı hukuk sisteminin en önemli kaynaklarını teşkil etmiştir⁹⁰.

⁸⁵ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer ‘iliği Meselesi", *İÜHFM*, 11/ 3-4, 203-224; Halil İncelik, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî Sultânî Hukuk ve Fatih’in Kanunları", C.12, *AÜSBFD*, 107-108.

⁸⁶ Mehmet A., Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler*, C.X, (2002), 15.

⁸⁷ Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*, 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 185.

⁸⁸ Mehmet A., Ünal, "Osmanlı Hukukunun Tarihi Gelişimi ve Ulema Sınıfı", *Türk Yurdu Dergisi*, 148-149/XIX-XX, (Aralık 1999-Ocak 2000), 188.

⁸⁹ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Şer‘î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12/2, 117.

⁹⁰ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 1: 143.

Osmanlı mezhep olarak Hanefî mezhebini resmi mezhep olarak kabul etmiştir. Kadılar hükümlerinde, müftüler ise fetvalarında bu mezhebe uygun hüküm ve fetva vermekle yükümlü tutulmuşlardır.⁹¹

1.2.2. Örfî Hukuk

Örfî hukuk ise, toplumların başvurdukları hukuki kural çıkarma yetkisidir. Aslında İslami hukukçular sultanlara, şeriatın açıkça tersini emretmediği alanlarda “örf ve adetlerde mevcut bulunduğu” ve “kamu çıkarlarının icap ettirdiği” gibi kabul edilebilir nedenlerle kanun koyma yetkisini tanımışlardır. Bu hususta İslam alimleri, “Devletçe teb’a üzerindeki tasarruflar amme çıkarını gerektiriyorsa, şeriatça da sahih ve muteberdir” demişlerdir⁹². Osmanlı sultanları da İslam hukukunun temel ilkelerine ters düşmemek kaydıyla bazı kanunnâmeler hazırlatmışlardır. Osmanlı özellikle örfî kurallara dayanarak arazi rejimi ve ta’zir cezaları gibi konularda ayrıntılı hükümler içeren birçok kanunnâme hazırlatmışlardır.⁹³

1.2.3. Şer’î-Örfî Hukuk’un Birbiriyle Olan ilişkisi

Osmanlı hukuk’un temelini İslam hukuku’nun oluşturduğu yani şeriata dayandığı padişahın kanun devletinin hukuk düzeninin esas itibarıyla İslam hukukuna yani şeriata dayandığı, örfî hukuk’ un belirli bir süre içinde ortaya çıktığı düşünülürse bu hukukun şer’î hukukla zıtlaşmamasına dikkat etmek gerekmektedir. Bundan dolayı her iki hukuk dalının birbiriyle çatışma veya rekabet içinde değil, belli bir uyum içinde oldukları görülmektedir. İlk zaman çıkarılan kanunnameler de bazı aykırılıklar görülse de daha sonraki dönemde bu uyumsuzluklar ortadan kaldırılmıştır. Örneğin bazı kanunnamelerin başlarında bulunan “*kanunname-i sultanidir ki, şer’-i şerife muvafakati mukarrer olup hala muteber olan kavanin ve mesaildir*” gibi ifadeler bulunmuştur.⁹⁴

Osmanlı örfî hukuku şer’î hukuka aykırı bir hukuk değil, İslam hukukunun Osmanlı uygulamasından ibarettir denilebilir. Burada örfî hukukun meşruiyetini şer’î hukuktan aldığını belirtmek gerekir.”⁹⁵

⁹¹Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 291.

⁹²Neşet Çağatay, “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, *Belleken*, 199/LI, (1988): 629-630.

⁹³Halil Cin –Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, 144.

⁹⁴Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnamelerinin Şer’î Sınırları”, *Osmanlı*, (ed. Kemal Çiçek-Cemal Oğuz), (İstanbul, 1999), 6: 402.

⁹⁵Saffet Köse, “*Osmanlıda Şer’î Cezalar*”, *İslamiyat*, C. II/4, Ankara Ekim-Aalık,1999, s. 27.

Padişahlar kanunnameyi koyarken şer'î hukuka aykırı davranmak için değil, şer'î hukuk'un eksiklerini tamamladıkları düşüncesiyle hareket etmişlerdir.⁹⁶ Şer'î hukuka aykırı hukuk kuralı yok hükmündedir. "*Nâ-meşru olan nesneye emr-i sultani olmaz*"⁹⁷. Yani şeriata aykırı olan örfî kural ve kararlar bağlayıcı olamaz.

Osmanlı padişahları şer'î hukukun ayrıntılı olarak düzenlediği alanlarla ilgili kanun koymamaya, şer'î hukukun dışında kalan alanlarda kanun koyarken de şer'î hukukun genel kurallarına ters düşmemeye özen göstermişlerdir⁹⁸. "Osmanlı Devleti İslam hukukunu uyguladığı, bu hukukun boşluklarının veya İslam hukukunun devlet başkanına yetki tanıdığı alanların örfî hukuk kurallarıyla doldurulduğu göz önüne alındığında Osmanlı hukukunun İslam hukuku etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Aslında örfî hukuk kurallarının başlangıç aşamasında padişaktan nişancıya, veziriazamdan şeyhulislâma, kadı askerden mahalli kadılara, varıncaya kadar çok aşamalı bir kontrol mekanizmasının şer'î ve örfî hukuk kurallarının uyumuna gereken hassasiyeti gösterdiğini söylemek mümkündür"⁹⁹. Mesela ilk örfî vergi olan (bâc)pazar vergisinin konulmasında Osman Gazi'nin şeriatın emri olmadığı gerekçesiyle bu şekilde alınacak bir vergiye karşı çıkmasına rağmen şer'î esaslara aykırı olmadığını anladıktan sonra bunu kabul ettiğini tarihi kaynaklar yazmaktadır¹⁰⁰.

Bütün bunlara baktığımızda örfî hukukun alanı, şer'î hukukun düzenlemediği alanlar olarak kabul edilmektedir. Devleti yönetenler "*kamu yararı ve kamu düzenini sağlama*" ilkesine dayanarak, örfî kural koyma yetkilerini geniş bir alanda uygulamışlardır¹⁰¹.

Osmanlı hukukunun hemen hemen bütün sahasında şer'î hukuk ve örfî hukuk ilkeleri birlikte bulunmaktadır. Bu iki hukuk birbirinden ayrı değildir. Buna rağmen her iki hukuk da belirli alanlarda yoğunluk kazanmıştır. Kişi, aile, miras, borçlar, ticaret hukuku gibi İslam hukukunca da ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve şer'î hukuk

⁹⁶ Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı*, (Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999), (ed. Güler Eren), 6: 327-330.

⁹⁷ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler, (Çev. ve Derleme: Ferhat Koca), Ankara 2002, 191-192.

⁹⁸ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, İstanbul 1985, 89.

⁹⁹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 10/25, (Ankara, 2002): 15-20.

¹⁰⁰ *Âşık Paşazade Tarihi*, Hz. Kemal Yavuz- M.A. Yekta Saraç, (İstanbul 2003), 73-74.

¹⁰¹ İbrahim Durhan, "*Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd*", *AÜEHFD*, III/1, (1999): 227.

kuralları hakim olmuştur. Teşkilat, idare, ceza, vergi hukuku gibi kamu hukuku gibi alanlarda ise örfî hukukun payının daha fazla olduğu görülmektedir¹⁰².

1.3. Osmanlı Hukuk’unda Kanunnâmeler ve Adaletnâmeler

Osmanlı’da, şer’î hukuk ile birlikte idarî, malî ve cezaî hukuk alanlarında padişahların emriyle düzenlenmiş kanunları ve nizamları bir araya tedvin edilen mecmualara “kanunnâme” denmiştir¹⁰³. Osmanlı Devleti’nde bu kavram için “örf”, “kanun”, “yasa”, “yasak”, “siyaset”, ve “kavânîn-i siyaset” gibi ifadelerde kullanılmıştır¹⁰⁴. Kanunnâmeler, Divan-ı Hümayun üyesi olan nişancı tarafından hazırlanırdı. Nişancı "müftî-i kânun" ismiyle de bilinirdi.¹⁰⁵

Kanunnâmelerin, içerik de şer’î hukuka aykırı olmaması için Şeyhülislam dairesine sorulur kanunun meşruluğu için de fetvaya bağlanırdı. Meşveret mahiyetinde de olsa padişahların kanun ve fermanların çıkarılmasında Şeyhülislâmlar ile birlikte çalıştıkları bilinmektedir. Kanunnameler divanda görüşülür sonrasında padişahın onayı ile kanun haline gelir ve uygulanırdı.¹⁰⁶

Kanunnâmeler, genel ve özel olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Genel kısım bütün Osmanlı Devleti için geçerli ve örfî hukuk kurallarını içinde bulundururdu. Özel kısım ise ait olduğu yere ait bazı özel maddeler bulunurdu.

Kanunnâmelerin yayımlanmasındaki asıl amaç, yürürlükte bulunan kanunların açık ve biliniyor olmasını sağlayarak kanunilik ilkesinin gereği olan keyfiliğin önüne geçmek denilebilirdi¹⁰⁷. Osmanlı Devleti merkezi yönetimi kamu görevlilerinin kanun hükümlerine aykırı iş yapmamaları konusunda oldukça dikkatli davranmışlardır.

Adâletnâmeler ise mevcut kanunlara uyulması, otoritenin yani gücün hatırlatılması, adaletin sağlanması için kanunnâme içerisinde olduğu kabul edilen adâletnâmeler yayımlanmıştır.

¹⁰³ Ömer Lütfi, Barkan, “Kanunnâme”, *İA*, (İstanbul: TDVY, 1955), 6: 185.

¹⁰⁴ Ahmet, Akgündüz, ve vd., “Osmanlı Kanunnâmeleri :Doğuştan, Çeşitleri ve Tarihi Seyri”, *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10: 21.

¹⁰⁵ Erhan Afyoncu, "Nişancı", *DİA*, (İstanbul: TDVY, 2007), 33: 157.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Kardelen Kitap Evi, 1997), 96.

¹⁰⁷ Mehmet Akif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 24, (İstanbul 2004): 41-43.

Adâletnâme yöneticilerin devlet otoritesini kötüye kullanmalarını yasaklayan genel özellikli padişah fermanıdır¹⁰⁸. Halktan kanuna aykırı olarak istenecek vergiler bu şekilde önlenmeye çalışılmıştır.

1.4. Osmanlı Hukuk’unda Fevâ Müessesesi

Fetvâ, dini konular ile hukuki konularda sorulan sorulara müftünün vermiş olduğu cevaplar olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁹. Fetvâ, şer’î bir hükmü açıklamak mahiyetinde olup, bağlayıcı bir özelliği bulunmamaktadır. İstişârî özelliktedir. Fetvâyı soran kimseye bu fetvâya uyması için zorlanamaz. Osmanlı Devleti’nde müftü veya hüküm vermekle görevlendirilen kadı, Kur’an ve Sünnet’in hükümlerine bağlı olup bu çerçevede hüküm vermekle sorumludurlar. Osmanlıda resmi mezhep, Hanefî mezhebi olarak kabul edilmiştir. Kadılar hükümlerinde müftüler ise fetvâların da Hanefî mezhebe uygun hüküm ve fetvâ vermekle yükümlü tutulmuşlardır¹¹⁰.

Hukuki bağlayıcılığı bulunmayan fetvalar Padişahlar tarafından kanun haline getirilebilir. Usul olarak bakıldığında Padişah şeyhülislâma, kazaskerlere veya başka bir hukukçu tarafından o zamana kadar uygulanan bir hukuk kuralının değişmesini öngören bir fetva sunulmakta, Padişah da bu fetvâları “mûcebince amel oluna” diye onaylamaktadır. Böylece kadıların kanun şekline dönüşen fetvaya uymaları mecburi hale gelmiştir. Örneğin Şeyhülislâm Ebûssuud Efendiye’nin 1491- 1545 yıllarına ait fetvalarıdır. Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi zamanın şartları ve insanların ihtiyaçlarına göre ihtilafli konulardaki verdiği bazı fetvalarda *ma’rûzât* şeklinde padişaha arz etmiştir. Padişah tarafından onaylanan bu fetvalar kanun haline getirilerek bütün kadıları bağlayıcı bir hal alarak, bu kanunlaştırma geleneği Osmanlı’ nın sonuna kadar devam etmiştir.¹¹¹

1.5. Osmanlı Hukukunda Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi

Osmanlı yargı sisteminin temelini oluşturan kadı kendisinden beklenenleri çeşitli yardımcılar kullanarak yerine getirir. Osmanlı idare anlayışında taşraya temel olarak iki görevlinin atandığını biliyoruz.

¹⁰⁸Halil İnalçık, “Adâletnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDVY), I, 346.

¹⁰⁹Fahrettin Atar, “Fetva”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDVY, 1995), 12, 486-496.

¹¹⁰Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, (Bursa, 2001), 291.

¹¹¹Mehmet Akif Aydın, “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *THTAD*, sy. 1, (2006): 15;Nasi Aslan, “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti”, II/4, *DAD*, (1999), 87.

Bunlardan biri Asker kökenli olan Bey'dir ve Sultanın idari yetkisini temsil eder. Diğeri ise Kadı'dır ve sultanın kural koyma yetkisinin temsilcisidir.

Kadı Fıkıh 'ta anlam olarak kaza kökünden gelen insanlar arasındaki anlaşmazlık ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek amacıyla yetkili makamlarca atanan kişiye denir. Arapça bir kelime olan “kaza”, “hüküm, karar, hakimlik” manalarına gelir. Terimse olarak “şeriat hükümlerine uygun olarak, kişiler arasındaki ihtilafları gidermek anlamlarında” kullanılır¹¹².

Osmanlı teşkilatının ilk kurumlardan biri olan kadılık kurumunun ilk kadısı Şeyh Edebalı'nın damadı ve aynı zamanda öğrencisi olan Dursun Fakih (Ö.1327)'dir¹¹³. Kadılar, bulundukları yargı dairelerinde hükümdarın temsilcisi sıfatıyla adeta bir egemenlik sembolü durumundaydılar.

Kadının esas görevi hukuka aykırı durumların cezasını hükme bağlamak, hukuki uyuşmazlıkları sonuçlandırmak, verdikleri hüküm ve cezaları infaz etmektir. Kadıların yargıya ilişkin bu görevlerinin yanında merkezden gönderilen emirleri halka, halkın şikâyetlerini merkeze bildirme, vergilerin denetlenmesi, imar düzeni, fiyatların kontrolü, temizlik gibi idari ve belediye görevlerinin olduğu bilinmektedir. Sınırların genişlemesi ile bu görevler kadılara bırakılmıştır.

Kadılar bulundukları bölgenin yargı işlerinin yanı sıra adliye, belediye, emniyet ve asayiş, bayındırlık ve imar, noter, sağlık, sivil savunma ve askeri işlerini de yürütmüşlerdir¹¹⁴. Kanunnâmeler de kadıların başlıca görevleri: Şer'î hükümleri uygulamak, Hanefî mezhebinin sorunlar hakkındaki görüşlerini uygulamak, şer'iyeye sicillerini yazmak, sahipsiz kız ve erkek gençleri evlendirmek, mirasları taksim etmek, yetim ve kimsesizlerin malını muhafaza etmek, vesayet davalarına bakmak, vakıfların tescilini yapıp muhasebelerini kontrol etmek, evlenme ve boşanma davalarına bakmak ve vasiyetlerin yerine getirilmesini temin etmektir¹¹⁵.

Bununla birlikte kadı, Osmanlı idari teşkilatının başında bulunan bir kimse

¹¹²Fahrettin Atar, “Kadı”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24: 66.

¹¹³Mehmet Fatih Özer, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 23.

¹¹⁴İsmail Yakıt, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”, *Türk Yurdu Dergisi*, 148-149/XIX-XX, (Aralık 1999-Ocak 2000): 178.

¹¹⁵Şeniz Anbarlı Bozatay ve Konur Alp Demir, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet –Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (2014): 77-79.

olarak birtakım idari vazifeler de üstlenmişti.

Dolayısıyla kadılar, bulundukları bölgelerde atamaların yapılmasını sağlamak, kazâda bulunan askerileri denetlemek, ilmiye sınıfına mensup kişilerin tayin ve azillerini yapmak, avârız vergilerini toplamak merkeze göndermek ve bunlara ilaveten bulundukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamakla görevliydi¹¹⁶.

Kadının görev alanının geniş olması bütün bu görevleri tek başına yerine getirmesi mümkün olmadığından kadılara yardımcı olmak amacıyla bazı kimseler görevlendirilmiştir. Bunlar; nâib, kâtib, muhızır, subaşı, asesler, çavuş, kassâm, mahkeme eminleri ve mahkeme tercümanları idi.

1.5.1. Diğer Görevliler

1.5.1.1. Naib

Kadı tarafından yargılama konusunda yetkilendirilmiş kişi naib' tir. Naib'ler belirli bir süreliğine belirli bir işi yapmak için atanan yardımcılardı. Naib, tayin edilirken genelde o yerin ulemasından seçilirdi ve seçilen bu kişilerinde medreseden icazet almaları gerekirdi. Naib'ler, kadı adına onun görevlerini yerine getirirdi. Yani davalara bakmak, keşfe çıkmak naiplerin başlıca görevleri arasındadır¹¹⁷. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda merkezden uzak bir kaza bölgesine atanan bazı kadılar, atandıkları yerlere gitmeyerek yerlerine naipler görevlendirirlerdi. Henüz Kadı unvanını kazanamamış “naib” denilen bu hakimler bağlı bulundukları kazanın kadısına tabi olarak görevlerini yerine getirirlerdi¹¹⁸.

1.5.1.2. İmam

Kadıların, naiplerden sonraki yardımcıları olan imamlar cemaat arasındaki sorunları çözmede rolü olmasına rağmen hukuki bir yetkisi yoktu¹¹⁹. Mahallenin başı olan İmamlar, kadıların en önemli yardımcılarında biri olsa da imamların yargı ile ilgili olarak hiçbir görevleri yoktu.

¹¹⁶Özer Eergenç, *16. yy'da Ankara ve Konya*, (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995), 86-87.

¹¹⁷İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, 9/1, (1976), 95-107.

⁶⁰Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı*, (Ankara, 1999), 6: 457.

¹¹⁹Berrin Ük, “Anadolu Kadıaskerliği 6/1 Nolu Ruznamçe Defterine Göre Anadolu'da Kadılık Kurumu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 28.

Bazen bazı anlaşmazlıkları, bir cemaat üyesinin yakınlık ilgisiyle çözmeleri mümkün olmuştur¹²⁰.

1.5.2. Bir Yüksek Yargı Müessesesi Olarak Divân-ı Hümayûn

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun en yüksek karar alma organıydı. Ayrıca en yüksek yargı özelliği nede sahipti. Devletin siyasi, idari ve mali işleri yürütülürken, gelen şikâyetlerinde çözüm yeri idi. Divan-ı Hümayun Orhan Bey'den itibaren var olduğu, II. Murat devrinde Divan-ı Hümayun vasfını kazanmaya başladığı ve bir yüksek mahkeme olarak görev yaptığı bilinmektedir¹²¹. Divan-ı Hümayunun oldukça önemli görevleri bulunmaktaydı. Bunlardan biride bir mahkeme gibi davaları dinleyip karara bağlamasıydı. Divan-ı Hümayun'nun bir başka özelliği de Gayrimüslim din adamlarının da divanda yargılanabilmesiydi¹²².

Divan-ı Hümayun'da bulunan şer'î davalara kazasker bakardı. Divan-ı Hümayun'da bulunan şer'î davalara Rumeli Kazaskeri bakardı. Davaların sayıca çok olması durumunda Anadolu Kazaskeri de bakardı¹²³. Divan-ı Hümayun'da dinlenen davalarda kararların oybirliği ile alınması gerekiyordu.

1.6. Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Mekanizmasının Uygulanması

Osmanlı Hukuk sisteminin temeli İslam hukuku (şer'î hukuk) ve örfî hukuk' a dayanmaktadır. İslam hukukunu Kuran, sünnet, icmâ ve kıyas oluştururken, örfî hukuku ise padişahın kendi iradesine dayanarak şeriatın kapsamına girmeyen konularda kanun koyma yetkisiyle meydana getirdiği emir, ferman, kanunname vb. belgelerden oluşurdu¹²⁴.

Osmanlı Devleti'nde yargılama işlerine şer'îyye mahkemeleri bakmaktaydı. Hukuki ve idari davaların çözüm yerleri bu mahkemelerdi. Şer'îyye Mahkemelerinin işleyişinde kendilerine has bir binaları yoktu. Mahkeme binası olarak kadının evi, cami ve medrese odaları bu iş için kullanılırdı.

¹²⁰İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, 9/1, (1976): 95-107.

¹²¹Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, 430.

¹²²Mumcu, *Divân-ı Humâyun*, 90.

¹²³İbrahim Durhan, "Divan-ı Hümayun'nun Yargı Yetkisi", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, (AÜEHFD)*, 4/1-2, (2003): 69-73.

¹²⁴Adnan Koşum, "Osmanlı Örfî Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/12, (2004): 145-146.

Bir üst merci olarak Divan-ı Hümayun bulunmakta halkın her türlü sorunlarıyla ilgilenmekteydi¹²⁵. Padişah adına çalışan ve kararlar alan Divan-ı Hümayun'a millet-din, kadın, erkek, askeri, reaya, yöneten ve yönetilen ayrımı yapmadan herkes başvuruda bulunabilirdi.

Adalet prensibini benimsemiş olan Osmanlı Devleti'nde halkın sorunlarının doğrudan doğruya padişaha sunması onun emriyle sorunların giderilmesi Divan-ı Hümayun'un en önemli görevlerinden biriydi¹²⁶.

Kuruluş döneminde şikâyetler doğrudan padişaha yapılabildiği gibi çözümü de padişah tarafından yerine getirilebiliyordu. Zira ilk padişahlar toplantılara bizzat katılıp, çözüm sürecinde de alınan kararlarda fiilen rol alıyorlardı. Padişahların divandan bağımsız bir şekilde de yerine getirdikleri görülmektedir.

Örneğin I. Bayezid' in sabahleyin erkenden yüksek geniş bir yerde oturur, halkta kendisinden uzakta onun görebileceği bir yerde dururdu. Herhangi bir haksızlığa uğrayan kimse ona müracaat eder ve hemen işi halledilirdi¹²⁷. Sultan I. Bayezid' den öncede divana veya sultana şikâyetlerin ulaştığına dair bilgiler bulunmaktadır. I. Murad döneminde Edirne'de verilen bir beratta İki seyyid kardeşin şikâyetlerinde babalarının iki yeniçeri tarafından haksız bir şekilde öldürüldüğünü, taleplerinin babalarına uygulanan öşür ve koyun vergileriyle ilgili uygulanan muafiyetlerin kendileri içinde uygulanmasını istemişlerdir. Örnek olayda yerel idarecilerin, bu kardeşlerden babalarının sahip olduğu imtiyazdan aykırı talepte bulunmalarıdır¹²⁸. I. Murat ve I. Bayezid' in Osmanlı sultanlarının üçüncü ve dördüncüsü oldukları düşünüldüğünde kendilerinden önce gelen birinci ve ikinci padişahı olan Osman ve Orhan beylerinde kendilerine gelen şikâyetleri dinledikleri muhtemeldir.

Padişahların şikâyetleri kabul edip, dinlediği, sorunları çözüm rollerinin Fatih Sultan Mehmed Han'la birlikte birtakım değişikliklere uğramıştır. Sultan Mehmed'in getirdiği düzenlemeler ile divan toplantıları yine her gün yapılmış buna rağmen padişahın divan toplantılarına bizzat katılmadığı yerine vezir-i azam başkanlık ettiği görülmüştür.

¹²⁵Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 24-35.

¹²⁶Ahmet Mumcu, "Dîvân-ı Humâyun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ((İstanbul: TDVY, 1994), 9: 430-432.

¹²⁷Şevkiye İnalçık, "İbn Hacer' de Osmanlılara Dair Haberler", *DTCFD*, 6/3, (1948): 192

¹²⁸Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 32.

Buna rağmen padişahın şikâyetleri dinleme ve kabul etmeye devam etmiştir. Divanda Padişah’a dilekçe ve şikâyet’ ini sunamayan halk çeşitli şekillerde şikâyet ’ini padişaha iletebilmiştir.

Padişah Cuma namazında, severe çıkarken veya seferden dönerken, ava çıkacağı zaman halkın dilekçe ve şikâyetlerini doğrudan doğruya kabul etmiştir¹²⁹.

Padişahın bu dönemde şikâyet mekanizmasındaki işlevi şikâyetlerin divan’a ulaşmasında bir kanal ve şikâyetlere cevap veren divanı denetleyen bir üst organdı.

Padişah kendisine doğrudan bir arzuhal sunulduğunda kendisi sorununu çözmiyor divan’a havale ediyordu. Burada padişahın hükmüyle direkt olarak karşı karşıya kalan Divan-ı Hümayun üyelerinin problemin çözümünde daha seri ve dikkatli davranacakları düşünülebilir.

Osmanlıda bütün yetkiler padişahta olmasına rağmen yetkilerinin çoğunu veziriazam yolu ile kullanırdı. Veziriazamda bu yetkiyi Divan-ı Hümayun vasıtası ile birlikte kullanırdı. Yani Divan-ı Hümayun’un padişahattan sonra ikinci bir organ olduğu söylenebilir¹³⁰.

Bununla birlikte Osmanlı devletinde şikâyeti kabul eden makam sadece Divan-ı Hümayun değildi. Veziriazama bağlı olarak çalışan İkinci, Çarşamba ve Cuma divanlarında da şikâyetler dinlenmiştir. Aynı zamanda kazasker divanında, eyalet ve sancak eyalet ve sancak divanlarında kadı mahkemelerinde de sorunlar dinlenmiştir. Bu şekilde insanlara şikâyetlerini yapacakları merci sayısı artırılmış sorunlarını ilgilere ulaştırma önemli ölçüde kolaylık sağlanmıştır. Böylece bir şikâyetçi, şikâyetini en yakınındaki kadıya yaptığı gibi merkeze en yükseğe Divan-ı Hümayun’da götürebilirdi. Örneğin örfî bir şikâyetin divan’a ulaştığı andan itibaren konu Defter Eminine havale ediliyordu.

Defter Emmini şikâyet doğrultusunda ellerindeki defter veya kayıtlarda incelemelerde bulunarak şikâyetin haklılığı veya haksızlığını ortaya çıkarıyor çıkan

¹²⁹Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”Adaletnameler’, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*”, (Eren Yayınevi, 2005), 49.

¹³⁰Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, 2. Baskı, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, Toplumsal Araştırmalar Dizisi 2, 1986), 34.

sonucu da arz ediyordu. Divan-ı Hümayun da eminlerin arz veya ilamlarına göre karar veriyordu¹³¹.

¹³¹Tuğluca, “Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi”, 30-37.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİNDE ADALETİN İŞLEYİŞİ VE ŞİKÂYET MEKANİZMASI

2.1. Erzurum Eyaletinde Şikâyet Sisteminin Uygulanması

2.1.1. Başvuru, İnceleme ve Karar Süreci

Erzurum Eyaletinde tebaanın bir sorunu olduğunda, bulunduğu bölgenin kadısına sorununu iletebildiği gibi isterse İstanbul da Divan-ı Hümayun'da başvurma hakkına sahipti. Osmanlıda her kaza ve sancakta adli davalara bakacak kadılar görev yapmaktaydı.

Kadıların bulundukları yerde meclis-i şer' olarak adlandırılan şer'î mahkemeler bulunurdu. Kadılar padişah adına adaleti sağlama ve dağıtma görevi verilmişti. Kadılar bu görevlerini ifa ederken verecekleri kararlarda şer'î ve örfî hukuk'u göz önünde bulundurmak zorundaydılar¹³². Şer'îyye mahkemelerinde bir kadı ile mahkemenin yoğunluk ve büyüklüğüne göre değişen sayılarda yardımcıları görev yapmaktaydı. Bu mahkemelerde her türlü hukuki anlaşmazlıkların-uyuşmazlıkların çözüldüğü makam olmuştur. Eyalet divanına sunulan bir şikâyetle süreç olarak ilk iş şikâyetçinin şikâyetini kaza kadısına havale ettirmek sonra önemli bir konu ise mübaşir görevlendirmek daha sonra taraflar divana çağrılarak murafla yapmak şeklinde gerçekleştirilirdi.

Erzurum Eyaleti özelinde genel olarak kadılara gönderilen bir hüküm şer'î bir meseleyi ilgilendiriyorsa kadının bu soruna karşı çözüm üretmesi istenmekteydi. Çünkü şikâyet konusunun Kadının kendi kaza idaresinde meskûn birisi tarafından yapıldığı düşünüldüğünde onun meseleye olan vukûfiyeti ve meselenin iç yüzünü bilme ihtimali bulunmaktaydı.

¹³²İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 113.

Kadılar bu görevlerini yerine getirirken, Kadıların ilmi görüşlerinden yararlandığı müftüler ile mahkemelerde yargılamayı şahit gözüyle izleyen ve şühudü'l hal denilen kişilerde tek hâkimli mahkemeler ayrı bir özellik katmıştır¹³³. Kadı veya naip başkanlığında tahkikatı yapılan davalarda şahitler huzurunda şahadetleri ulaşılan bilgiler bir karara sonuca bağlanmaktaydı. Davalının şikâyetinin haklı bulunması, davalının şikâyet konusu olan hareketinden vazgeçmesi şeklinde bir kararın verilmesi taraflara ilgili kadı kararını içeren bu belgeye hüccet-i şer'iyeye denilen bir belge verilirdi. Kelime anlamı olarak delil, burhan, senet, belge olan hüccet¹³⁴, Şer'î Mahkemelerde bir davanın şahitler huzurunda dinlemesinden sonra kadıların vermiş olduğu hükmü içeren belgenin adıdır. Kadıların hüccet' in yanı sıra ilam da vermişlerdir. Kelime anlamı olarak i' lam "bildirmek, işaret etmek, öğretmek anlamına gelmektedir"¹³⁵.

Kadı'nın yapmış olduğu soruşturmayı ilgili mercileri haberdar etmesi veya kendisine yöneltilen bir soruya cevap vermesidir. Bütün bunlarla birlikte delil ve belge eksikliği veya yalan ifade gibi şüpheli durumlarda bir sonuca varılamamışsa ' *Sıhhati ve hakîkati üzere arz ve i'lam mucibince amel olunmuştur*'¹³⁶. Şeklinde kadılara emirlerin gönderildiği durumlarda bulunmaktadır.

Bazı davalar kayda alınırken mahkemede kadı önünde yapılan yargılamalarda duruşmayı izleyen şahitlerin olduğundan, onların ihbar ve şahadetlerine başvurulduğundan bahsedilmiştir. Kendilerine ve sözlerine güvenilir Müslüman anlamını taşıyan "sikat-ı Müslimin, bi-garazmüsin (yaşlı) ve İhtiyar-ı ehli vukûf kimseler olarak tanımlanır"¹³⁷.

Bazı davalarda ise davacı ile davalının birbirini suçladığı yani her iki tarafın' da suçu kabul etmediği durumlarda konu hakkında kesin bilgisi (vukûf-ı tam) olanlardan bilgi alınmıştır. Örnek hükmünde " Kariye Ahalisinin meclis'i şer' e bizzat giderek kariye emini ve mütegalibeden nam kimselerin birbirleriyle birlik olup, yaylak'a

¹³³Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Baskı, (İstanbul: Beta Yayınları, 2018), 77-79.

¹³⁴Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 28: 446-447.

¹³⁵Ahmet Akgündüz, "İ'lam". *D.İ.A.*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22: 72.

¹³⁶A. {DVNSAHK.ER.d1, 43/1.

¹³⁷Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, 749.

müdahalede bulundukları hayvanlarının zor durumda olduğu, ihtiyar ve bi-garez kimesnelere soruldu Halil'in kariye dışından olduğu bilgisi alınmıştır

Bazı davaların Asitane'de görüşülmesi uygun bulunmuştur. Bunu davacıların talep edeceği gibi önemli bazı meselelerin Asitane'de görüşülmesi devlet yetkilileri tarafından da istenebilmiştir. Davacı şikâyetini sunarken, şikâyetinin başka bir yerde dinlenmesini istenmeyip Asitane' ye havale olunmasını arz etmiştir. Örnek davada “ Erzurum Gümrük Emni İsmail'in Mehmed'den fazla akçe talep etmesi ve onu tehdit etmesi üzerine mahallinde değil de Asitane'ye havale olunmasını istemiştir¹³⁸. Asitane'ye giden çoğu kişide Şeyhülislam'dan alınmış fetvâ-yı şerîfe vardır. İlmiye sınıfının en yüksek makamında bulunan Şeyhülislam'dan alınan fetvâlar davanın sonuçlanması açısından oldukça destekleyici olmuştur¹³⁹. Bazı hükümlerin karar kısımlarında “ *fetvâ-yı şerîfesi mücebince şer'le*” görülmek için yazılmıştır” ifadeleri yer almaktadır¹⁴⁰.

Ahaliden birinin şikâyetini İstanbul'daki divana sunmasıyla başlayan süreç şikâyetin araştırılması, ilgili memurlara ulaştırılması olayın mahallinde incelenmesi ve sonuca ulaşılması şeklinde uzun aşamalardan geçmektedir. Şöyle ki merkeze sunulan şikâyetler olayın geçtiği yerdeki görevlilerin bilgilerinin istenmesi ve bölge defterlerinin incelenmesini zorunlu kılmıştır. Yapılması istenilenler ve ulaşılan sonuçlar için “*ferman (emr-i şerif) ya da hükm-i hümayun*”¹⁴¹ yazılmıştır. Hüküm de Ferman da padişah buyruğu anlamına gelmektedir¹⁴². Şikâyetçinin divana bizzat, arzuhal ya da mektup ile başvuran şikâyetçiler ilk önce durumlarını anlattıktan sonra divandan nasıl bir sonuç çıkması istediklerini de belirtmişlerdir. Örnek Hükümde “ Serdengeçti Ağası Abbas'ın yokluğunda Hoynor ağası zabiti bunun çocuklarından almaması gereken bir miktar akçesini alınması üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınarak alınan akçenin kendisine iadesi istenmiştir¹⁴³.

¹³⁸ A.{DVNSAHK.ER.d1, 91/3

¹³⁹ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 39: 94.

¹⁴⁰ A.{DVNSAHK.ER.d3, 1/1, Erzurum Ahkâm Defteri, No. 5, 49/4, Erzurum Ahkâm Defteri, No.9,17/1.

¹⁴¹ A.{DVNSAHK.ER.d7, 6/2, Erzurum Ahkâm Defteri, No. 9, 1/2.

¹⁴² Mübahat S., Kütükoğlu, “Ferman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 12: 400, 406.

¹⁴³ A.{DVNSAHK.ER.d.1,2/3.

2.2. Şikâyetlerin İncelenmesi ve Karara bağlanmasında Erzurum Eyaletinde Görevliler

2.2.1. Vali ve Diğer Görevliler

Erzurum eyaletinde idari-askeri alanda en üst düzeyde görevli ve eyaletin merkezinde bulunan yetkili amiri beylerbeyidir.

Beylerbeyine vali, mir-i miran veya emir'ül ümerada denilmiştir. Vezir Rütbesine sahip beylerbeyine de “Erzurum valisi vezire” şeklinde hitap edilmiştir¹⁴⁴. Beylerbeyinin başlıca görevleri eyalette güvenin sağlanması, reayanın korunması, zulmün önlenmesi, tımarların verilmesi ve askeri düzenin sağlanarak seferlere katılmak başlıca görevleridir.

Başka bir deyişle kamu gücünü kullanmak, yürütme kararını uygulamak ve kadı dışındaki tayin etmek resmi görevleridir¹⁴⁵.

Beylerbeyinin yetkilerinin önemli bir şekilde ortaya çıktığı kendi başkanlığında toplanan “Eyalet divan’ı veya Paşa divan’ıdır. Birçok konunun görüşülüp karara bağlandığı gibi halkın istek ve sorunları da burada görüşülürdü. Bu divan eyaletin en yüksek yargı organıydı¹⁴⁶.

Hükümlerin önemli bir kısmında “Erzurum Valisine”, “Erzurum Beylerbeyine”, “Erzurum Kadısına”, hitaben yazılarak devamında olayın geçtiği görevlilerden bir veya birkaçı yazılmıştır. Hitap kısmında valiye (beylerbeyi) öncelik tanımış hiçbirisi validen önce yazılmamıştır¹⁴⁷.

Hitapta her ne kadar Erzurum valisine, Erzurum sancakbeyine denilmiş olsa da her birinin veya her ikisinin her hükümde olma zorunluluğu olmamıştır. Örneğin “*Karahisar-ı Şarkî Kadısına hüküm ki*”¹⁴⁸ ya da “*Erzincan Naip’ine hüküm ki*”¹⁴⁹, “*Gümüşhâne Emînine hüküm ki*”¹⁵⁰, “*Beyazıt Mutasarrıfına hüküm ki*”¹⁵¹,

¹⁴⁴ A.{DVNSAHK.ER.d9, 3/3.

¹⁴⁵ Mehmet Boztepe, “Osmanlı Devleti’ nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkeziyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36, (2013): 4.

¹⁴⁶ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 69-74.

¹⁴⁷ A.{DVNSAHK.ER.d3, 7/3, A.{DVNSAHK.ER.d5, 39/32, A.{DVNSAHK.ER.d9,4/3.

¹⁴⁸ A.{DVNSAHK.ER.d9, 23/2.

¹⁴⁹ A.{DVNSAHK.ER.d7, 95/1.

¹⁵⁰ A.{DVNSAHK.ER.d5, 130/1.

¹⁵¹ A.{DVNSAHK.ER.d5, 285/1.

‘‘Kemah Alaybeyine hüküm ki’’¹⁵² vb. örneklerde görüldüğü gibi doğrudan olayın geçtiği bölgenin görevlilerine gönderilmiş hükümlerde olmuştur.

Divan’a gönderilen şikâyetlerin çoğu tekrar mahalline gönderilmiştir. Mahalline gönderilen şikâyetlerin görevlilerine davaya kanuna uygun olarak (mahallinde şer’le) görülmeleri bildirilmiştir¹⁵³.

Hükümler genelde vali (beylerbeyi), Kadı, mütesellim, naip, voyvoda, monla, mutasarrıf a gönderilmiştir. Azda olsa, paşa, serdar, kale dizdarı, serdar vb. görevlilere gönderilmiştir.

Tablo 2.1: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hitabın Yapıldığı Görevlilerin Sayısal Dağılımı

Görevli	1Numaralı Defter (Adet)	3Numaralı Defter (Adet)	5Numaralı Defter (Adet)	7Numaralı Defter (Adet)	9Numaralı Defter (Adet)
Beylerbeyi (Vali)	14	27	43	42	4
Vali/Kadı	65	66	48	27	8
Vali/Monla	81	76	91	35	18
Molla (Monla)	16	18	20	9	10
Kadı	745	977	909	489	210
Kadı/Voyvoda	170	30	77	31	1
Kadı/Mütesellim	14	-	-	-	-
Kadı/Dizdar	-	-	-	3	1
Kadı/Alaybeyi	-	-	-	3	-
Kadı/Emin	-	-	-	6	1
Naip	31	33	69	31	34
Naip/Voyvoda	3	1	2	1	-
Mütesellim	14	-	-	-	1
Kale Dizdarı	-	-	1	-	-
Emin	3	1	4	2	-
Alay Beyi	3	4	8	3	2
Serasker	22	-	1	-	-
Kadı/Emin	-	4	10	6	1
Kadı/Alaybeyi	-	3	5	3	-
Mutasarrıf	-	-	1	-	-
Yeniçeri Zabiti	-	-	1	-	-

¹⁵²A.{DVNSAHK.ER.d3, 230/4.

¹⁵³A.{DVNSAHK.ER.d7, 6/1, A.{DVNSAHK.ER.d9,35/1.

2.3. Erzurum Eyaletinde Şikâyetin Sunulduğu Mercî

2.3.1. Südde-i Sa'adet, Rikâb-ı Hümâyûn

Ahkâm Defterlerine kaydedilen hükümler incelendiğinde oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bunlardan biri şikâyetlerin sunulduğu yerdir.

Hitap kısmında ilgili görevli ile başlayan hükümler sonra şikâyeti yapan kişinin tanıtılması sonrasında şikâyetin gönderildiği yere değinilmiştir. Hükümlere bakıldığında şikâyetler hükümet merkezi olan Divan-ı Hümayun İstanbul'a yapılmıştır. İstanbul için Asitan'e veya Südde-i Saadet olarak bahsedilmiştir¹⁵⁴.

Şikâyetlerin İstanbul'a açık bir şekilde yapıldığına dair kayıtlar bulunmamaktadır. Yalnızca 'gelüp' veya arz-ı hal idüp' ifadelerin kullanıldığı ancak nereye gelindiği yâda hangi makama arz-ı hal edilmiş bu şekilde hükümlerde şikâyetçinin yerel mahkemeye mi yoksa İstanbul'a mı yaptığı başvurularda hükmün sonuna doğru mahallinde incelenmesi şikâyetin İstanbul'a yapıldığını gösterir mahiyettedir.

Şikâyetlerin sunulduğu mercî olarak Rikâb-ı Hümâyûn da tercih edildiği görülmektedir. İlgili örneklerde 'Gönye sancağında vaki Arhavi kazası ahalisinden Abdullah nam kimesne ile sâ'irleri rikâb-ı hümayunuma arzuhal sunup¹⁵⁵', 'Rude nam Nasrani rikâb-ı hümayunuma arzuhal edup¹⁵⁶'. Rikâb kelimesi katı, mahiyeti, huzura çıkma anlamına gelmektedir¹⁵⁷.

2.3.2. Ordu-yı Hümâyûn

Osmanlı Devleti'nde padişah sefere çıktığı zamanlarda şikâyetler ordu-yihümâyûn'a yapılırdı. Ordu-yı Hümâyûn, Osmanlı ordusu anlamında da kullanılmıştır. 'Sabıka Vezir-i Azam olup Hala Erzurum Ser Asker Canibi Seraskeri Bulunan Vezir Ahmed Paşa' ya ve Kars Beglebegisi Paşaya ve Ordı-yı Hümayun Kadısına ve Kars Kadısına Hüküm'. Örnek hükümde silsile yoluyla sırası ile Vezir, Beyler Beyi, Orduyu Hümayun ve Kars Kadısına yazılmıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁴A.{DVNSAHK.ER.d5, 9/4, A.{DVNSAHK.ER.d7,100/2.

¹⁵⁵A.{DVNSAHK.ER.d1, 12/2.

¹⁵⁶A.{DVNSAHK.ER.d5, 255/3.

¹⁵⁷Abdulkadir Özcan, "Rikâb", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 29: 110-111.

¹⁵⁸A.{DVNSAHK.ER.d1, 73/2.

Başka bir örnekte ise ‘‘Zuamâ’dan Mustafa zîde kadruhû Ordu-yı Hümâyûnuna arzuhal edup...’’¹⁵⁹, şeklinde Ordu-yı Hümâyûna arzuhal şeklinde başvuruda bulunduğu görülmektedir.

2.3.3. Meclis-i Şer’

Yaşanılan bölgedeki mahkemelere Meclis-i Şer ya da Mahfil-i Şer olarak adlandırılan klasik dönem Osmanlı mahkemesi bu dönemde tek hâkimli ve tek derecelidir¹⁶⁰. Bu mahkemelere padişah beratıyla atanırdı. Görev süreleri yirmi aydı. Bunun sebebi ise kadıların halkla çok yakınlaşmasını engellemekti.

Osmanlıda ilmiye sınıfı üçe ayrılmıştı. Müderrisler öğretimle, müftüler fetvâ ile kadılar ise yargı görevi ile yükümlüydüler¹⁶¹. Kadılar görevleri itibariyle oldukça zor ve geniş yetkilere sahipti. Vakfiyelerin dağıtımından tesciline, müteveli-nazırların tayininden imam, hatip ve müezzin atamalarına, yetim, kimsesiz sakatların korunmasına, kefalet-vekâlet borçlanma gibi tescil konuları kadının onayından geçirdi. Arazi, emlak ve alım-satımda mahkemelerde görülür resmi tapu olarak bilinen harç alınırdı. Miras ve mirasın bölüştürülme işini de kadı yapardı. Kadılar bulundukları yere ait bütün mukataa ve iltizam işlemlerini de denetlerdi. Belediye işlemleri olarak fiyat düzenlemesi ve narhların korunmasından da sorumluydu¹⁶².

Erzurum Ahkâm Defterlerine kaydedilmiş hükümlerin çoğu kadılara hitaben gönderilmiştir. Her ne kadar şikâyetler divan’a gönderilmişse de pek çoğunun kadı tarafından mahallinde incelenmesine gerek duyulmuştur.

2.4. Şikâyetlerin Sunulma Şekli

2.4.1. Doğrudan (Bizzat) Yapılan Şikâyetler

Osmanlı Devleti’nde haksızlığa uğradığını düşünen ve hakkında verilen karara itiraz etmek isteyen kişiler herhangi bir sınırlama ve engel olmadan kendilerine tanınan şikâyet etme hakkından istifade ederek ilgili makama şikâyetini sunabilmektedir. Bu şekilde adaletin tesis edilerek haksız fiillerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

¹⁵⁹A. {DVNSAHK.ER.d5, 279/1.

¹⁶⁰Fahrettin Atar, ‘‘Mahkeme’’, *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 23: 341.

¹⁶¹İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 8. Baskı, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 24-28.

¹⁶²Ekrem Buğra Ekinci, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü’’, *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 3/5, (2005): 418.

Adalet prensibi üzerine şekillenen devlet-toplum anlayışına göre tebaadan olan kişiler şikâyetlerini padişaha sunar ve haksızlığın giderilmesini de ondan beklerdi¹⁶³. Padişah divanı olan Divan-ı Hümayun'a şikâyetler farklı yollar kullanılarak iletilebilmekteydi. Divan-ı Hümayun'un huzuruna çıkan kişi şikâyetini sözlü olarak ifade ettikten sonra haksızlığın giderilmesini isterdi. Şikâyetini sunarken hiçbir engelleme ile karşılaşmadan başvuruda bulunmuştur¹⁶⁴.

Erzurum Ahkâm Defterlerinde hükümlerin ilgisine hitap kısmıyla başlamıştır. Sonra sırası ile şikâyet edenin adı ve yaşadığı yer bilgisi verilmiştir. Bundan sonra da şikâyetin ne şekilde sunulduğu hakkında bilgi verilmiştir. Şikâyetler genel itibari ile üç farklı şekilde sunulmuştur. Bunlar bizzat İstanbul'daki divana (Dersaadet) gitme (gelüp), divan'a arzuhal şeklinde sunma, kadı, naip, alaybeyi vb. aracılığıyla mektup gönderme şeklinde olmuştur.

Şikâyet şekilleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, bizzat İstanbul'a Divan-ı Hümayun'a gitmeyi tercih edenlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Sonra arz-ı hâl gönderenler üçüncü olarak mektup gönderenler yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerindeki şikâyetlerin divana sunulma şekilleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

Defterlerdeki toplam şikâyet sayıları ile şikâyet sunma şekilleri için incelenen hükümler arasındaki farkın nedeni defterlere kayıt edilmiş olan mükerrer kayıtlar ve farklı eyaletlere ait hükümlerin yer verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer neden ise şikâyet niteliğinde olmayan yol izinlerinin de defterlere kaydedilmiş olmasıdır.

Şikâyetçinin, şikâyetini sunmak için bizzat İstanbul'a divan'a gidenlere “gelüp” ifadesi kullanılmıştır. Erzurum eyaletinden südde-i saadet'e sunulan şikâyetlerin büyük çoğunluğu (%76,9) bu şekildedir. Burada İstanbul'a gidenlerin, cinsiyet, statü, toplumsal statü ve dini açıdan değinmeye çalışılmıştır.

¹⁶³İnalcık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”Adaletnameler’, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*”, 49.

¹⁶⁴Murat Tuğluca, “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı II), (2012): 107-128.

Osmanlı Devleti topraklarında serbest bir şekilde seyahat edilmesi için yerli veya yabancı kişilerin izin tezkeresi alması gerekiyordu¹⁶⁵. Erzurum Eyaletinden İstanbul' a divan' a gidecek olan kişi izin tezkeresi çıkarması gerekiyordu.

Burada asıl olan yol boyunca karşılaşılabilecek devlet görevlilerinin kendilerine engel olunmaması şeklindedir. Defterlere yansıyan yol izni hükümleri şikâyet şeklinde değildir.

Bu izinlerde yol izni isteyen kişi, izin nedenini belirtildikten sonra istek doğrultusunda hüküm deftere kaydedilmiştir.

Hükümlerin hitap kısmında yola çıkılan kazadan İstanbul (Üsküdar)' a varıncaya kadar olan bütün görevlileri kapsayacak şekilde kaleme alınmıştır. *“Üsküdar'dan Kemah' a Varınca Vakî Olan Kâdırlara, Nâ'iblere ve Zâbita'na hüküm ki”*¹⁶⁶. *“Üsküdar'dan Karahisar-i Şark-i' ye Varınca Yol Üzerinde Vâki olan Kuzât ve Nüvvaba ve Vülât ve Mütesellimler ve Kethüdayirleri ve Yeniçeri Serdarları Vesâir Zabitan ve Â'yan Vilâyet'e hüküm ki”*¹⁶⁷.

Şikâyetini İstanbul'a giderek sunanlar bireysel veya toplu olarak divana başvuruda bulunabilmişlerdir. Fazladan alınan bir vergi ile ilgili olarak *“Kariye Ahalilerinden Ali, Mehmed ve İshak ve Yakub ve İsmail, Osman ve Hamza ve İbrahim ve Mustafa ve diğer Mehmed nam kiminseler gelüp”*¹⁶⁸. Hükümde görüleceği gibi şikâyete gelenlerin aynı isimden iki kişinin isimlerinin aynı olması durumunda aynı isimden bir başka kişinin olduğunu belirtmek için *“Diğer”*¹⁶⁹ kelimesi kullanılmıştır. Bu durum yalnızca bu örneğe özgü değildir. Genel bir kullanım tarzı olarak aynı isimde iki kişinin olduğu bütün hükümlerde aynıdır.

Müslüman ve gayrimüslimlerinde birlikte toplu olarak divana başvurdıkları da görülmektedir. Alacak-Verecek davasıyla ilgili olan hükümde *“Emir Hüseyi, Köse Hüseyin ve Mehmed ve diğer Hüseyin ve Bekir oğlu İsmail, Hasan ve Veli nam*

¹⁶⁵Mübahat Sabahat Kütükoğlu, “Mürur Tezkiresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 23: 60.

¹⁶⁶A.{DVNSAHK.ER.d1, 211/1.

¹⁶⁷A.{DVNSAHK.ER.d5, 101/1.

¹⁶⁸A.{DVNSAHK.ER.d5, 15/1.

¹⁶⁹A.{DVNSAHK.ER.d. 9, 3/2.

kimisnelerile Bardıros ve Aramkil oğlu Kirkor, Amikoğlu Avan ve Ferik oğlu Kirkor nam zimmîler' den oluşan grup alacağının tahsili için İstanbul'a gitmişlerdir.'¹⁷⁰.

Toplu olarak divana başvuruda bulunanları ifade etmek için yaşanan bölgenin toplumsal sınıflarının ve görevlilerinin isimlerinin sıralandığı örneklerde bulunmaktadır. ''Ulemâ, Sulehâ ve Sâdât ve Re'âyâ ve Berâyâdan Cemm-i Gafır ve Cem'-i Kesîr''¹⁷¹. ''Karahisar-ı Şark-i Ahali ve Reayası varup...''¹⁷².

Vakıf davalarıyla ilgili olarak vakıftan geçinenler ''mürtezikâlar''¹⁷³, toprak anlaşmazlıkların da ''zûema''¹⁷⁴ veya ''erbab-ı timar''¹⁷⁵ gibi kelimelerinde kullanıldığı görülmektedir.

Kadınlarında mahkemeye bireysel ya da kardeşleriyle, eşleriyle başvuru yaptıklarına dair pek çok hüküm mevcuttur.

Güvenlikle ilgili bir hükümde ''Saliha nam hatun karındaşı Veli ve validesi nam hatun tarafından katl edilmiş ve cenazesi saklanmıştır. Şahısların firarı bildirilip, mahallinde şer' le görülmek için yazılmıştır''¹⁷⁶.

Vakıfla ilgili bir hükümde ise '' Salihe ve Aliye hatunların bizzat divana başvuruda bulunarak müteveffıye Aîşe Hatundan vakfa kalan mülki bahçesine ismi verilmeyen kişilerin müdahalesinin engellenmesi istenilmişti. Sonucunda merkezden hükümde mahallin de şer'le görülmesi için yazılan hükümdür''¹⁷⁷. Miras ile ilgili bir hükümde ise ''Ümmügülsüm nam hatunun divana bizzat giderek Annesinden kalan yerlerin intikalinin yapılmış olmasına rağmen kardeşi oğlu Ali ve Hüseyin'in hissesine müdahalesinin önlenmesini istemesi için Merkezden yazılan hükümdür''¹⁷⁸.

Yukarıda belirtilen hükümlerden de görüleceği üzere İstanbul' a giderek şikâyetini sunanlar arasında din, cinsiyet, meslek ve unvan bakımından hiçbir ayrım görülmemektedir. Çeşitli sınıflara mensup Osmanlı tebaasının bir bölümünü oluşturan Erzurum eyaletindeki halk divana bizzat gidebilme hakkına sahipti.

¹⁷⁰ A.{DVNSAHK.ER.d3, 138/2.

¹⁷¹ A.{DVNSAHK.ER.d. 1, 26/1.

¹⁷² A.{DVNSAHK.ER.d7, 16/3.

¹⁷³ A.{DVNSAHK.ER.d1, 59/2.

¹⁷⁴ A.{DVNSAHK.ER.d5, 2/1.

¹⁷⁵ A.{DVNSAHK.ER.d9, 10/4.

¹⁷⁶ A.{DVNSAHK.ER.d1, 151/1.

¹⁷⁷ A.{DVNSAHK.ER.d3, 10/3.

¹⁷⁸ A.{DVNSAHK.ER.d5, 155/3.

2.4.2. Arzuhal (Arz-ı hâl)

Arz-ı hâl tanım olarak bir istek ya da şikâyeti bildirmek için üst makama yazılan bir belge türüdür¹⁷⁹. Osmanlı tebaasının temel haklarından biri olan arz-ı hâl, Osmanlı tebaasınca yaygın olarak kullanılmıştır.

Askerî veya halk arz-ı hâl'ini devletin bir resmi kurumuna verebileceği gibi en üst icra merci olan Divan-ı Hümayun'a sunma hakkı vardı.

Şikâyetlerini İstanbul'a gitmeden arz-ı hâl, yolu ile göndermeyi tercih edenler, şikâyet konusu ile ilgili olarak bireysel, birkaç kişi ile birlikte ya da yerleşim yerinde bulunan bütün halk topluca arz-ı hâl, yazabilmişlerdir. Arz-ı hâl, makamı olarak da genellikle Südde-i Sadet olarak geçmektedir ".... Mehmed Salih nam kimisne südde-i sa'adetim earz-ı hâl, edup..."¹⁸⁰. Bununla birlikte bazı hükümlerde Rikâb-ı Hümayûn'da yazılmıştır.

Örnek hükümde "....Abdullah nam kimisne ile sa'irleri rikâb-ı hümayunum'a arz-ı hâl sunup..."¹⁸¹, şeklinde yazılmıştır. Yukarıdaki örnek hükümlerde de görüleceği üzere arzuhal' in gönderilmesiyle ilgili olarak çoğunlukla "arz-ı hâl edüp ya da arz-ı hâl sunup" ifadeleri kullanılmıştır.

Kişinin kendisini rahatsız eden veya hak ve hürriyetini kısıtlayan bir durumla karşılaşan her bireyin divan'a dilekçe verme hakkı vardı. Örnek hükümde fazla vergi talebi ile ilgili hükümde, Sabıkan Defter Emni olan Elhaç Halil'in Erzincan Voyvodasının fazla vergi talebi üzerine arz-ı hâl etmiştir¹⁸². Fatma adlı kişinin eşirra ve mütegalibeden olan Mahmud'un zorla nikâh kıymak istemesi üzerine arz-ı hâl göndermiştir¹⁸³. Erzurum valisi ve kadısına yazılan hükümde Sipahi Mehmed ve Sipahi Yusuf'un göndermiş oldukları arz-ı hâlde mütevellî Ahmed ve Seyyid Mehmed Eminin bunların tımar toprağına gelirine, öşür ve rûsumuna müdahalenin engellenmesi için gönderilen arz-ı hâl'dir¹⁸⁴.

Halkın ve devletin resmi görevli memurlarının çeşitli kesimlerinden kişilerin divana yapmış oldukları şikâyetleri çoğaltmak mümkündür.

¹⁷⁹ Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3: 447.

¹⁸⁰ A.{DVNSAHK.ER.d9, 10/2.

¹⁸¹ A.{DVNSAHK.ER.d9, 12/2.

¹⁸² A.{DVNSAHK.ER.d3, 11/2.

¹⁸³ A.{DVNSAHK.ER.d5, 46/3.

¹⁸⁴ A.{DVNSAHK.ER.d9, 11/3.

Divana arz-ı hâl gönderenlerin görevi, cinsiyeti, etnik grubu, cinsiyeti bakımından herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Örnek hükümde, Zuamâ, Ağa, molla (monla), hacı, sipahi, şeyh, seyyid, imam, müezzin, mutasarrıf, çavuş, dizdar, mustafhız gibi unvan ve lakaplı kişiler divan' a arz-ı hâl göndermiştir.

Örnek bazı hükümlerde "Kuzey Erzincan Nahiyesinden Zuamâ'dan Ali'nin arz-ı hâl ederek Hancıoğlu Mehmed ve başkalarının toprağına müdahalelerinin önlenmesini istemiştir¹⁸⁵.

Başka bir hükümde ise Kuruçay kazasından Sâdaât-ı Kirâmdan Seyyid Ömer arz-ı hâl ederek Mütegalibeden İsmail ve Süleyman oğlu Mustafa, Kalenderzade Hasan'ın şahsına müdahalede bulunarak küfür etmeleri üzerine arz-ı hâl de bulunmuştur¹⁸⁶."

Bir diğer hükümde ise, Gercanis kazasında İmam ve hatip olan Ali ve Seyyid Kasım'ın arz-ı hâl'in de kariye zabıt' inin tekâlif-i şakka talebi üzerine yazılan hükümdür¹⁸⁷.

Başka bir hükümde de Karahisar-ı Şarki' den Osman, Hasan, Mehmed, Halil, İsmail, Ömer, Mustafa'nın arz-ı hâl bulunarak Mütegalibeden Abdurrahman'ın mahsullerine müdahalesi ve teâddi'sinin önlenmesi için divana arz-ı hâl de bulundukları görülmektedir¹⁸⁸. Hükümde görüldüğü gibi hiçbir unvana ve göreve sahip olmayanlarda arz-ı hâl de bulunmuşlardır. Bunların sadece isimlerinin yazılması yeterli görülmüştür.

Kadırlara arz-ı hâl sunulurken mühürlü olarak gönderdikleri de görülmektedir. "Sen ki voyvoda'yı mûmâ-ileyh Es-seyyid Hüseyin zîde mecdûhusun mühürlü arz-ı hâl gönderup...¹⁸⁹". Hükümde Karahisar-ı Şarki kazasına bağlı kariyerlerde eşkıyanın yapmış olduğu fesâd ve şekavetlerin engellenmesi için mühürlü arz-ı hâl gönderilmiştir.

Bir yöre halkının tamamını ilgilendiren sorunlarda bölge halkı toplu olarak şikâyetle bulunmuştur.

Örnek hükümde, Karahisar-ı Şarki kazasına bağlı Sis-orta ahalisinin kethüda Halil' in fazla vergi istemesi üzerine meselenin halli için divana arz-ı hâl

¹⁸⁵ A.{DVNSAHK.ER.d1, 93/2

¹⁸⁶ A.{DVNSAHK.ER.d3, 228/4.

¹⁸⁷ A.{DVNSAHK.ER.d5, 378/5.

¹⁸⁸ A.{DVNSAHK.ER.d7, 150/1.

¹⁸⁹ A.{DVNSAHK.ER.d1, 99/3

sunmuşlardır¹⁹⁰. Bu şikâyetle ahali kelimesinden kasıt olarak arz-ı hâl’ in kaç kişi tarafından veya gönderenlerin isimleri anlaşılmamaktadır. Diğer bir deyişle çoğunluk ifade eden bir bölgenin ahalisi, reayası, fukarası ve sâire’nin şikâyetini divana iletmek için arz-ı hâl kelimesi kullanılmıştır.

2.4.3. Yerine Başka Birini (Vekil) Gönderme

Şikâyetlerde divan’a şikâyetçinin gitmek istemeyip ya da gidemediği durumlarda başkasını göndermişlerdir. Bu kişiler kendilerinden biri olduğu gibi emrinde çalışan biride olabilirdi. Bu resmî olarak vekili temsil eden kişiye vekil-i şer’de denilmiştir.

Erzurum valisine, Kuruçay kadısına ve () kadılarına yazılan Ocak 1752 tarihli belgede Saliha Sultan hizmetkarlarından Mustafa kardeşi Köseoğlu Hüseyin adına divan’a arz-ı hâlde bulunmuştur. Mustafanın kardeşi Kürtekâmcı karyesinde oturan Köseoğlu Hüseyinin evde olmadığı bir sırada Kara Süleyman adlı kişi bunun evini giderek ağır küfürler söylediğini, eşyalarını yağmalayarak ailesine saldırdığını belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde hakkın alınarak müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir¹⁹¹.

2.4.4. Mektup Gönderme

Mektup göndererek divan ile iletişim kuranlar genel itibari ilealaybeği ‘ ‘ *Hınıs alaybegi Yusuf Ziya gadrûhu südde-i sa’âdetime mektup gönderup...*’¹⁹².Senki Karahisar-ı Şarki kadısı mevlanay-ı fezâlisun südde-i saadetime mektup gönderup...’ ’ veya ‘ ‘ İskefsir kazası nâib’ine gönderilen hükümde ‘ ‘ *Sen ki Mévlânayı mûmâ-i leyhe Seyid Halil zîde ilmehûsun südde-i saadetime mektup gönderup...*’¹⁹³, şeklinde olmuştur.

Divana mektup yazdırarak başvuru yapmak için bir kişi veya birden fazla kişinin kadının huzuruna geldiği hükümler de görülmüştür. Örnek hükümde Şiran kazası naip’i Mévlânay-ı mûmâ-i ileyhe Seyid Mehmed ilmehûnun südde-i saadetime mektup gönderdiğini söylemiştir.

¹⁹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d. 3, 84/5.

¹⁹¹ A.{DVNSAHK.ER.d. 3, 92/3.

¹⁹² A.{DVNSAHK.ER.d5, 225/2.

¹⁹³ A.{DVNSAHK.ER.d7, 52/1.

Seydi baba zaviyesi zaviyadar ve vakfı mütevellileri olan seyyid Mahmud ve Yusuf ve Veyis ve Osman ve Ahmed nam kiminseler Meclis-i Şer'e giderek bunlardan kariye ahalisinin baskısına karşı hane-i avarız vergisinden muaf olduklarına dair yazılan hükümdür¹⁹⁴.

Bazı bölge halkının yaşadıkları eşkıyalık ve zulümden dolayı hep birlikte meclis-i şer'e gidip kadı veya naip vasıtası ile mektup yazılmasını talep etmişlerdir. Gercanis Kazası Naip'i Mevlâna Süleyman'ın südde-i saadetine giden dikili nahiyesi ahalilerinin hepsi birlikte meclis-i şer'e varmışlardır.

Hasan Ağa ve Mehmed Ağa denilen şakilerin emval ve eşyalarını alıp kadınları kaçırmaları üzerine hep birlikte naip huzuruna çıkarak divan'a mektup göndermişlerdir¹⁹⁵.

Kadıların veya Naiplerin divana yazdıkları mektuplarda, mektubun yazılma sebebi, olay, olayın geçtiği mekân, olaydaki kişilerden bahsedilmiştir. Böylece Erzurum eyaletindeki şikâyet mekanizmasının işleyişi hakkında yorum yapabilmektedir.

Yani kadıların görev bölgesine bağlı nahiye, köy gibi yerleşim yerlerine başvuru yapabilmişlerdir. Örneğin Kuruçay Kadısına Kuruçay'a bağlı Alacahoca kariyesi ahalisi başvuruda bulunmuşlardır¹⁹⁶.

Bayramlı naip'ine kariye ahalisinden Ali, Salih, Amine ve Fatma'nın meclis-i şer'e vardıkları Elhaç Mustafa ve Osman ağadan vergileri toplarken kendileri için fazladan aldıkları 5 (beş) kuruşu şikâyet ettikleri görülmüştür¹⁹⁷.

Kadı ve Naip' ten başka mektup gönderen bir diğer görevli ise kale dizdarıdır. Kemah kalesinin dizdarı Osman'ın gönderdiği mektupta Mustafhız Hasan'ın tımarın'a Ali'nin tımar toprağına gelirine müdahalenin engellenmesi için yazılan hükümdür¹⁹⁸.

Divan-ı Hümayun'a mektup gönderen bir diğer görevlide alaybeyi'dir. Örnek hükümde Kemah Alaybeyi Mevlâna Salih'in Esseyyid Ahmed'in Osman'ın tımar toprağına müdahalesinin engellenmesi için yazılan hükümdür¹⁹⁹.

¹⁹⁴A.{DVNSAHK.ER.d5, 10/2.

¹⁹⁵A.{DVNSAHK.ER.d3, 232/4.

¹⁹⁶A.{DVNSAHK.ER.d5, 47/1.

¹⁹⁷A.{DVNSAHK.ER.d3, 264/2.

¹⁹⁸A.{DVNSAHK.ER.d.7, 52/2.

¹⁹⁹A.{DVNSAHK.ER.d5, 26/1.

Tablo 2.2: Şikâyetlerin Sunulma Şekilleri

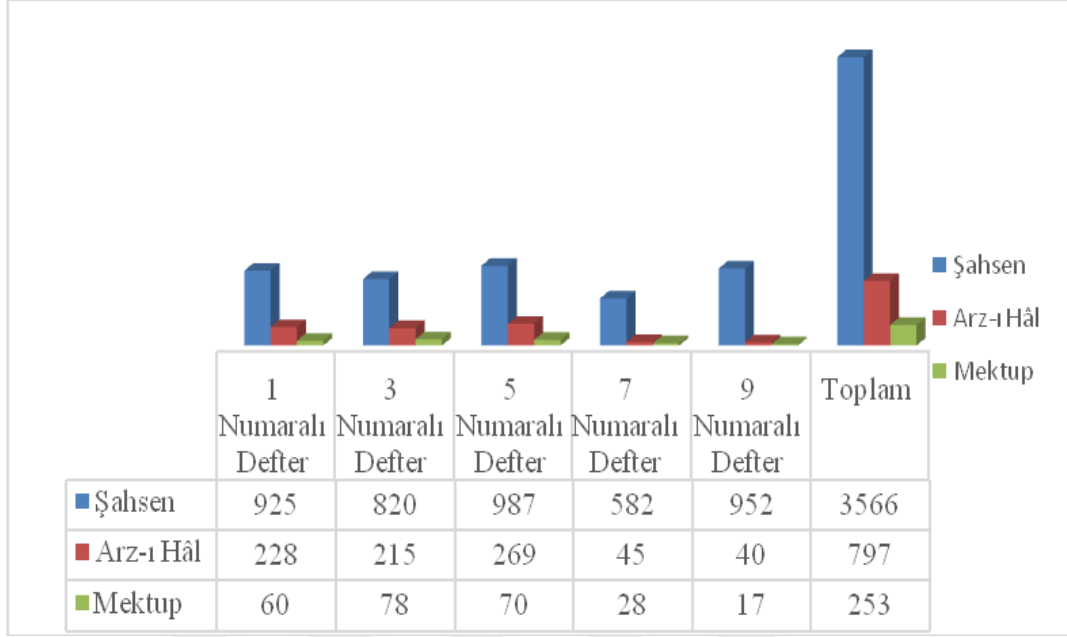
Defter No	Toplam Şikâyet	Gelip	Arz-ı Hal	Mektup
1 1742-1749	1213	925	228	60
3 1749-1758	1113	820	215	78
5 1764-1776	1326	987	269	70
7 1781-1784	655	582	45	28
9 1795-1800	309	252	40	17
Toplam	4616	3566	797	253

2.4.5. 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre Şikâyet Şekillerinin Sayısal Dağılımı

Şikâyetler genellikle üç farklı şekilde sunulmuştur. Bunlar bizzat divana gitme, arzuhal veya “kadı, naîb, alaybeyi, dizdar”, aracılığıyla mektup gönderme şeklinde gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde toplam 4616 şikâyetin olduğu bunlar içerisinde 3566 başvurunun şikâyetini “bizzat” merkeze divana giderek yaptığı görülmektedir. Şikâyetlerin 797 tanesinin şikâyetini “arzuhal” yolu ile yaptığı kalan 253 şikâyetin “kadı, naîb, alaybeyi, dizdar, vb.,” vasıtasıyla şikâyetlerin merkeze bildirildiği görülmektedir.

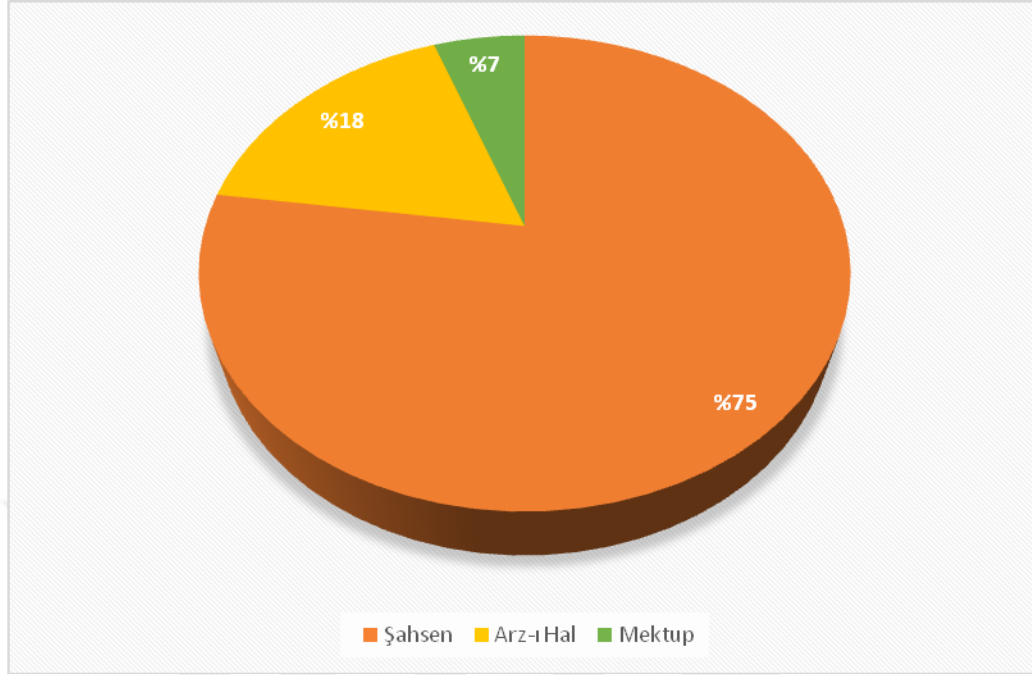
Şekil 2.1: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Şekillerinin Sayısal Dağılımı

2.4.6. 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre Şikâyet Şekillerinin Oransal Dağılımı

Erzurum Eyaletin de 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı ahkâm defterleri ile ilgili olarak toplam 4616 başvuru olmuştur. “Şahsen, Arz-ı Hâl, Mektup,” şeklinde olan bu başvuruların grafiksel ve oransal dağılımı aşağıdaki gibidir. Grafikte oransal dağılımın %75 ile bizzat Divan-ı Hümayun’a giderek başvuruda bulunulduğu, %18 oranında arz-ı hâlen şeklinde başvurunun olduğu, en az başvurunun ise %7 ile mektup (bir aracı) vasıtası ile yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2.2: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Şekillerinin Oransal Dağılımı

2.5. Şikâyetlere Verilen Çözüm Yolları (Örfî ve Şer'î Görülmek)

Osmanlı hukuk'uş er'î ve örfî hukuk denen iki hukuk grubundan oluşmaktaydı. Devlet'in temeli şer'î hukuk'a dayanmaktaydı. Çünkü İslam dini sadece inanç ve ibadete ilişkin esaslar ile Allah'a karşı olan görevleri düzenlemekle yetinmeyerek yaşamın bütün alanlarını düzenlemek istemektedir. Osmanlı Devleti İslam hukuk'unu uygularken zamanın getirdiği yenilikleri düzenlemeleri de yerine getirmişlerdir.

Devletin çıkarları söz konusu olduğunda bu düzenlemelere gitmekten çekinmemişlerdir. Padişah'ın iradesiyle ortaya çıkan bu hukuk alanına örfî denilmektedir²⁰⁰.

Bu bağlamda şikâyetlerin Divan-ı Hümayun'a yansıma şekilleri ve Divan-ı Hümayun'un sorunlara ürettiği çözümler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Defterlerde şikâyetlere çözüm yöntemi olarak genelde iki tür çözüm yöntemi uygulanmıştır. Bunlar kanun üzere görülmek ve şer'le görülmek şeklindedir.

İncelenen hükümlerde güvenlik, toprak tasarrufuna müdahale, aile ilgili problemler, miras anlaşmazlıkları, devlet görevlilerinin haksız ve fazla vergi talebi

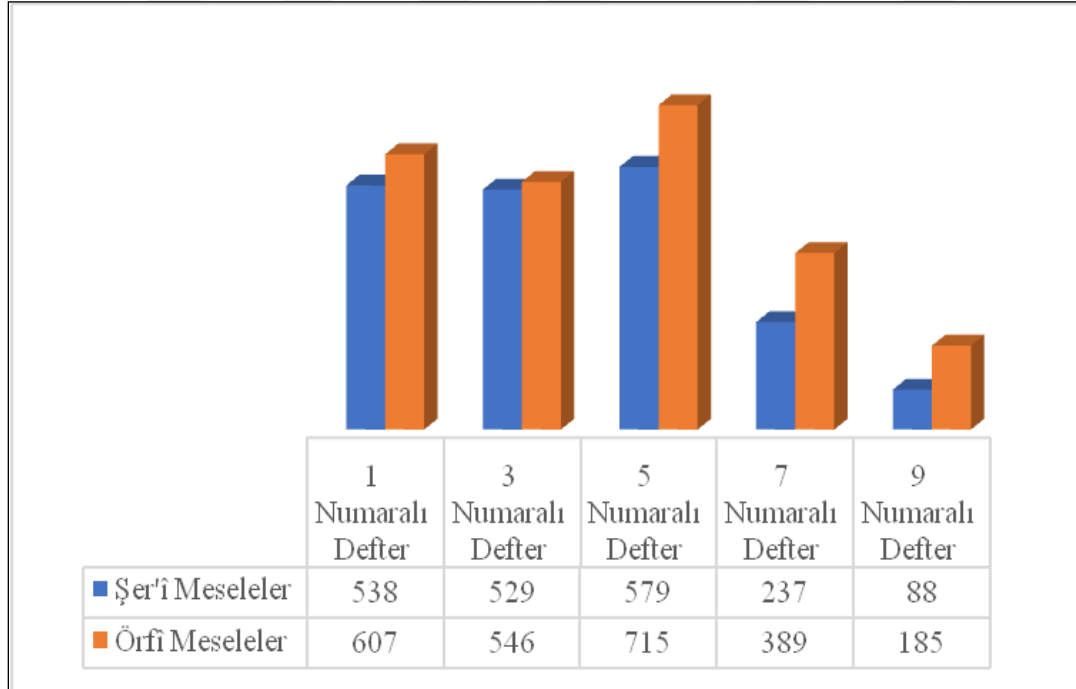
²⁰⁰İbrahim Durhan, "Osmanlı Hukuk Yapısı Üzerine Bir Etüd", 3/1, *AÜEHFD*, (1999): 217.

askeri zümre ile yaşanan sorunlar, eşkıya ve mütegalibenin faaliyetlerinden gördükleri zararlar neden ile reayanın şikâyetinde bulundukları gözlemlenmiştir.

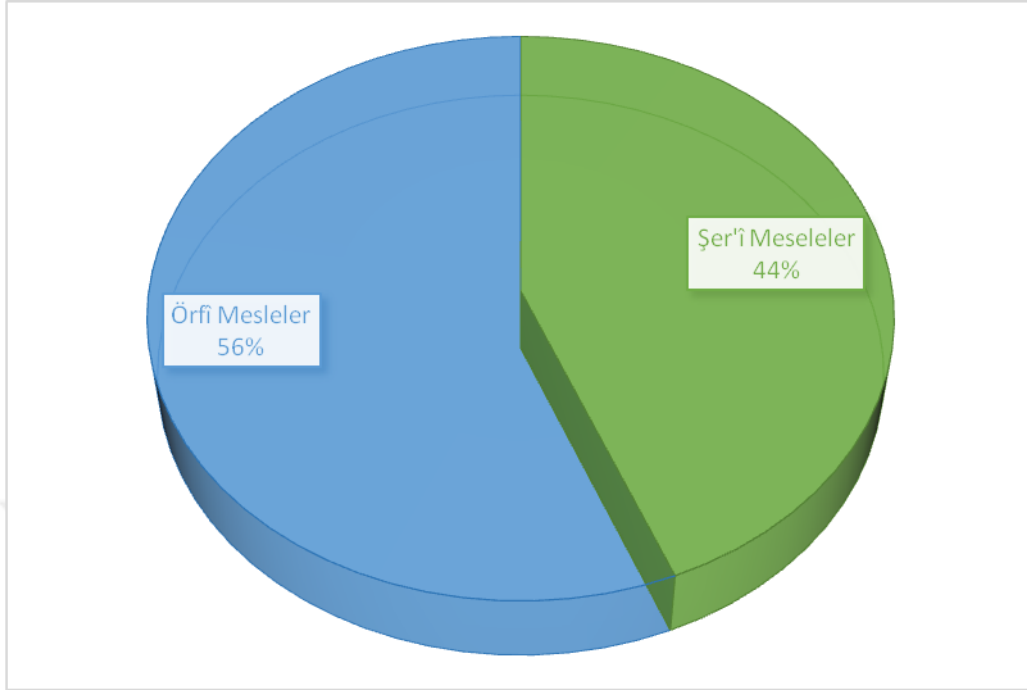
Aynı şekilde askeri sınıfında benzer şekilde reayadan şikâyetçi oldukları tespit edilmiştir. Askerî ve reayanın birbirleri ile yaşadıkları problemlerin çözümünde kanunların, defterlerin ve geçmişteki uygulamaların dikkate alınarak çözüme ulaştırıldığı görülmüştür.

Reayanın birbirleri ile olan anlaşmazlıklarında Divan-ı Hümayun'da verilen karar, mahkemede şer'le görülmesi yönünde olmuştur. Reayanın kendi sınıfından olan anlaşmazlıklarının merkeze bildirilmesi, kadının konuya yaklaşımı çözüm getirememesi veya padişahın kanun koyan yargılayan olarak en büyük otorite sahibi olarak görülmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. Divan-ı Hümayun Kadı'ya, Naib'e, Mütesellim vb. yöneticilere gönderdiği hükümlerde konunun çözümü için müracaat ettiği defterler ile kanunları vurgulaması hukukun uygulanmasına dikkat çekmek ve hükmün meşruluğunu ifade etmek için oldukça önemli olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 2.3: 1,3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetlere Verilen Çözüm Yollarının (Örfî ve Şer'î) Cevapların Sayısal Değeri

Şekil 2.4: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetlere Verilen Çözüm Yollarının (Örfî ve Şer'î) Cevapların Oransal Dağılımı

Tespit edilen 4616 hükmün içinden 2024 tanesi %45 oranıyla şer'î, 2592 ise %55 oranıyla örfî kanuna göre verilmiştir.

Sonucunda incelenen belgelerde şikâyetlerini bildirerek yaşadıkları sorunların çözümünü talep eden reayanın ve ehl-i örfün deftere, kanuna, kadime vurgu yapması önemli bir husus olarak belirmektedir. Ayrıca çözüm yollarından birisi olan mahalline sevk olunarak, şer'î olarak meselenin yeniden görülmesi içindir.

Divana bir şikâyet geldiğinde şikâyetlerle ilgili defter serileri de inceleniyordu. Hükümlerde karar verilirken ruznamçe²⁰¹, icmal²⁰², mufassal²⁰³ defterlerine bakılması vurgulanmıştır. Divan sorunları kendisi çözerken yargılamayı gerektirmeyecek örfle ilgili konularda bu yöntem tercih ediliyordu²⁰⁴.

Şikâyetçilerin ellerinde bulunan berat²⁰⁵, hüccet²⁰⁶, fetvâ²⁰⁷, temessük²⁰⁸ gibi iddialarında haklı olup-olmadıklarına yönelik belgeler incelendikten sonra divan'da bir karara varılırdı.

²⁰¹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 272/4.

²⁰² A.{DVNSAHK.ER.d5, 117/2

²⁰³ A.{DVNSAHK.ER.d9, 118/2

²⁰⁴ Tuğluca, "Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi", 37.

²⁰⁵ A.{DVNSAHK.ER.d3, 3/4

Divan yapmış olduğu incelemeler sonucunda bir karar alınamazsa şikâyetin tekrar o bölgenin kadısı tarafından tekrar görülmesi istenebilirdi. Kadılar bu sürecin devamında da rol oynamaktaydılar. Şikâyetçilerin şikâyetini oluşturan davanın mahalline sevk edilmesini gerektiren nedenlerden biride kişinin elinde haklılığını kanıtlayacak bir belge olmaması ve defterhanede şikâyet konu ile ilgili herhangi bir belge bulunmamasıdır. Böylece şikâyetler şer'î ve örf'î (kanun üzere) çözüme kavuşuyordu²⁰⁹.

2.5.1. Cinsiyete Göre Şikâyet Hakkının Kullanılması

Osmanlı Devleti'nde Müslim-gayrimüslim, askeri-reaya, kadın-erkek ayrımı olmaksızın her kesimin sorunlarını serbestçe yapabildiği, her kesimin sorunlarının çeşitli sınıflardaki arşiv kayıtları, toplumun her kesiminin şikâyet etme hakkına sahip olduğunun en açık göstergesidir²¹⁰. Özellikle kadınların gasp ve saldırı gibi nedenlerle şikâyet hakkını kullandıkları görülmüştür.

Kadınların miras gibi konularda birinci dereceden akrabalarından kız-erkek kardeş, amca, dayı vb. kişilerden şikâyetçi oldukları görülmüştür. Kadınlar bu mağduriyetlerini gerek bizzat gerekse arzuhal yolu ile çözmeye çalışmışlardır.

Erzincan kadısına yazılan hükümde Hafize adlı kadının divan'a bizaat giderek ceddinden beri kullanmış olduğu tapulu ve temessüklü yerlerinin öşr ve rüsumunu verirken kariye ahalisinden Ali ve Hasan'ın bunu tapulu ve temesüklü yerlerini zapt etmesi öşür ve rüsumuna zorla müdahale üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Kanun üzere meselenin çözülmesi istenmiştir²¹¹.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan hükümde ise Fatıma'nın divan'a bizaat yapmış olduğu başvuruda zevcesi Ali Beşe'nin vefatıyla kendisinin mutasarrıfı olduğu mülk-i çiftlik ve evleri yirmi altı parsa tarlası çocukları Seyyid Mehmed, Salih, kızları Şerife, Ümmügülsüm, Merhim Seyyid Mehmed'e intikal etmiştir.

²⁰⁶A.{DVNSAHK.ER.d5, 54/3.

²⁰⁷A.{DVNSAHK.ER.d 7, 192/2.

²⁰⁸A.{DVNSAHK.ER.d9, 68/4.

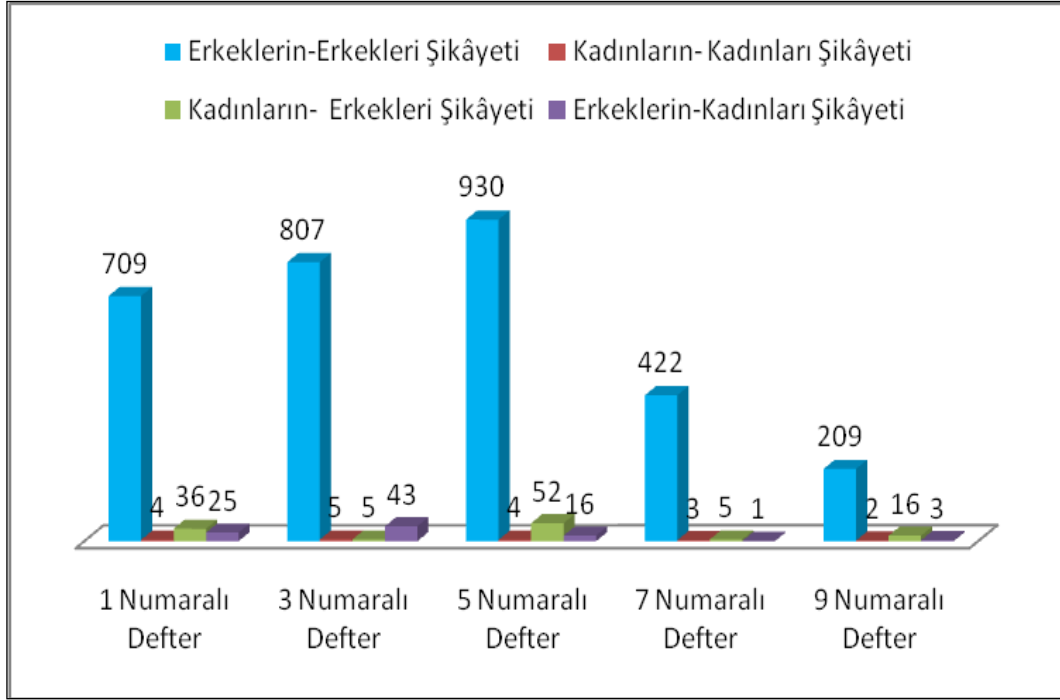
²⁰⁹Tuğluca, "Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi", 39.

²¹⁰Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *AUHD*, 61/1, (2012): 179.

²¹¹A.{DVNSAHK.ER.d 9, 14/3.

Kariye Ahalisinden Seyyid Ahmet, Mustafa ve Ali bunların hanımları Ayşe, Fatıma ve diğer Ayşe'nin bu yerleri zorla almak istemeleri üzerine alınan emval ve eşyanın iadesi için yazılan hükümdür²¹²

Şekil 2.4: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Defterlerde Cinsiyete Göre Şikâyet Hakkının Kullanılması

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde toplam 3297 hükümde oransal olarak % 93,3 ile erkeklerin-erkekleri şikâyet ettiği, % 3,4 ile kadınların-erkekleri şikâyet ettiği, % 2,6 ile Erkeklerin-kadınları şikâyet ettiği, % 0,5 ile en az şikâyetin kadınların-kadınları şikâyet ettiği görülmüştür.

2.5.1. Şikâyet edenlerin Din ve Melek Bakımından Değerlendirilmesi

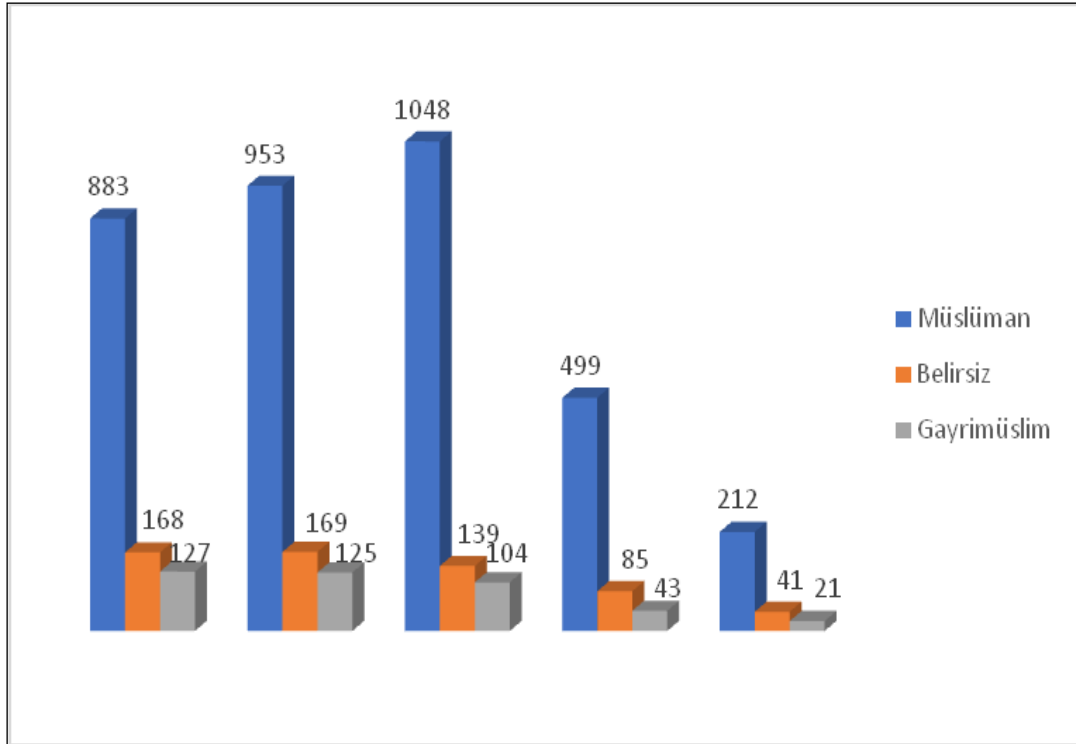
Osmanlı Devleti'ni iki temel sınıfını oluşturan askerî veya reayadan kişi ya da kişiler bir haksızlığa veya bir zulme uğradığında bütün meseleler için Divan-ı Hümayun'a başvurup şikâyetlerini sunma hakkına sahiptiler. Şikâyetle bulunmak için herhangi bir unvana, herhangi bir sınıfa veya zümreye bağlı olmak, Müslüman olmak gibi bir ayırım gözetilmemiştir.

Şikâyetçi olan ya da olunan kişiler çoğunlukla yaşadıkları bölgelerin isimleri varsa unvanları belirtilerek tanıtılmışlardır. Şikâyetlerde yaşanan bölgenin adı, şikâyeti yapan kişi veya kişilerin adı ve şikâyetin sunulma şekli ile belirtilerek başlanmaktadır.

²¹² A. {DVNSAHK.ER.d5, 239/3.

“İskefsir kazasına bağlı şahbazlı nam kariyeden İbrahim nam kimesne gelüp...”²¹³. ‘Erzincan kadısına Zuamâ’dan Abdurrahman zîde gadruhûma südde-i sa’adetime arzuhal edüp...”²¹⁴. “Kelkid kazası ahalileri gelüp...”²¹⁵. Şikâyetçi’nin yaşadığı yer belirtilmeden varsa unvanı ve ismi ile başlamış hükümler de mevcuttur. “Elhaç Memed gelüp...”²¹⁶. Erbab-ı Tımardan Mehmed nam Sipahi arz-ı hâl edüp...”²¹⁷

Şekil 2.5: 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Eden Müslim-Gayri Müslim- Belirsiz Şikâyetlerin Sayısal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam hüküm sayısı 4616’dır. Toplam 3595 hükümde müslüman-müslüman olan birini şikâyet etmiştir. 602 hükümde şikâyet edenin hangi dine mensup olduğu belirlenememiştir.

420 hükmünde gayri müslümlerin şikâyetinde bulunduğu görülmektedir. Hükümlerde daha çok dini grup olarak müslümanların birbirlerini şikâyet ettiği gözüksede gayrimüslimlerinde şikâyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

²¹³ A.{DVNSAHK.ER.d3, 12/1.

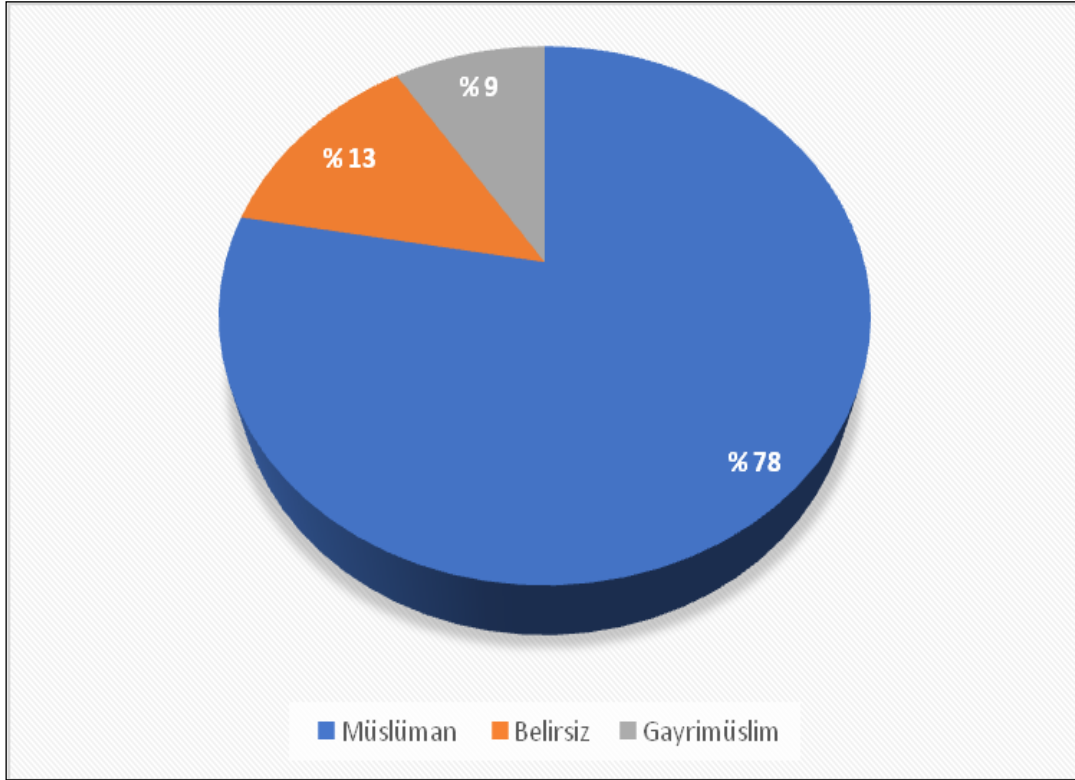
²¹⁴ A.{DVNSAHK.ER.d3, 2/1.

²¹⁵ A.{DVNSAHK.ER.d7, 6/2

²¹⁶ A.{DVNSAHK.ER.d7, 5/4

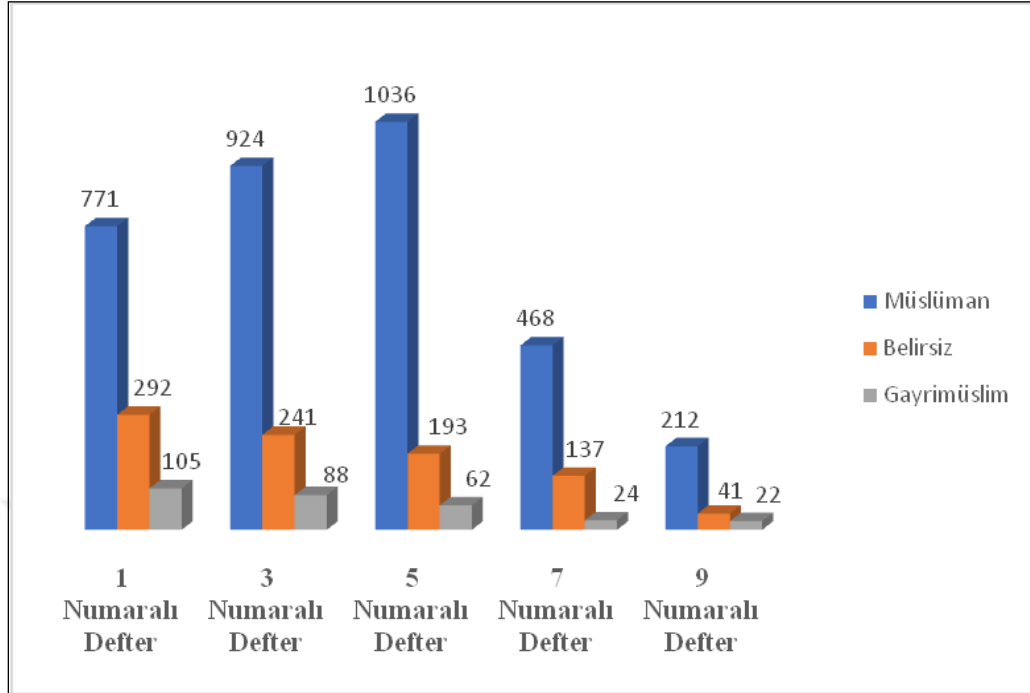
²¹⁷ A.{DVNSAHK.ER.d3, 13/3.

Şekil 2.6: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Eden Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyet Oranları

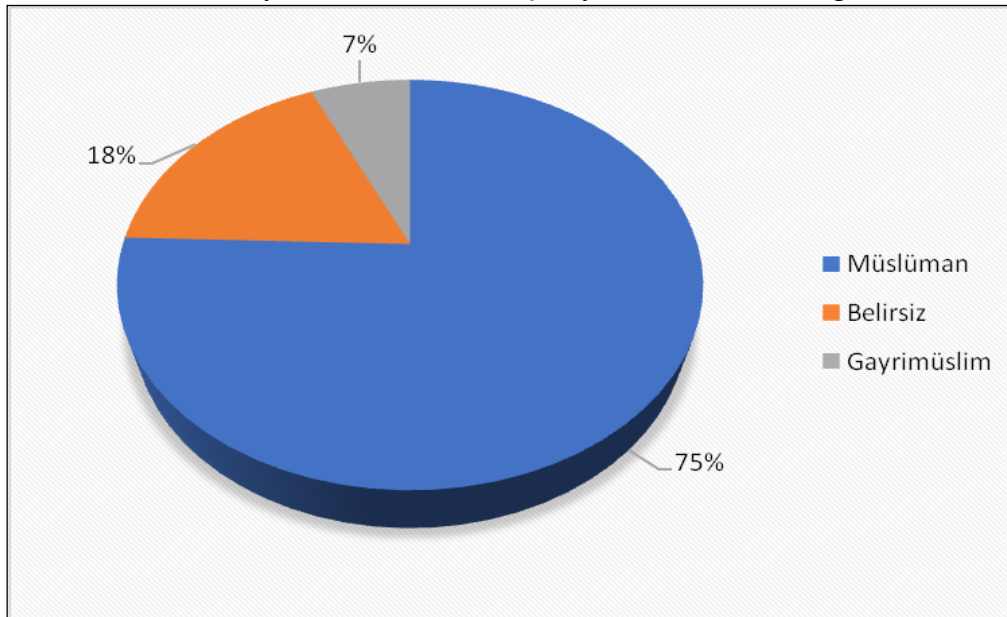
Tabloda görüleceği üzere Şikâyet eden Müslüman sayısının oransal dağılımı olarak gayrimüslim sayısından fazla olduğu gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet olduğu düşünüldüğünde bu %78 şikâyet başvuru oranının normal olduğu düşünülmektedir. %13 oranında belirsiz bir grup bulunmaktadır. Bununla birlikte gayrimüslim tebaanın %12'lik bir başvuru oranı göze çarpmaktadır.

Şekil 2.7: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Edilen Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyetlerin Sayısal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam hüküm sayısı 4616'dır. Toplam 3411 hükümde müslüman bir kişi şikâyet edilmiştir. 904 hükümde şikâyet edilenin hangi dine mensup olduğu belirlenememiştir. 301 hükmünde ise gayrimüslim brinin şikâyet edildiği görülmektedir.

Şekil 2.8: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyet Edilen Müslim-Gayri Müslim-Belirsiz Şikâyetlerin Oransal Dağılımı

Tabloda görüleceği üzere Şikâyet edilen Müslüman sayısının oransal dağılımı olarak gayrimüslim sayısından fazla olduğu görülmüştür. %18 oranında belirsiz bir grup bulunmaktadır. Ayrıca şikâyet edilen gayrimüslim oranı ise %7'dir.

2.6. Şikâyetçilerin Kimlikleri

Osmanlı Devleti yönetimi altındaki tebaaya uğradığı zulmü ortadan kaldırmak için, tebaasına şikâyet hakkı tanımıştır. Bu hakkı, dayandığı devlet anlayışının gereği olan adaletin tesisi düşüncesine vermiş ve uygulamaya çalışmıştır. Erzurum Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a ulaşan şikâyetlerin içeriğinden şikâyetçilerin toplumsal statülerine dini mensubiyetlerine ve cinsiyetlerine dair izler bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde sosyal tabakalaşmanın iki unsurun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi askeri diğeri ise reaya'dır. Fatih Sultan Mehmet Handan itibaren toplum iki sosyal tabakadan oluşmuştur²¹⁸. Bu sosyal tabaka kendi içinde askerler, ulema, tüccar-esnaf sınıfı ve köylü çiftçilerden oluşmuştur.

Ulema sınıfını da içine alan askeri sınıf yönetici olarak adlandırılan bu sınıf: kalemîye (bürokrasi), ehl-i kılıç (seyfiye, idareci, asker) ve ilmiye sınıfından şekillenmiştir. Vergi vermekle mükellef reaya ise çiftçi köylüler, konar-göçerler, zanaat erbabı, tüccar ve esnaf sınıfından oluşmaktaydı. Bir kişi padişah beratı ile askeri sınıftan olabilmekteydi²¹⁹. Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayanıyordu. Bundan dolayı çiftçiler Osmanlı devletinde önemli bir yere sahipti. Köylülerin en önemli görevi devlete ait toprağı ekip biçmek ve vergisini ödemektir²²⁰. Bu iki grup arasında temel ayrım ise vergi hususuydu. Reaya vergi ödemekle yükümlüydü. Bu hükümlülüğünden belirli hizmetleri yerine getirerek muaf kalabilirdi²²¹. Askerî ve reaya tasnifi, toplumsal sınıflaşma anlamı taşııyordu. Bu gruplar arasında karşılıklı geçişlerde söz konusuydu²²². Merkeze ulaşan şikâyetler sayesinde, bu ikili tasnif dikkate alınarak, şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin toplumsal statüleri tespit edilmiştir.

²¹⁸Kemal Karpat, *Osmanlıda Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 19.

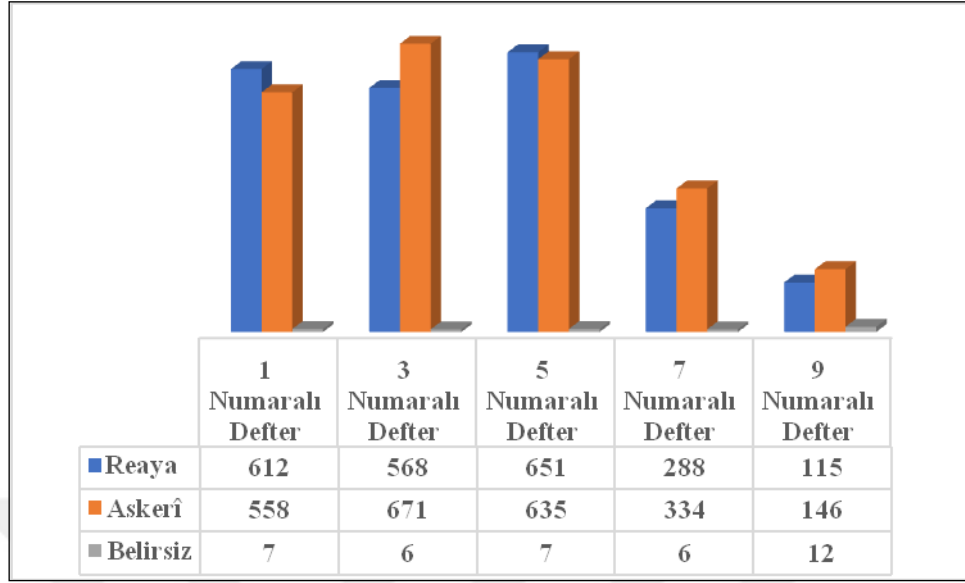
²¹⁹Mehmet Öz, "Osmanlılar (Sosyal Hayat)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33: 532, 538.

²²⁰İlker Gündoğdu, "Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Giresun Kazasının İktisadi ve Sosyal Durumu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, 2020), 95.

²²¹Mehmet Öz, "Reaya", *TDVİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34: 490.

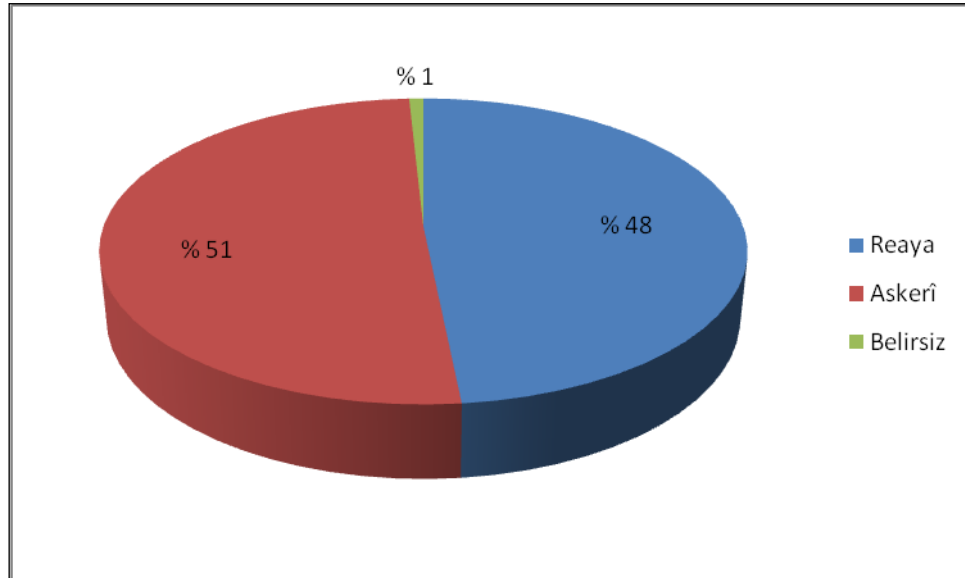
²²²Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2004:9.

Şekil 2.9: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetle Bulunanların Sayısal Dağılımı

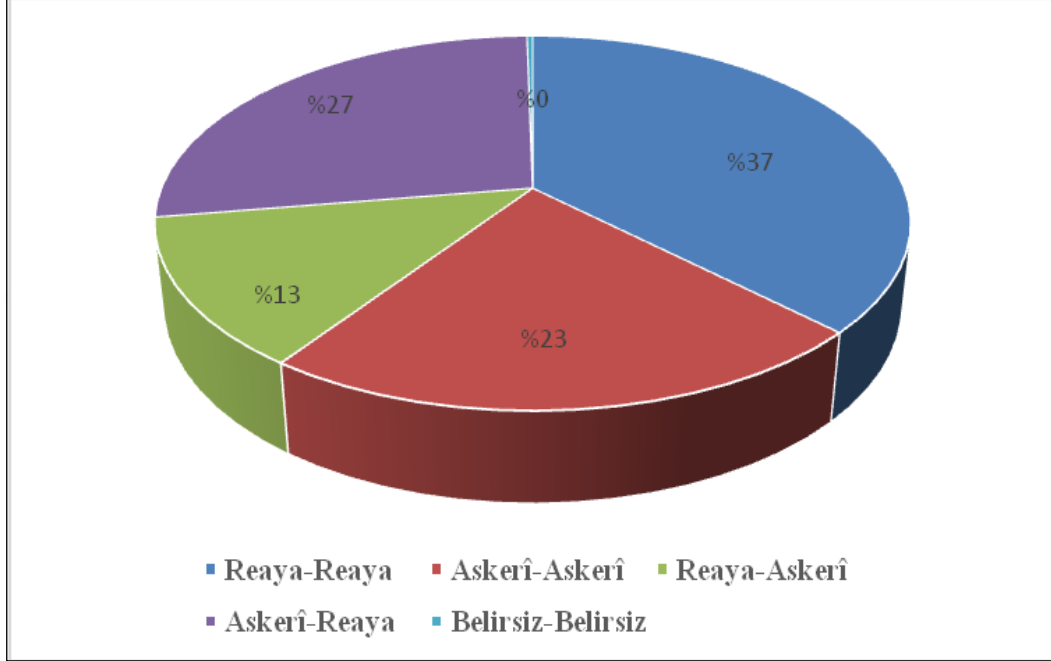
Yukarıdaki grafik incelendiğinde toplam 4616 şikâyetin 2234 tanesini reayanın, 2344 şikâyetin askerî'nin kalan 38 şikâyetin ise belirlenemeyen sınıf tarafından şikâyetle bulunulduğu görülmüştür. 1 ve 5 numaralı defterlerde reaya sınıfın en fazla iken 3, 7 ve dokuz numaralı defterlerde ise askerî sınıfın daha fazla şikâyetle bulunduğu gözlemlenmiştir. İncelenen beş defterde de en az şikâyetle bulunan sınıf belirsiz gruptur.

Şekil 2.10: 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine Göre Şikâyetle Bulunanların Oransal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda belirtilen toplumsal grupların şikâyet hakkını ne oranda kullandıklarını görmek mümkündür. Grafikte şikâyetle bulunan toplumsal grupların yüzdelik dağılımı yer almaktadır. Şikâyetle bulunanların oranı en fazla %51 ile askerî sınıftır. En az şikâyetle bulunan grup ise %1 ile belirsizlere aittir.

Şekil 2.11: Şikâyetçilerin Şikâyet Ettikleri Toplumsal Grupların Oransal Dağılımı

Yukarıdaki grafik Erzurum Eyaletinde yer alan toplumsal grupların birbirlerini şikâyet etme oranlarını göstermektedir. Osmanlı tebaası olan ve vergisini ödemekle mükellef olan halkın kendi içinde itilafları yani reayanın reayayı şikâyeti, reayanın askerî sınıf ile olan anlaşmazlıkları reaya-askeriyi veya askerî sınıfın reayadan veya askerinin-askeriyi sınıfı şikâyetlerini göstermektedir.

Tabloda en fazla şikâyetin %37 ile reayanın kendi grubunda olan reayayı şikâyeti göze çarpmaktadır. İkinci sırada Askerî sınıfın reaya'yı şikâyet ettiği görülmüştür. Üçüncü sırada %23 ile kendi grubunda olan askerî-askerî grubu şikâyet etmiştir. Nispeten %13'lük dilimle reayanın kendi dışındaki grup olan askerî grubu şikâyet etmiştir. Belirsizlerin şikâyet oranı yok gibidir.

Tablo 2.3: 12.7.1. Sancakların Yıllara Göre Şikâyet Sayıları

Yıllara Göre Şikâyet Sayıları (Adet)					
Sancaklar	1742-1749	1749-1758	1764-1776	1781-1784	1795-1800
Erzurum	227	204	239	105	57
Karahisar-ı Şarki	339	244	271	172	71
Pasin	27	15	16	5	2
Hıms	16	19	12	7	1
Malazgirt	4	6	7	-	-
Kığı	5	14	9	9	3
İspir	24	27	41	12	4
Kal'a-ı Beyazid	5	-	1	-	-
Eleşkirt	-	-	7	-	-
Şelve	-	1	2	-	-
Diyadin	-	1	-	-	-
Tortum	6	9	22	2	1
Tekman	1	1	-	-	-
Kız-ucan	-	8	1	-	1
Mecingert	5	12	2	3	1

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1742-1749 yılları)sancaklardan gelen toplam şikâyet sayısı 695' tir. En fazla şikâyetin%48 ile Karahisar-ı Şarki' den geldiği görülmüştür. Ayrıca Eleşkird, Diyadin, Şelveve Kız-ucan sancaklarından herhangi bir şikâyet olmamıştır.

3 Numaralı Defterde (1749-1758 yılları) sancaklardan gelen toplam şikâyet sayısı 561olmuştur. 1 numaralı deftere göre sancaklardan gelen şikâyet sayılarında bir azalma göze çarpmaktadır. Yine şikâyet sayısının en fazla olduğu sancak %43 ile Karahisar-ı Şarki'dir. Bu dönemde Kal'a-ı Beyazid ve Eleşkirt sancağından herhangi bir şikâyet sunulmamıştır.

5 Numaralı Defterde (1764-1776 yılları) sancaklardan gelen toplam şikâyet sayısı 630 dur.

Şikâyet sayılarında 3 numaralı deftere göre bir artış söz konusudur. Şikâyet sayısının en fazla olduğu sancak 43 ile Karahisar-ı Şarki'dir. Diyardin ve Tekman sancağından şikâyet olmamıştır.

7 Numaralı Defterde (1781-1784 yılları) sancaklardan gelen toplam şikâyet sayısı 315 tir. Şikâyet sayılarında 5 numaralı deftere göre bir azalış görülmektedir. Şikâyet sayısının en fazla olduğu sancak %54 ile Karahisar-ı Şarki'dir. Malazgirt, Kal'a-ı Beyazid ve Eleşkirt, Kız-ucan, Tekman sancaklarından şikâyet olmamıştır.

9 Numaralı Defterde (1795-1800 yılları)sancaklardan gelen toplam şikâyet sayısı 141 dur. Şikâyet sayısındaki azalmanın sebebi çalışma konusunun 1742-1800 yılları arasını kapsamasıdır. Diğer defterlerde olduğu gibi şikâyet sayısının en fazla olduğu sancak %50 ile Karahisar-ı Şarki'dir. 1795-1800 yılları arasında Malazgirt, Kal'a-ı Beyazid ve Eleşkirt, Diyardin, Şelve, Tekman sancaklarından herhangi bir şikâyet olmamıştır.

2.6.1. Şikâyetlerin, Kazalara Göre Dağılımı

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1742-1749 yılları) adı geçen kazalar:

Yakubbey, Kuruçay, Tercan, Ulubey, Bayramlı, Pazarsuyu, Ebulhayr, Bolaman, İskefsir, Kuzey ve Güney Erzincan, Habsamana, Akköy, Kemah, Aybastı, Şiran, Milas, Camaş, Ortasis, Tercan, Koyulhisar, Ulubey, Şuhud, Sisorta, Aybastı, Torul, Kelkid'dir.²²³

3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1749-1758 yılları) adı geçen kazalar:

Aybastı, Bayramlı, Camaş, Çemişgezek, Kuzey ve Güney Erzincan, Gercanis, Gümüşhâne, Habsamana, İskefsir, Kelkid, Kemah, Koganis, Koyulhisar, Kuruçay, Milas, Şiran, Tercan, Ulubey'dir²²⁴.

5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1764-1776 yılları) adı geçen kazalar:

Aybastı, Bayramlı, Bolaman, Camaş, Kuzey ve Güney Erzincan, Ebulhayr, Gercanis, Gümüşhâne, Habsamana, İskefsir, Kelkid, Kemah, Koganis, Koyulhisar, Kuruçay, Milas, Şiran, Tercan, Ulubey, Yakubbey'dir²²⁵.

²²³A.{DVNSAHK.ER.d1.

²²⁴A.{DVNSAHK.ER.d3.

²²⁵A.{DVNSAHK.ER.d5.

7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1781-1784 yılları)adı geçen kazalar:

Kuzey ve Güney Erzincan, Gercanis, Gümüşhâne, Habsamana, İskefsir, Kelkid, Kemah, Kuruçay, Milas, Şiran, Tercan, Yakubbey'dir²²⁶.

9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde (1795-1800 yılları)adı geçen kazalar:

Aybastı, Bayramlı, Çemişgezek, Kuzey ve Güney Erzincan, Gercanis, Gümüşhâne, Habsamana, İskefsir, Kelkid, Kemah, Koyulhisar, Kuruçay, Milas, Şiran, Tercan, Torul'dur²²⁷.

2.6.2. Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları

Erzurum Ahkâm Defterleri (1, 3, 5, 7, 9) yapılan incelemede Erzincan ve Bayburd'un Erzurum' a tabi bir kaza olduğu görülmüştür²²⁸.

1609 yılında Erzurum eyaleti' nin idari yapısı içerisinde 'a Erzincan'ın Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir kaza statüsünde olduğu sancak olmadığı anlaşılmıştır²²⁹.

1645 senesinde Evliya Çelebinin seyahatnamesinde belirttiği üzere Erzincan'ın sancak olmadığı kaza olduğunu, bunun bir göstergesinin de Erzurum Eyaleti sancak listesinde de olmamasıdır.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde şikâyetlerin yıllara göre dalgalanmalar görülmektedir. Bunun en önemli nedeni defterlerin sayfa sayısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. İncelenen defterle içerisinde şikâyetlerin on kazada yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. İncelenen 9 (1795-1800) numaralı son defter diğer dört defterden farklılık göstermektedir. Tez konusunun tarihsel aralığı olan 1742-1800 yıllarını kapsadığından 9 numaralı defterin sadece 1800 yılına kadar olan kısmı incelemeye tabi tutulmuştur. Diğer defterlerden şikâyet sayısının düşük olmasının sebebi defterin tamamının incelenmemiş olmasındandır.

²²⁶ A.{DVNSAHK.ER.d7.

²²⁷ A.{DVNSAHK.ER.d9.

²²⁸ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburd Sancağı*, (İstanbul: Anadolu Yakası Bayburd Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları: 1, Üçler Matbaası, 1975), 28

²²⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Ali Osman der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (İstanbul, 1280), 23-25.

2.6.2.1. Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları

Tablo 2.4: Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları

Kaza	Yıllara Göre Şikâyet Sayıları (Adet)				
	1742-1749	1749-1758	1764-1776	1781-1784	1795-1800
Bayburd	85	75	114	48	11
Erzincan	133	106	147	74	28
Gümüşhâne	22	11	17	9	5
Habsamana	19	9	13	13	4
İskefsir	31	23	57	28	8
Kelkid	16	11	9	17	6
Kemah	46	71	52	34	23
Kuruçay	32	106	71	24	9
Milas	15	15	66	14	5
Tercan	24	28	20	13	5

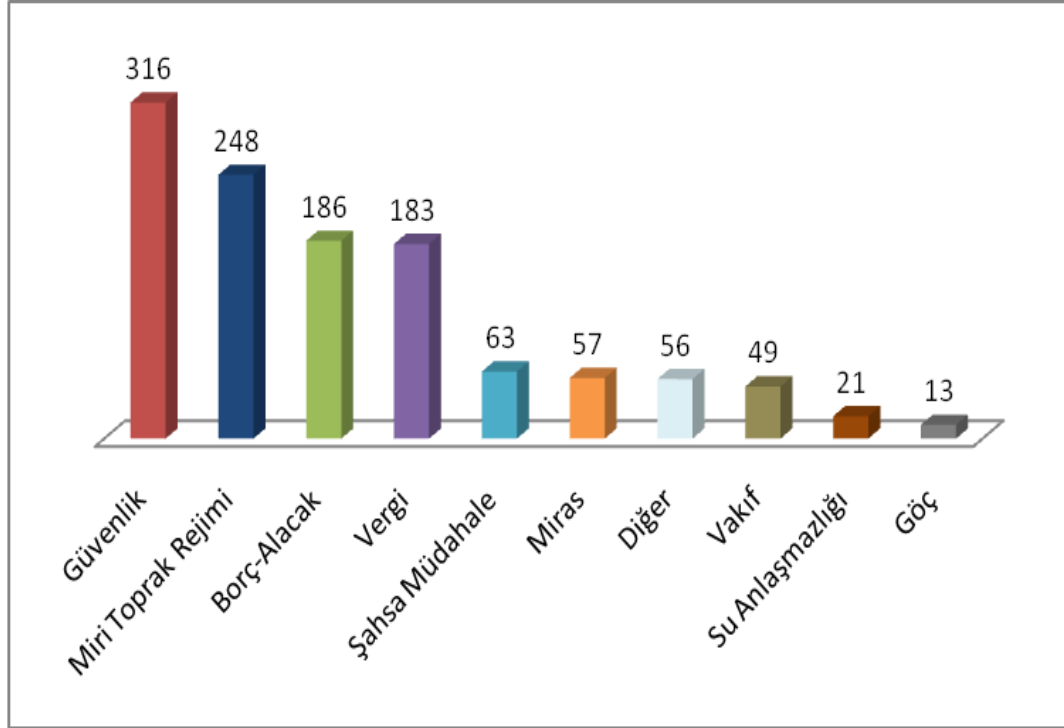
2.6.3. Şikâyetlerin Konulara Göre Dağılımı

Çalışmada incelenen ve Erzurum Eyaletinin temel sorunlarının belirlenmeye çalışıldığı ve halkının sorunlarını güvenlik, miri toprak rejimi, vergi, miras, vakıf, şahsa müdahale ve diğer ana başlıklar altında toplanabilmektedir. Mükerrer hükümler ve şikâyet konusu içermeyen hükümler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Şikâyet sayıları ve türüne etki eden faktörler nüfus, demografik, etnik durum, güvenlik, sosyal, iktisadi, siyasi vb. gibi faktörler etkili olmuştur²³⁰.

²³⁰Abdulkadir Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2013:25-26.

Şekil 2.12: 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı

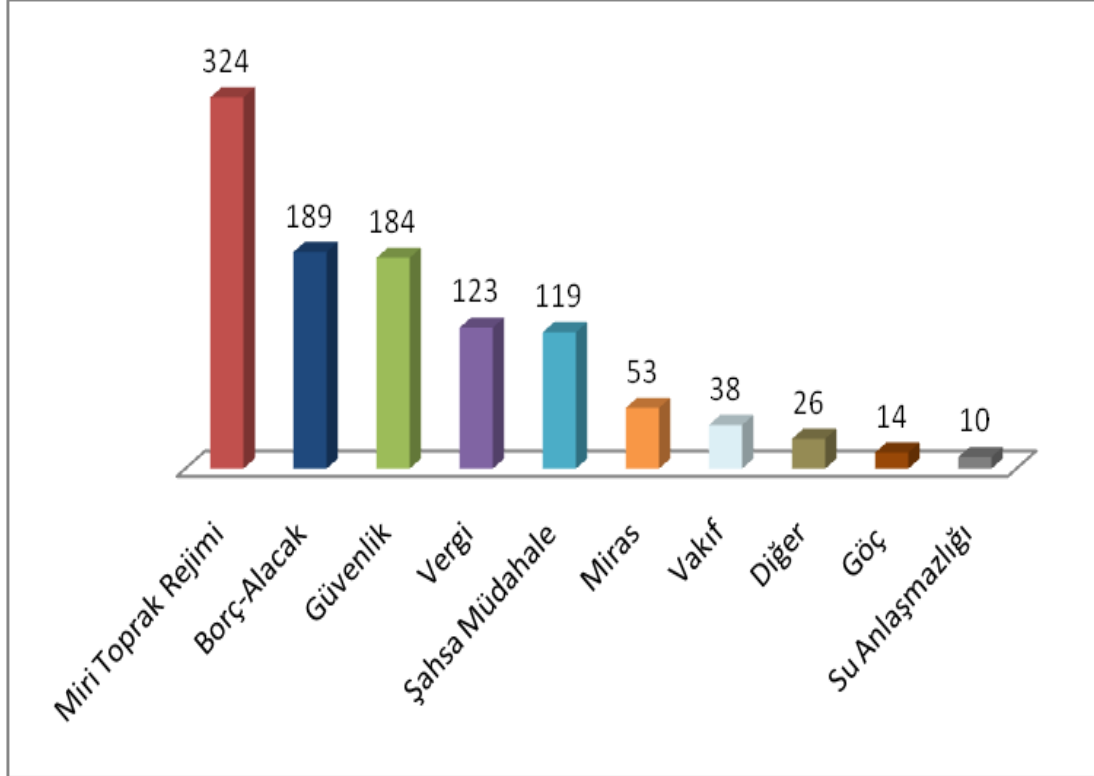

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1 numaralı Erzurum Ahkâm defterinin toplam hüküm sayısı 1217'dir. Bunlardan 1192 Erzurum Eyaleti ile ilgilidir. Hükümlerin % 26'sını Güvenlik sorunları, % 20'sini Miri Toprak Rejimi ile ilgili hükümler, % 15,5'ini Borç-Alacak ilişkisi ile ilgili hükümler yine % 15'ini Vergi meseleleri ile ilgili hükümler, % 5'ini Şahsa Müdahale ile ilgili hükümler, % 4,7'ini Miras ile ilgili hükümler, % 4,6'sını diğer konular ile ilgili hükümler, % 4,1 ini Vakıf ile ilgili hükümler, % 1,7'sini Su Anlaşmazlığı ile ilgili hükümler ve % 1' ini ise Göç ile ilgili şikâyetlere verilen hükümlerin olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde 3 numaralı Erzurum Ahkâm defterinde toplam hüküm sayısı 1232'dir. Bu hükümlerden 1080'ni Erzurum Eyaleti ile ilgilidir. Hükümlerin % 33' ünü Miri Toprak Rejimi ile ilgili hükümler % 17,5 ini Borç-Alacak ile ilgili hükümler, % 17'sini Güvenlik meselesi ile ilgili hükümler, % 11,3'ünü vergi ile ilgili hükümler, % 9'unu şahsa müdahale ile ilgili hükümler, % 4,9'unu miras ile ilgili hükümler, % 3,5'ini vakıf ile ilgili hükümler, % 2,4'ünü diğer hükümler, % 1,2 sini göçle ilgili hükümler, % 0,9'unu su anlaşmazlığı ile ilgili hükümler oluşturmaktadır.

3 numaralı defter ile 1 numaralı defter karşılaştırıldığında Güvenlik ile ilgili verilen hüküm sayısı azalırken, miri toprak rejimi ile ilgili hükümlerin arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte 1 numaralı defterde en az hükmün göçle ilgili şikâyetlere verilirken, 3 numaralı defterde su anlaşmazlığı ile ilgili verilen hüküm sayılarında bir azalma olmuştur.

Şekil 2.13: 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı

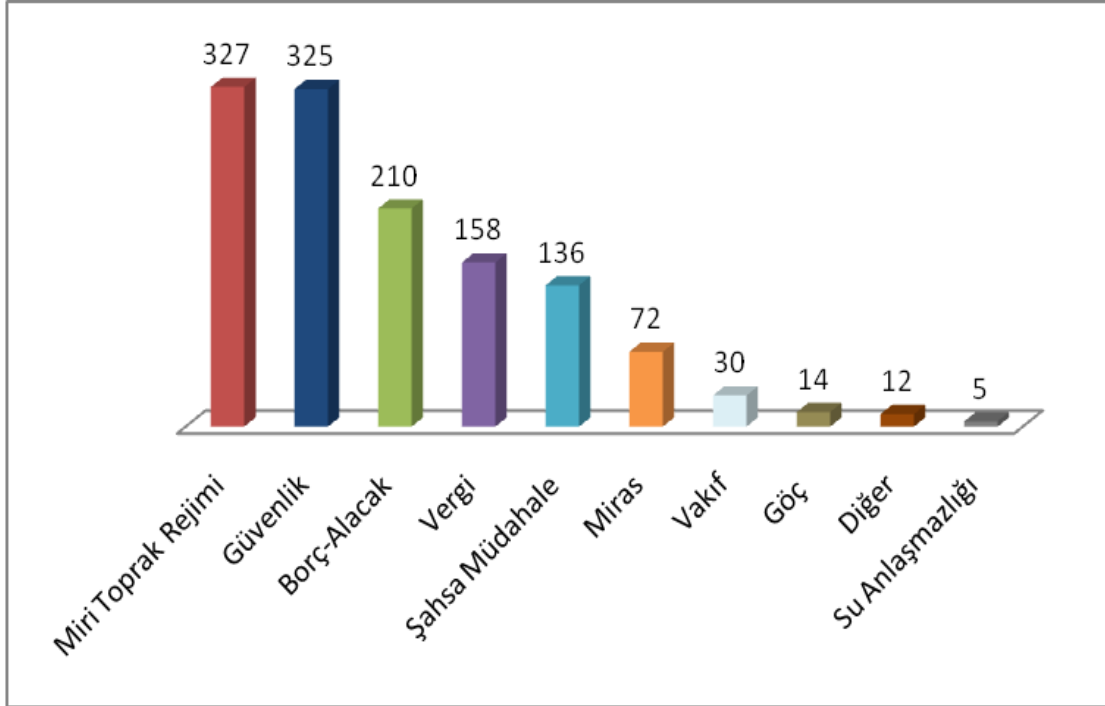

Aşağıdaki tablo incelendiğinde 5 numaralı Erzurum Ahkâm defterinde toplam 1324 hüküm bulunmaktadır. Bunlardan 1289 hüküm Erzurum Eyaleti ile ilgilidir. Hükümlerin % 25'ini Miri Toprak Rejimi ile ilgili hükümler, % 25' ini Güvenlik meselesi ile ilgili hükümler, % 16,2'sini, Borç-Alacak ile ilgili hükümler, % 12,5'ini vergi ile ilgili hükümler, % 10,5'ini şahsa müdahale ile ilgili hükümler, % 5,5'ini miras ile ilgili hükümler, % 2,3'ünü vakıf ile ilgili hükümler, % 0,1'ini göçle ilgili hükümler, % 0,9'unu diğer hükümler, % 0,003'ünü su anlaşmazlığı ile ilgili hükümler oluşturmuştur.

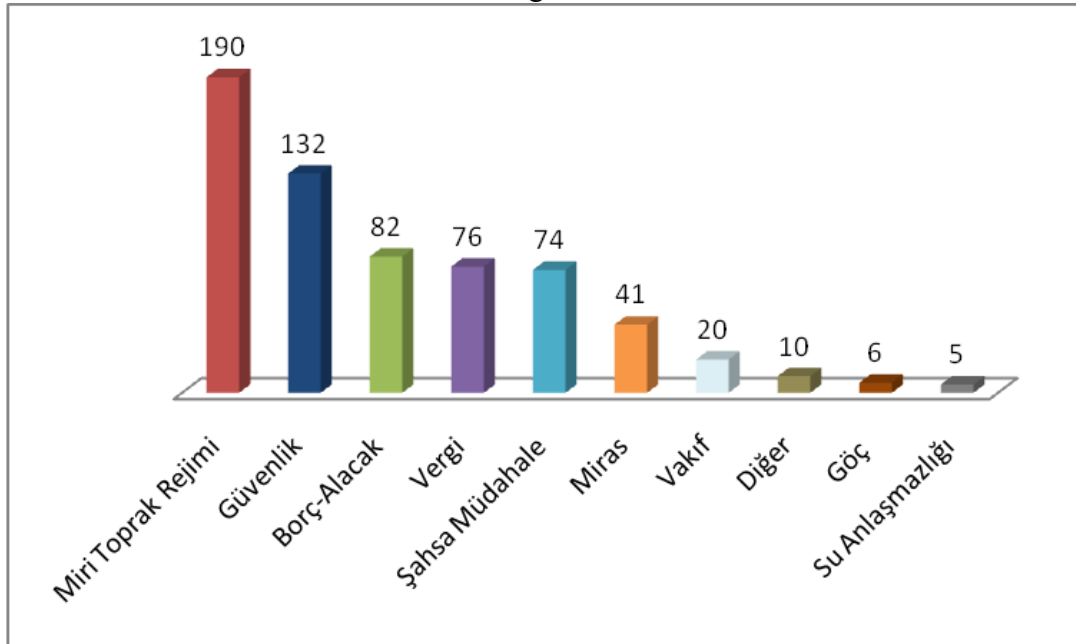
5 numaralı defter ile 3 numaralı defter karşılaştırıldığında şikâyetlere verilen hüküm sayılarında her iki defterde de miri toprak rejiminin ilk sırada olduğu görülmüştür.

Güvenlik ile ilgili verilen hüküm sayısı en yüksek olduğu, borç-alacak ilişkisinde ise bir düşüş söz konusudur. Her iki defterde de su meselesiyle ilgili verilen hümler yer almaktadır.

Şekil 2.14: 5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı

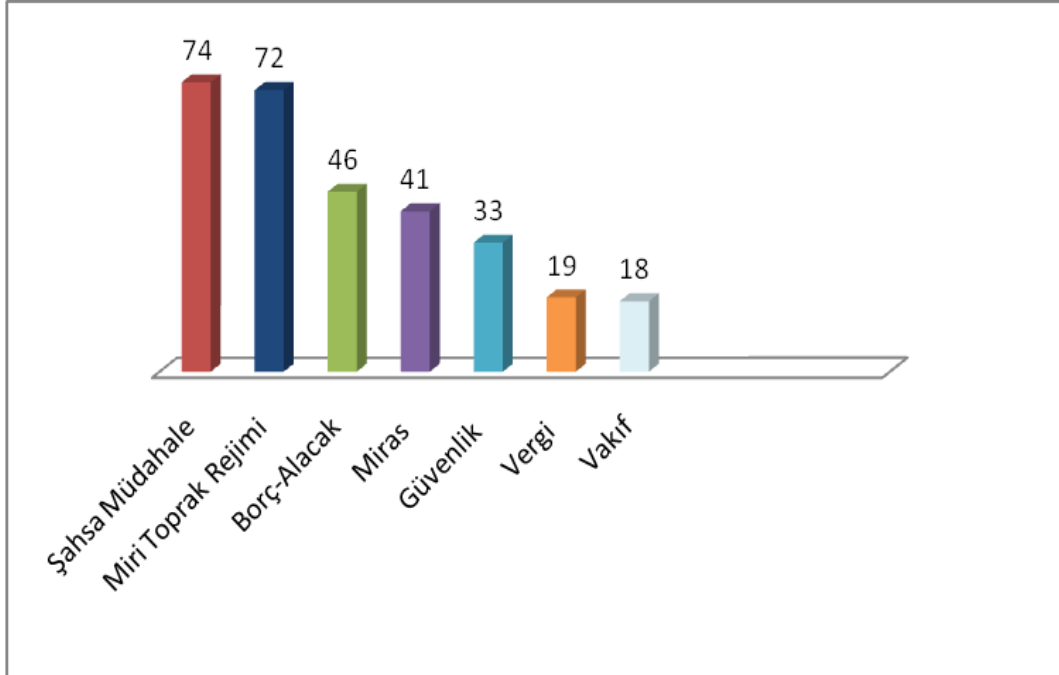
Şekil 2.15: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılımı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 7 numaralı Erzurum Ahkâm defterinde toplam hüküm sayısı ise 694'tür. Bunlardan 636 hüküm Erzurum Eyaleti ile ilgilidir. Hükümlerin % 29,8'ini Miri Toprak Rejimi ile ilgili hükümler, % 20'ini Güvenlik meselesi ile ilgili hükümler, % 12,8'ini Borç-Alacak ile ilgili hükümler, % 11,9'unu vergi ile ilgili hükümler, ile ilgili hükümler, % 6,4'ünü miras ile ilgili hükümler, % 0,03 vakıf ile ilgili hükümler, % 0,01'ini diğer hükümler % 0,009'unu göçle ilgili hükümler, % 0,007'sini su anlaşmazlığı ile ilgili hükümler oluşturmuştur.

7 numaralı defter ile 5 numaralı defter karşılaştırıldığında şikayetlere verilen hüküm sayılarında oransal olarak sıralamada sadece diğer meseleler ile ilgili hükümlerin yerlerinin değiştiği tablodan anlaşılmaktadır.

Şekil 2.16: 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Şikâyetlerin Sayısal Olarak Konu Dağılım

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 9 numaralı Erzurum Ahkâm defterinde toplam 318 hüküm bulunmaktadır. Bunlardan 303 Erzurum Eyaleti ile ilgilidir. Hükümlerin % 24,4'ü şahsa müdahale ilgili hükümler, % 23,7'sini Miri Toprak Rejimi ile ilgili hükümler, % 15,1'ini Borç-Alacak ile ilgili hükümler, % 13,5' ini vergi ile ilgili hükümler, % 5,9'unu vakıf ile ilgili hükümler oluşturmuştur.

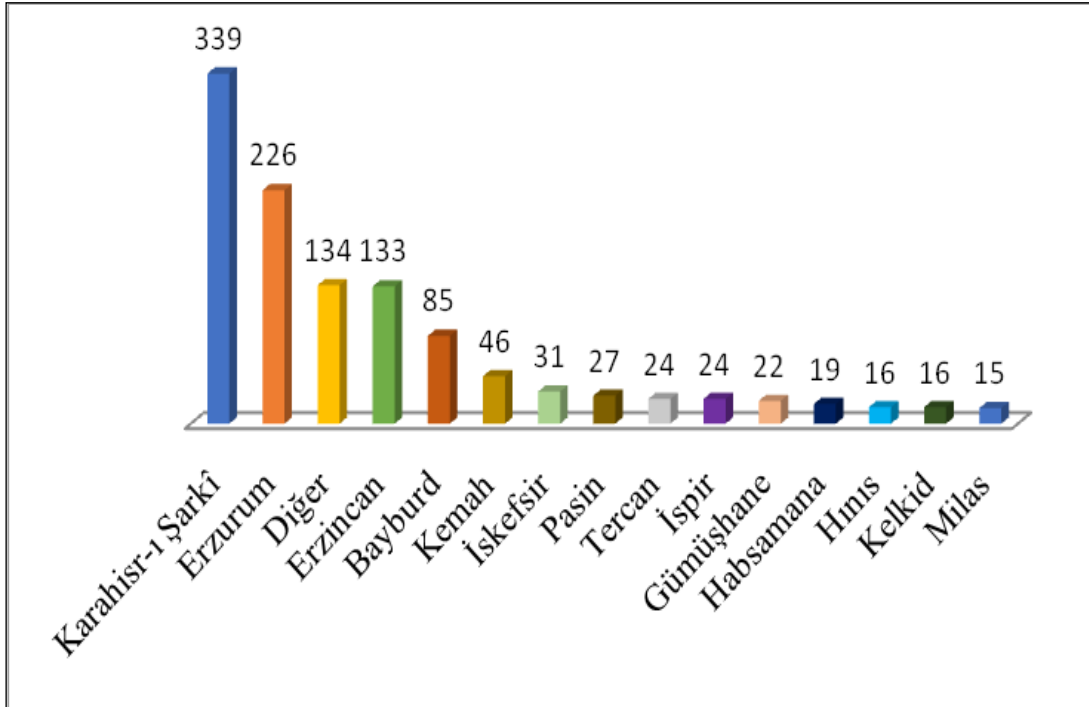
9 numaralı defter ile 7 numaralı defter karşılaştırıldığında şikayetlere verilen hüküm sayılarında oransal olarak sıralamada şahsa müdahalenin ilk sırada olduğu görülmüştür.

2.7. Şikâyetlerin Sayısal Olarak Mekansal Dağılımı

Şikayetlerin değerlendirilmesinde toplam 15 hüküm ve üstü baz alınmıştır. 15' in altında kalan hüküm sayıları diğer başlığı altında ele alınmıştır.

2.6.4. Erzurum Ahkâm Defterlerinin (1, 3, 5, 7, 9) Defterinin Mekansal Dağılımı

Şekil 2.17: 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı

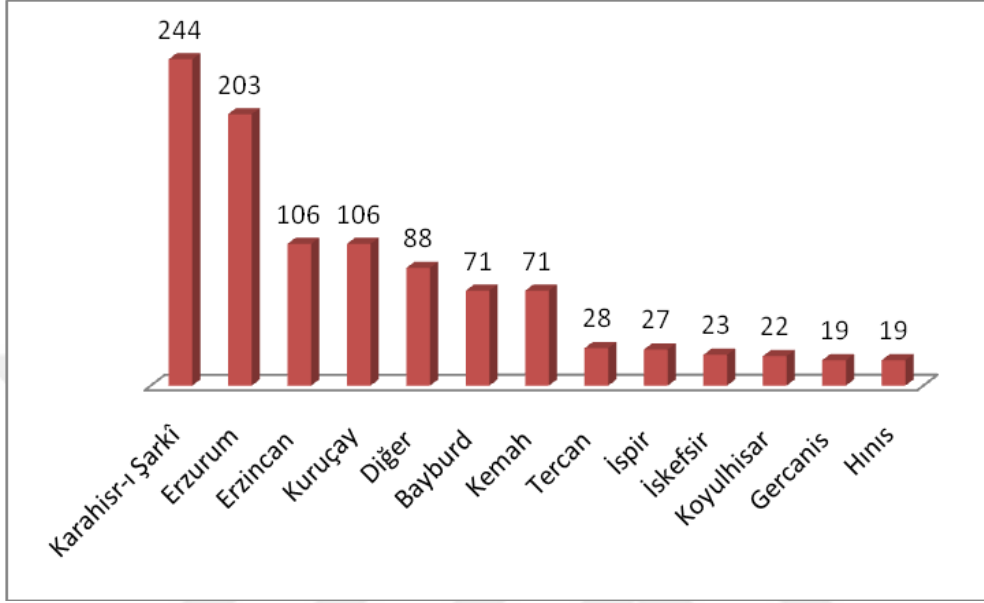

Defterlerin tamamında toplam hüküm sayısı ile tabloda verilen hüküm sayılarında farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın nedene deftere şikayetle birlikte farklı eyalatelere ait şikayetlerin deftere yazılması, mükerrer kayıtların bulunması ve şikayet konusu içermeyen kayıtlarında deftere yazılmasıdır.

1 numaralı defterde toplam hüküm sayısı 1212 olmasına rağmen tabloda verilen toplam hüküm sayısı 1157'dir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde en fazla şikayetin 339 şikayetle Karahisar-ı Şarkî sancağından geldiği, en az şikayetin ise Milas kazasından geldiği görülmektedir.

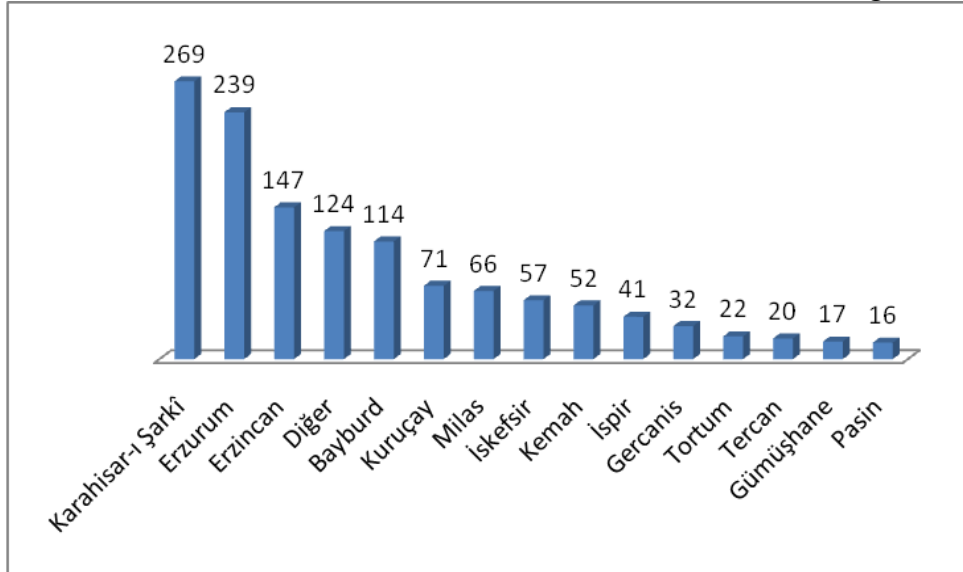
Ayrıca 1 numaralı defterde Erzurum eyalaetine bağlı toplam 51 sancak, kaza ve kariye tespit edilmiştir. Bunlardan 15 şikayetin altında olanalar diğer başlığı altında toplu olarak grafiğe yansıtılmıştır.

Şekil 2.18: 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda 3 numaralı defterde toplam hüküm sayısı 1289 hükmün, 1037 tanesi tabloda gösterilmiştir. Tablo İnceledindiğinde 1 numaralı defterde olduğu gibi en fazla şikayetin 244 şikâyet ile Karahisar-ı Şarkî sancağından geldiği, en az şikayetin ise Hınıs ve Gercanis sancaklarından 19 hükümle geldiği görülmüştür.

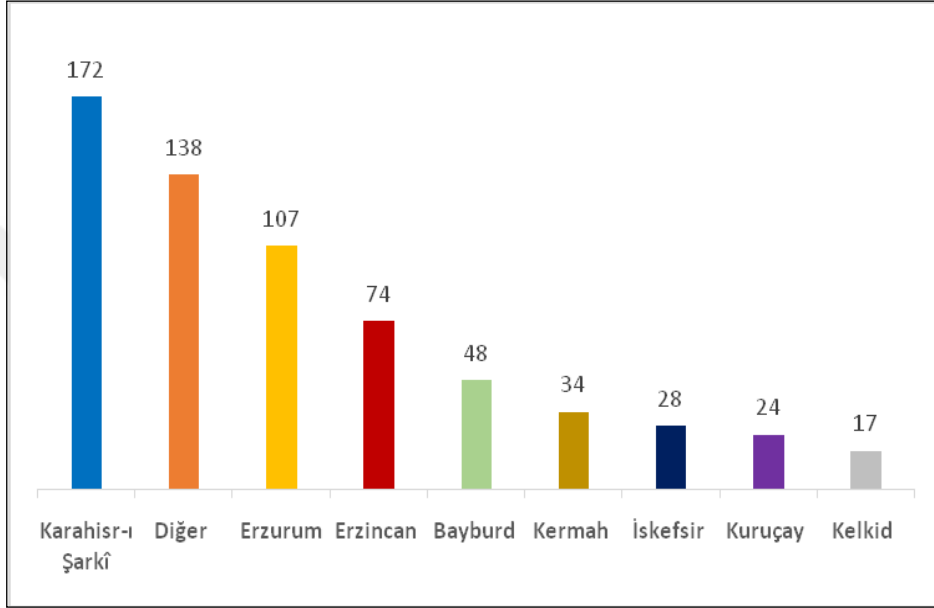
Şekil 2.19: 5 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda 5 numaralı defterde toplam hüküm sayısı 1320 hükmün, 1287 tanesi tabloda gösterilmiştir.

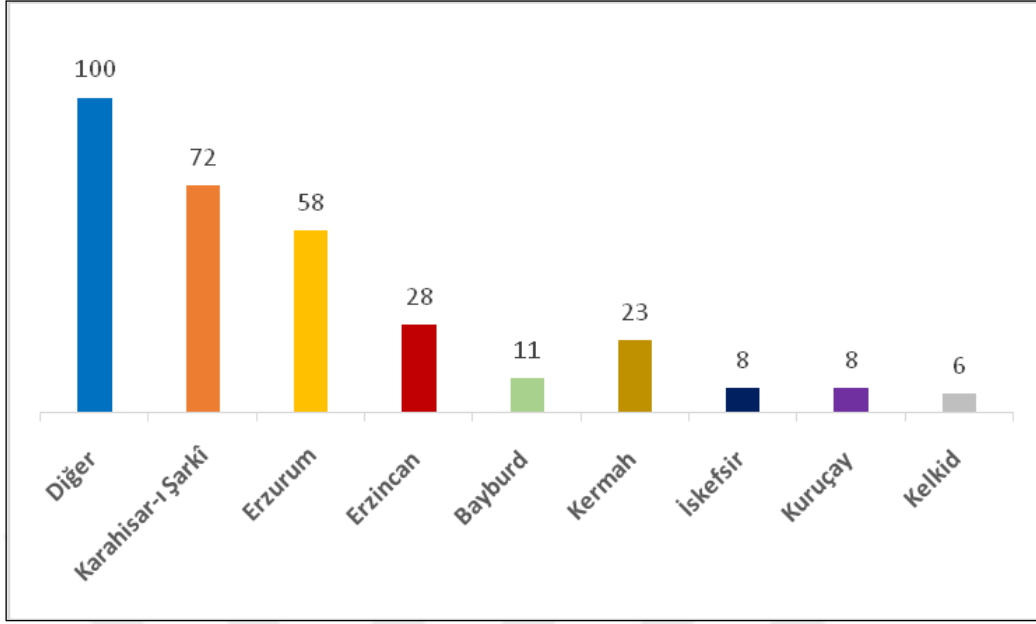
Tablo İnceledindiğinde 1 ve 3 numaralı defterde olduğu gibi en fazla şikayetin 269 şikâyet ile Karahisar-ı Şarkî sancağından geldiği, en az şikayetin ise Pasinsancağından 16 hükümle geldiği görülmüştür.

Şekil 2.20: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda 7 numaralı defterde toplam hüküm sayısı 693 hükmün, 642 tanesi tabloda gösterilmiştir. Tablo İnceledindiğinde 1, 3 ve 5 numaralı defterlerin hepsinde en fazla şikayetin 172 şikâyet ile Karahisar-ı Şarkî sancağından geldiği, en az şikayetin ise Kelkidsancağından 17 hükümle geldiği görülmüştür.

Şekil 2.21: 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Mekansal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda 9 numaralı defterde toplam hüküm sayısı 318'dir. İncelenen 9 (1795-1800) numaralı son defter diğer dört defterden farklılık göstermektedir. Tez konusunun tarihsel aralığı olan 1742-1800 yıllarını kapsadığından 9 numaralı defterin sadece 1800 yılına kadar olan kısmı incelemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla incelenen hüküm sayısında farklılık göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİNDE SOSYO-EKONOMİK HAYAT VE YAŞANAN TEMEL SORUNLAR

3.1. Güvenlik ile İlgili Hükümler

Osmanlı kuruluşundan beri birçok isyanla karşılaşmıştır. Şeyh Bedrettin İsyanı, Düzmece Mustafa, Şah kulu, Şeyh Celal vb. isyanlarda çeşitli güvenlik sorunları görmek mümkündür. Kıtıklardan, ekonomik sıkıntılardan ve ağır vergiler altında ezildiklerini bahane eden levend-sekbanlar, kapıkulu süvarileri, yeniçeri-acemi oğlanları iş bulamadıklarını bahane eden suhtelerin ayaklanmaları ile XVI. yüzyıl boyunca devam eden ve Celalli isyanları olarak anılan taşkınlıklara sebep olmuşlardır²³¹.

XVII. yüzyılda XVI yüzyıldan devam eden sorunlar ve mali krizlerin yanı sıra 1603-1639 yılları arasında devam eden İran savaşları ile Osmanlı Devleti'ni uğraştıran başka bir konu olmuştur. 1683'te Viyana bozgunu ve sonrasında 1683-1699 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Habsburg savaşları ile yüzyıl kapanmıştır. Bütün bu savaşlar mali krizler Osmanlı maliyesinin ve halkının durumunun daha da kötüleşmesine, devlet otoritesinin zayıflamasına Anadolu da eyalet, sancak, kaza ve köyler de eşkıyalık ve yolsuzluğun artmasına neden olmuştur²³².

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti için toprak kayıplarının ve geri çekilmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Zira 1718 Pasarofça antlaşmasıyla, Banat, Sırbistanın hemen hemen yarısı ve Eflak kaybedilmiş, 1768-1774 savaşı sonucunda Rusya ile Küçük Kaynarca Anlaşması imzalanmıştır.

²³¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, (2. Baskı), (Yapı Kredi Yayınları, 2013), 15-21.

²³² Yücel Özkaya, "XIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-namelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, 38/151, (1974): 445-495.

Bu anlaşma ile Osmanlı Kırım Hanlığı üzerindeki desteğini çektiği gibi önemli miktarda tazminat ödemiştir. 1798 yılına gelindiğinde Napolyon Bonapart 1798’ de Mısır’ı işgal etmiştir²³³.

Savaşlar siyasi olduğu kadar ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir. XVIII yüzyıl boyunca savaşlar nedeniyle birçok yerden asker temin edilmiştir. Masrafların artmasına neden olan bu durum Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiştir. Ekonomik bozulma halkada yansımıştır. Kıtlik ve fiyat artışları gibi sorunlar çoğalmış masraflarla başa çıkamayan devlet halka çeşitli vergiler (imdâdiye, kılarîye vb.) yüklemiştir.

Bu yüzyılda Devlet içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için tımarlar, zeametler ve mukataalar mültezimlere verilmeye başlamıştır. Peşin para ile tımar, zeamet ve mukataaları satın alan mültezimler verdikleri paraları geri alırken faiziyle geri almak istemeleri sonucunda reayanın maddi yönden oldukça ezilmesine neden olmuştur. Siyasi olaylardan ve ekonomik sıkıntılardan yararlanarak güçlenen ayan, eşkıya, mütegalibeler halktan sürekli para toplamışlardır. Buda güvenlik sorunlarının artarak yüzyılın sonuna kadar devam etmesine neden olmuştur²³⁴.

Osmanlı Devleti’nde cinayet, hırsızlık, zina ve öldürmeye teşebbüs gibi adi suçları divan’da kazasker tarafından değerlendirilerek suçlulara cezası veriliyordu. Kazaskerin emri altında görevli memurlar bulunuyordu.18 yüzyılda kazaskerin maiyetinde tezkireci, rûznâmçeci, matlabcı, tatbikçi, mektupçu ve kethüdadan oluşan altı yardımcı ve bunlara ek olarak davacı ve davalıyı divan’a çağırarak üzere muhızlılar görev yapmaktaydı²³⁵.

Erzurum eyaletindeki güvenlik sorunlarında yaşanan dönemin 18. Yüzyılın genel özelliklerini ve merkezin yaşadığı problemlerin taşrada yansımaları görmek mümkündür.

Toprak sisteminde yaşanan sorunlar, görevlilerin halktan tahsil ettikleri kanunsuz vergiler, eşkıyalık faaliyetleri ve ayanlar önemli oranda rol sahibi olmuştur.

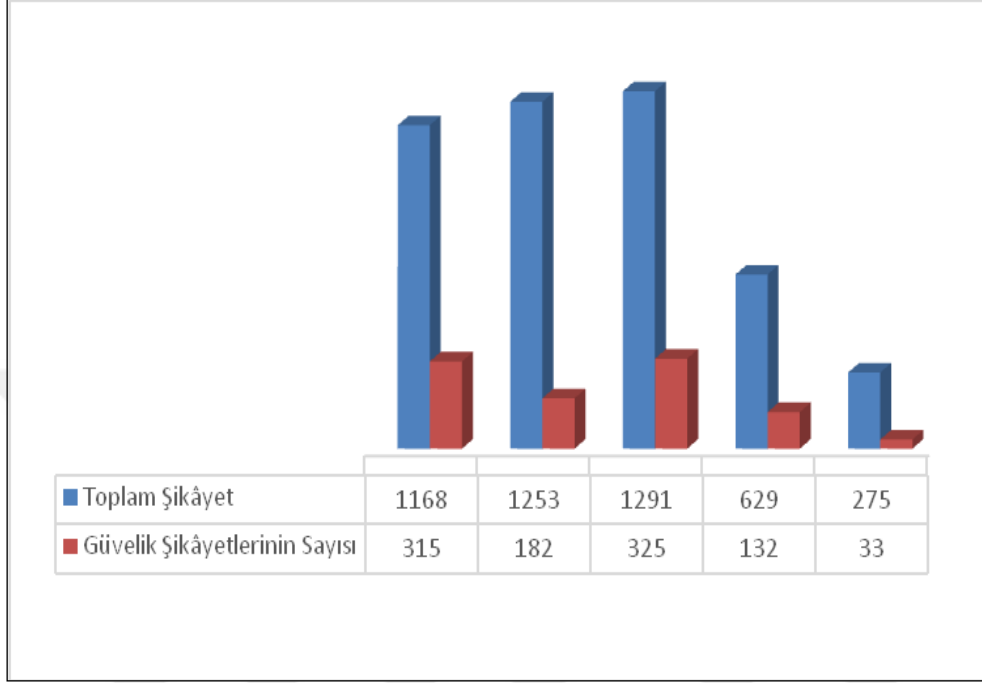
²³³Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, 9. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 73-79.

²³⁴Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, 2. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 245-256.

²³⁵Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 25: 140-143.

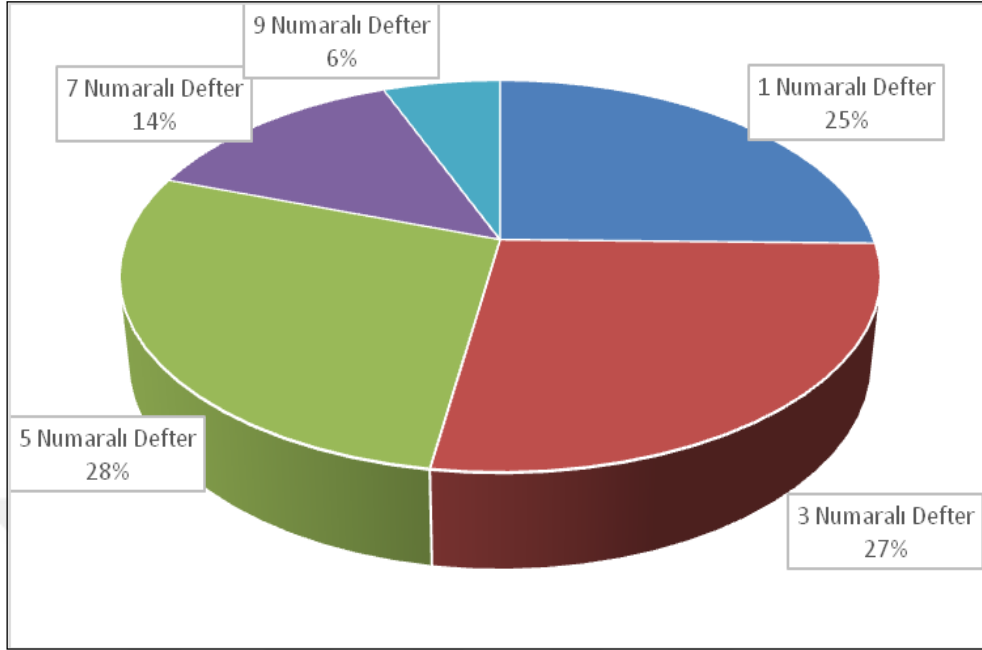
Eşkîyalık, hırsızlık, gasp ve darp olayları ile ilgili şikâyetlerin incelenen defterlerde süreklilik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Şekil 3.1: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Güvenlik İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 987 şikâyetin güvelik ile olduğu görülmüştür. En fazla şikâyetin beş numaralı defterde olduğu göze çarpmaktadır. Beş numaralı defterde toplam 1616 hükmün 325 tanesi ve oransal dağılımda ise %28 ihtiva etmektedir.

Şekil 3.2: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Güvenlik İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

Yukarıda belirtilen tablo-12 ve tablo-13 birlikte değerlendirildiğinde oransal olarak toplam şikâyetin %22'sine karşılık geldiği görülmüştür. Burada incelenen dönemin (1742-1800) yılları arasının bir geçiş dönemi olması yaşanan siyasal-sosyal ve ekonomik sorunlar Erzurum Eyaletindeki başlıca güvenlik sorunlarının temelini oluşturmuştur.

3.1.1. Cinayet ile İlgili Hükümler

Kelime anlamı olarak “suç, günah işlemek veya işlenen günah anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak mala ve cana yönelik hukuk’a aykırı fiil ve eylemleri ifade eder²³⁶. Herhangi bir yerde ikamet eden hiç kimseye zararı olmayan kendi halinde bulunan kişilere, eşkıyadan veya halktan yapılan saldırılar mevcuttur. Halkın huzurunu bozan bu faaliyet ve davranışlar para, mal gaspı yanı sıra darp etmek suretiyle yaralama, kaçırma, öldürme gibi davranışları içermektedir.

Erzurum valisine Karahışark-î Şarkî ve () kadılarına yazılan Mart 1746 tarihli belgede Seyyid Hasan ve Seyyid Osman divana başvuruda bulunmuşlardır. Babaları Halil’in kendi halinde olduğunu kimseye bir zorbalığının olmadığını bildirmişlerdir.

²³⁶ Eş-Şazelî, Hasan. A., “Cinayet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8: 14.

Buna rağmen Mamervan nahiyesinden Serbey karyesinden Ahmed ve Resul oğlu Mustafa ve Erhan oğlu Hüseyin'in birlikte hareket edip haksız bir şekilde babalarını öldürmüşlerdir. Şikâyetçilerin haklı olduklarını ispat etmek için Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Yaşanan olay sonucunda şikâyetin çözüm yeri olarak mahalline gönderilmiştir²³⁷.

Erzurum valisi İpsadi, İskefsir, Milas ve () kadılarına yazılan Mart 1746 tarihli belgede Aybasdı kazası sakinlerinden Sâdât-ı Kiramdan Seyyid Ahmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Bunun kendi halinde olduğunu kimseye herhangi bir zorbalığının olmadığını belirtmiştir. Yine aynı kazadan Hacı İbrahim oğlu Mehmet Emin adlı kişinin kendi halinde olmadığı, mütegalibeden olduğunu Seyyid Ahmed'in kariyede olmadığı bir vakitte yanında bulunanlar ile birlikte bunun evini basarak ailesini öldürmeye çalıştığını söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahale tecavüz ve baskının önlenmesi istenilmiştir²³⁸.

Erzurum valisine Milas ve () kadılarına yazılan Ocak 1748 tarihli belgede Fatma adlı kadın divan'a arz-ı hâl'ini sunmuştur. Milas kazasına tabi Lagos adlı kariyeden Davud oğlu Ali, Ömer Efendi oğulları Fettah, Ahmed, Kara Ömer, Topal oğlu İbrahim, Yakûb, Mustafa'nın birbirleriyle birlikte hareket ettiklerini söylemiştir. Fatma'nın oğlu Mehmed'i öldürmek kastı ile üzerine saldırdığını bunun üzerine Fatma hanımın oğlunu korumak için araya girdiğinde kendisine küfür edilerek taş ile yaralanarak darp edildiğini söylemiştir. Ayrıca Mahkemedan hüccet-i şer'iyeye aldığını belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde hüccet-i şer'iyeye gereğince hakkın alınması emr olunmuştur²³⁹.

Erzurum valisine Kuruçay ve () kadılarına yazılan Nisan 1750 tarihli belgede diavan'a başvuruda bulunmuştur. Maksud'un kendi adına ve vekilleri olduğu kız kardeşleri Keziban ve Elif'in babaları Yakub'un kendi halinde olduğu kimseye müdahalesinin olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Kuruçay kazasından Süleyman, Ali, Tosun Hüseyin, Mustafa, Hüseyin Beşe oğlu diğer Süleyman, Osman'ın kendi hallerinde olmadıkları ve birbirleri ile birlik olduklarını söyleyerek babaları Yakub'u haksız bir şekilde öldürdüklerini belirtmişlerdir.

²³⁷ A.{DVNSAHK.ER.d1, 135/2.

²³⁸ A.{DVNSAHK.ER.d1, 226/1.

²³⁹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 19/3.

Kendilerinin haklı olduklarını ispat etmek için Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Bunun üzerine merkezden gönderilen hükümde hakkın alınması ve hükmün yerinde incelenmesi istenilmiştir²⁴⁰.

Erzurum valisi vezire ve Erzincan kadısına yazılan Eylül 1764 tarihli belgede Erzincan kasası sakinlerinden Mehmed Bey adlı kişi divana gitmiştir. Yine kariyede sakin Ali Beyoğlu Nu'manın, evini bastığını, haksız bir şekilde karsını öldürdüğünü söylemiştir. Kendisinin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde şer'le görülmesi ve hakkın alınması için emr olduğu bildirilmiştir²⁴¹.

Erzurum valisi ve Erzurum mollasına yazılan Ekim 1781 tarihli belgede Erzurum sakinlerinden Hadice adlı kadın divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Kendi halinde olduğunu kimseye bir zorbalığının olmadığını söylemiştir. Kariyeden Hüseyin adlı kişinin evini basarak zorla emval ve eşyasını aldığını babası Mustafaya baskı yaptığını belirterek. Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığını söylemiştir. Merkezden gönderilen hükümde, hakkın alınarak ve muhalefet ettirilmeden almış oldukları emval-eşyanın iadesi kanun üzere hareket edilmesi istenilmiştir²⁴².

İncelenen bazı hükümlerde kan bedeli olarak diyet talebinde bulunulmuştur. Hükümlerde diyet miktarı hakkında açıkça bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı Devleti kanunlarında kasti bir şekilde adam öldürmenin yaşandığı bir olayda öldürülen kişinin varisleri kisas isteyebilirlerdi ya da herhangi bir mal veya para üzerinde sulh edebilirlerdi. Diyetle çocuk, din ayrılığı farkı yoktu. Kadın ve erkek herhangi birinin kasten öldürülmesinde kisas talebi konusunda da fark yoktu. Tam diyet 23. 336 kuruş 12 paravel puldur²⁴³.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Ekim 1756 tarihli Ziri karyesinden Edanis adlı zımmî divana başvuruda bulunmuştur. Bunun kardeşi Erukil adlı zımmî'nin kendi halinde kimseye zor kullanması yok iken kavaklar bahçesi karyesinden Hasan Efendi oğlu Mehmed Beşe'nin bunun kardeşini öldürmesi üzerine

²⁴⁰ A.{DVNSAHK.ER.d3, 6/4.

²⁴¹ A.{DVNSAHK.ER.d5, 1/2.

²⁴² A.{DVNSAHK.ER.d7, 25/2.

²⁴³ (<https://www.ekrembugraekinci.com/keywordsearch/?text=Cezalar>, 18.09.2022)

kardeşi Edanis diyet talep etmiştir. Dayanak olarak hüccet ile mahalline gönderilip, diyetin karşılanması istenmiştir²⁴⁴.

İncelenen defterlerde kimsenin mülkü olmayan bir bölgede ölü olarak bulunan kişinin cesedinin bulunduğu yerin halkı tarafından diyeti ödetilmiştir.

Erzurum valisi Tercan ve () kadılarına yazılan Ağustos 1746 tarihli belgede Tercan kazası Komnur adlı kariyede sakin Karaca adlı zımmî divana arz-ı hâlini sunmuştur. Oğlu olan Kayı adlı zımmî'nin kendi halinde olduğunu ve kimseye baskısının olmadığını belirtmiştir. Oğlunun kimseye ait olmayan bir yerde öldürüldüğünü bildirerek Kommur kariye ahalisinden diyet talep etmiştir. Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınarak divan'a başvurmuştur. Merkezden mahalline yazılan hükümde hakkı olan diyet talebinin yerine getirilmesi istenilmiştir²⁴⁵.

3.1.2. Fi'il-i Şen'ile İlgili Hükümler

Sözlükte kelime anlamı olarak fena hareket, ırza karşı yapılan taaruzui fade edilmiştir. Fakat geçme meydana geldiyse bu anlamı veren hetk-i ırz anlamı ile birlikte kullanılmıştır²⁴⁶.

Fi'il-i Şen'i olayları daha çok ev basma ve yol kesme gibi grup halinde oluşan eşkıyalık faaliyetleridir.

Erzurum valisine Habsamana kadısına yazılan Ekim 1749 tarihli belgede Seyyid Mahmûd' un divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Eşküyadan Cafer oğlu Ahmed, Ahmed oğlu Mehmed, İbrahim ve 15 nefer eşkıyanın bunun hanımı olan Rahime adlı hanımı evine giderken önünü kesmişlerdir. Kendi evlerine götürüp üç gün üç gece alı koyup tecavüz etmişlerdir. Kadının (havf) ölmesi üzerine konunun yerinde incelenmesi istenilmiştir. Mahkemeden îlâm alınmıştır. Hüküm yerinde incelenmesi için mahalline gönderilmiştir²⁴⁷.

Erzurum valisi Kuruçay ve () kadılarına yazılan Temmuz 1755 tarihli belgede Kuruçay kazası ahalisi divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır.

²⁴⁴A.{DVNSAHK.ER.d3, 351/1.

²⁴⁵A.{DVNSAHK.ER.d1, 162/4.

²⁴⁶Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. I-3, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 629.

²⁴⁷A.{DVNSAHK.ER.d1, 290/5.

Kariye ahalisinin kendi halinde olduğunu kimseye müdahalelerinin olmadıklarını belirtmişlerdir. Yine kariye sakinlerinden zaleme ve cebabireden Şehsuvar oğlu İsmail Beyoğlu Mustafa'nın eşkiyayı yanına alarak kariye ahalisinin evlerini bastığını, haksız yere haps ettirip, mallarının aldıklarını, zincire vurdurduklarını, halka baskı ve zulümde bulunduklarını, kadınlara tecavüz ettiklerini bildirmişlerdir. Konu ile ilgili olarak Merkezden gönderilen hükümde gerekli araştırmanın yapılması için mübaşir görevlendirilmiştir. Ayrıca baskı zulüm ve müdahalenin def edilerek önlenmesi istenilmiştir²⁴⁸.

3.1.3. Hırsızlık ile İlgili Hükümler

Hırsızlık sirka/sirkat anlamına gelmektedir. Hırsızlık bir malın veya eşyanın sahibinin haberi olmadan gizlice alınmasıdır. İslam hukukunda suç ve cezalar ukubât başlığı altında ele alınır. Suçlar; suçu işleyenin cezalandırılmasına göre temelde ikiye ayrılır. Buna göre suçlar hakk-ı Allah ve hakk-ı âdemî olarak sınıflandırılır.

Hakk-ı Allah suçları Allah'a karşı işlenmiş kabul edilir ve kovuşturulması için zarar görenin şikâyetçi olmasına gerekmez. Buna rağmen hakk-ı âdemî için zarar görenin şikâyetçi olması şarttır. Bazı suçlar ise hem hakk-ı Allah hem de hakk-ı âdemî suçlar grubuna girer²⁴⁹. Buna göre suçlar adlandırılması şekillerine göre had, kısas ve ta'zirdir. Had suçları zina, zina iftirası (kafz), hırsızlık, yol kesme, şarap içme-sarhoşluk, dinden dönme (irtida) ve isyan olmak üzere toplam yedi tanedir²⁵⁰. Bu suçların tanımı ve kapsamı Allah ve Peygamber tarafından belirlenmiştir.

Kisas suç ve cezaları adam öldürme müessir ve faildir. Bunun dışında kalan suçlar cezalarının devletçe takdir edildiği ta'zir suçlarıdır²⁵¹. Yani belirli bir cezası bulunmayan uygulamasını yönetici veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder²⁵².

Erzurum valisine Kuruçay ve () kadılarına yazılan Haziran 1757 tarihli belgede Hacı Ali ve yanındakiler divan'a giderek Abdullah Bey hizmetkârı Mehmed'ten şikâyetçi olmuşlardır.

²⁴⁸ A. {DVNSAHK.ER.d3, 255/3.

²⁴⁹ Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD*, 3/1, 1946:126-129.

²⁵⁰ Ali Bardakoğlu, "Had", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 14: 548.

²⁵¹ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, 24-25.

²⁵² Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40Ç 198-202.

Bu İbrahim ve Mustafa'nın yüz kuruşunu çalmıştır. Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde çaldığı meblağın iadesi istenilmiştir²⁵³.

Erzurum valisine ve Kelkid kazası naibine yazılan Ekim 1749 tarihli belgede Çorbacı Hüseyin Ağanın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Sekman adlı karyede bulunan değirmeninden mallarının bazı kişilerce çalındığını bildirmiştir. Bunun üzerine şikâyetle bulunmuştur. Merkezden gönderilen hükümde iddia konusu değirmen Hüseyin Ağaya ait değirmenin duvarı kırarak zahireyi çalanların araştırılması için yerinde tahkikat yaptırılarak kişilerin bulunması ve çalınan zahirenin tamamının iadesi istenmiştir²⁵⁴.

Erzurum valisine Milas ve () kadılarına yazılan Şubat 1752 tarihli belgede Milas kazasına tabi Falarca nam kariye sakinlerinden Seyyid Veli divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Seyyid Veli'nin kendi halinde olduğunu kimseye müdahalesinin olmadığını bildirerek karyeden Merdoğlu Hüdaverdi adlı zımm'nin kendi halinde olmadığını, kendisine ait tarladan geceleyin öküzleri ile ekinlerinden bir miktar çaldığını iddia etmiştir. Mahkeme görülmüş sonuçta bir miktar ekinlerinden çaldığı sabit olmuş ve mahkemeden hücceti şer'îyye alınmıştır. Çaldığı ekinlerin iadesi istenilmiştir. İadesi yapılmayınca durum merkeze bildirilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde hakkın alınarak, iadesi istenilmiştir²⁵⁵.

Köle, esir, gulam, cariye gibi unvanlarla belirtilen kişilerle ilgili şikâyetlerde ahkâm defterinde bulunmaktadır.

Erzurum, Sivas ve Karaman Vali ve Kadılarına yazılan Eylül 1742 tarihli belgede Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Erzurumlu Kör Ali adlı kişinin kendi halinde olmadığını yanındakiler ile birlikte 1150 senesinde yedi yüz kuruşluk emval ve eşyası ile atını çaldığını söylemiştir. Ayrıca haksız bir şekilde kölesini öldürdüğünü belirterek Kör Ali ve yanındakilerin yakalanması için bulunduğu yerlerin vali ve kadılarına yazılan hükümdür²⁵⁶.

²⁵³ A.{DVNSAHK.ER.d3, 351/1.

²⁵⁴ A.{DVNSAHK.ER.d1, 292/2.

²⁵⁵ A.{DVNSAHK.ER.d3, 96/1.

²⁵⁶ A.{DVNSAHK.ER.d1, 8/2.

3.1.4. Gasp ve Fuzûli Zapt ile İlgili Hükümler

Gasp bir malın veya bir eşyanın sahibinden şiddet kullanarak alınıp el konulması, zorla alma şeklinde tanımlanmaktadır²⁵⁷.

El konulan bir malın öncelikli olarak iadesi istenmiştir. Taşınmaz mallarda ev, çayır, değirmen vb. mallarda ise zapt ettikleri yerlerden vazgeçmeleri ya da gayrimenkulleri boşaltmalarını istemişlerdir.

Erzurum valisine ve Tercan ve () kadılarına yazılan Mart 1751 tarihli belgede Ebubekir adlı kişi divana giderek başvuruda bulunmuştur. Ahmet Bey adlı kişinin kendinse on kişi ile birlikte saldırdığını ve beş yüz kuruşunu zorbalıkla gasb ettiğini belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde tarafların mahkeme gördüklerini hakkın alınarak müdahalenin engellenmesine almış oldukları beş yüz kuruşun tahsil edilmesi istenilmiştir²⁵⁸.

Erzurum valisine ve Zarûşad kadısına yazılan Mayıs 1765 tarihli belgede Kürt nam kariyesi sakinlerinden İbrahim divan'a başvuruda bulunmuştur. Kendi halinde olduğu, kimseye bir hareketinin olmadığını belirtmiştir. Kariyeden Hacı Abdurrahman oğulları Mehmed, Süleyman oğlu Ahmed ve Mehmed, Bekir oğlu Mehmed, Ali ve diğer Ali'nin kendi hallerinde olmadıklarını İbrahim'e ait beş yüz kuruşluk emval ve eşyasını zorla aldıklarını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alınan emval ve eşyanın iadesi istenilmiştir²⁵⁹.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Haziran 1781 tarihli belgede Seyyid Hüseyin'in divana giderek başvuruda bulunmuştur. Kariye'den Kara Mehmed ve ashab-ı araz taifesinin iki yüz kuruşunu zorla aldıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Merkezden gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek zorla alınan paranın iadesi istenmiştir²⁶⁰.

Erzurum valisine ve monlasına yazılan Nisan 1796 tarihli belgede Karaz kazısı ahalisinden Mustafa, Ali, Süleyman ve Hüseyin divana giderek başvuruda bulunmuşlardır.

²⁵⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (26. Baskı), Ankara: Aydın Kitap evi, 2010).

²⁵⁸ A.{DVNSAHK.ER.d3, 60/2.

²⁵⁹ A.{DVNSAHK.ER.d5, 49/2.

²⁶⁰ A.{DVNSAHK.ER.d7, 3/2.

Erzurumdan Hüseyin ve Yakub'un bunların evini basıp zorla emval ve eşyalarına el koymuşlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın önlenerek alınan emval ve eşyanın iadesi istenmiştir²⁶¹.

3.1.5. Gammazlık ve İftira ile ilgili Hükümler

Gamz kelime anlamı olarak suçlama, itham etme, ara bozma, söz taşıma koğuculuk gibi anlamlara gelmektedir²⁶².

İftira ise yalan söylemek, uydurmak ve asılsız isnatta bulunmak gibi anlamlara gelmektedir²⁶³. Eşkîya ve mütegalibelerce sıkça başvurulmuş bu yolla suçsuz kişilerin cezalandırılmasına sebep olmuştur. İftira atmayı sürekli tekrarlayan ‘‘şêrir ve gammaz’’²⁶⁴ kişiler, yaşadıkları bölgeye her gelen kadı, voyvoda, naib vb. yöneticilere çeşitli bahanelerle suçsuz kişileri şikâyet edip para ve çeşitli ceza almalarına neden olmuşlardır.

Karahisar-ı Şarkî kadı ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Temmuz 1746 tarihli belgede Ezitir kariyesinden Sakarve Abraham ve Mıgırdıç ve Toros ve Mardiros ve Mitrar ve Artin ve Mihail ve diğer Toros ve Haçok ve Pilik ve Arman ve diğerleri divan’a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Remir nam kariyeden İgva ve karındaşı Karabaş ve Melkonehl-i örf taifesi, subaşı ve kadı’ya halkı gammazlayıp zulüm edip halkın zorla akçelerini almaları üzerine mahkemeden de hüccet alınarak şikâyet edilmişlerdir. Mahkemeden verilen hükümde haksızlığın ve zulümün önlenmesi istenmiştir²⁶⁵.

Karahisar-ı Şarkî ve () kadılarına Karahisar-ı Şarkîhassı voyvodasına yazılan Ekim 1752 tarihli belgede Seyyid İbrahim divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Yine aynı kazadan Hacı Gaffar oğlu Hüseyin, Derviş oğlu Osman, İbrahim, Veli oğlu Osman ve zımmî () nam kimseler ile birlikte iftira ederek beş yüz kuruşunu almışlardır. Bunun üzerine Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe alınarak haksız alınan paranın tamamının iade edilmesi için mahalline gönderilen hükümdür²⁶⁶.

²⁶¹A.{DVNSAHK.ER.d9, 20/3.

²⁶²Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 753.

²⁶³Mustafa Çağrı, “İftira”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 522-523.

²⁶⁴A.{DVNSAHK.ER.d1, 35/4.

²⁶⁵A.{DVNSAHK.ER.d1, 157/3.

²⁶⁶A.{DVNSAHK.ER.d3, 124/1.

İskefsir kazası Naibine yazılan Mart 1765 tarihli belgede kariye ahalisinin toplu olarak divan’a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Şeyh Ahmet, Ömer ve diğer Ömer’in mütegalibe taifesi ile birlik olup, ahaliyi haksız yere şikâyet, gammaz edip akçelerini almışlardır. Merkezden verilen hükümde mahkemeden alınan ilam üzere meselenin halli istenmiştir²⁶⁷.

Bu tür davalarda gammaz-iftiraya başvuruların bir veya bazı mütegalibeden ya da hevasına tâbi’ olarak tanınan kişilerden destek aldıkları görülmektedir.

3.1.6. Eşkıyalık ile İlgili Hükümler

Şaki kelimesinin çoğulu olan eşkıya ‘‘haydut, kuttau’t-tarik, serkeşlik vadisine sapan adam olarak ifade edilmiştir²⁶⁸. Eşirra, haydut, celali, haramzade, türedi ve haydut olarak kullanılmıştır²⁶⁹.

Eşkıya yol kesen, hırsızlık yapan, mala ve cana tecavüz eden, toplum içinde bozgunculuk eden kişi, eşkıyalık herhangi bir silahla veya başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip baskın yapmak mala ve cana tecavüz etmek, kamu düzenini ve güvenliği bozmak olarak tanımlanabilir²⁷⁰.

İncelenen beş defterde eşkıyalıkla ilgili olarak, yol kesme, yağma, gasp, adam kaçıрма veya öldürme vb. hükümlere rastlanılmıştır. Eşkıyalara verilen cezalar ise hapis, sürgün veya ölüm olmuştur.

Ölüm cezasına hemen karar verilmediği ve haklarında iddia edilen suçların üzerine sabit olduğu kesinleşmeden ölüm kararına gidilmemiştir.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Aralık 1742 tarihli belgede Osman ve Abdurrahman adlı kişiler divan’a giderek şikâyetlerini bildirmişlerdir. Kendilerinin İstanbul’a giderken Şiran mahalde Hasanlı cemaatinden Morto denilen eşkıya kırk neferi ile birlikte önlerini keserek bunları öldürmek kastı ile saldırmışlardır.

²⁶⁷A.{DVNSAHK.ER.d5, 29/3.

²⁶⁸Sami, Kâmûs-ı Türkî, s.442.

²⁶⁹Mücteba İlgürel, “Eşkıya”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11: 467.

²⁷⁰Mehmet Ersan, “Anadolu’da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış, (XI-XIII. Yüzyıl)” *XVI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 2010), 3: 134.

Paralarını ve eşyalarını zorla alıp, Osman ve Abdurrahmanı yaralamışlardır. Şikâyet konusunun yerinde incelenmesi için mübaşir görevlendirildiğine dair yazılan hükümdür.²⁷¹.

Şikâyet defterlerine yansıyan önemli hadiselerden biride cemaat veya aşiretlerin yapmış olduğu gasp, yol kesme, tecavüz vb. olaylarıdır. Özellikle Erzincan'a bağlı Kuruçay karyesinde Şehsuvar oğullarının yapmış olduğu eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı halkın divana sık sık şikâyetle bulunduğu görülmüştür.

Erzurum valisine, Kuruçay ve () kadılarına yazılan Nisan 1755 tarihli belgede Zuamâ'dan Seyyid Numan'ın divan'a başvuruda bulunmuştur. Beratı şerifle kendisine verilen topraklarda mütegalibeden Şehsuvar oğlu İsmail ve oğlu Mustafa'nın bunun sahibi bulunduğu çiftliğine, arazisinden elde edilen vergi ve mahsule hayvanlarına zorla el koyduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden gelen emir ile defter-i hakaniye bakılarak zorla alınan arazi ve verginin iadesi kanun üzere istenilmiştir²⁷².

Erzurum valisine ve Kuruçay kadısına yazılan Nisan 1783 tarihli belgede Kuruçay ahalisinin toplu bir şekilde divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunların kendi hallerinde olduklarına kimseye zorluk çıkarmadıklarını belirtmişlerdir. Aynı kazadan mütegalibe ve cebabireden Şehsuvar oğlu Osman ve aynı kariyeden Mustafa ve Ömer adlı kişilerin kendi hallerinde olmadıkları kariyeyi basarak emlak ve eşyalarını ahaliden bazılarına zulm edip, öldürdüklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine mahkemeden ilam alınarak konunun mahallinde incelenmesi için mübaşir görevlendirilmiştir. Sonuçta alınan emval ve eşyanın idadesi ile hakkın alınması ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir²⁷³.

Eşkıyalık ile ilgili şikâyetler sadece ahkâm defterlerine yansımamıştır. Çalışma dönemimiz olan 1742-1800 yılları arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi-Cevdet Dâhiliye fon kodunda yapılan araştırmada bazı şikâyetlere de rastlanmıştır.

Eğîn (Kemaliye) kazası ahalisinin 1761 senesinde divana arz-ı hâl'lerini sunmuşlardır. Çarsancak ve Çemişkezek kazalarından Disümlü ve Şeyh Hasanlı eşkıyalarının bölgede gasb ve yağma faaliyetlerinde bulunduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Van Muhafızı Zaralızade Feyzullah Paşa görevlendirilmiştir.

²⁷¹ A.{DVNSAHK.ER.d1, 15/4.

²⁷² A.{DVNSAHK.ER.d3, 230/1.

²⁷³ A.{DVNSAHK.ER.d7, 112/2.

Sonuçta Eşkîyalar yakalanarak kendilerinden isyan etmemeleri konusunda söz alınarak nezr²⁷⁴ cezasına çaptırılmışlardır²⁷⁵.

Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa ve Sivas valisi Veziri Feyzullah Paşaya gönderilen başka bir hükümde ise 1764 senesinde Vezir İbrahim Paşa'nın divana mektup ile başvuruda bulunmuştur. Şeyh Hasanlı ve Dersimli ile Kemah kazası sakinlerinden Güllabioğulları ekrad taifesi ile iş birliği yaparak Kemah kazasında eşkıyalık ve yağma faaliyetlerinde bulunduklarını bildirmişlerdir. Merkezden gönderilen hükümde eşkıyalık ve yağma faaliyetlerinin bertaraf edilmesi için Diyarbakır valisi Vezir İbrahim Paşa'nın görevlendirildiği bildirilmiştir²⁷⁶.

Ekonomik durumun bozulması ile birlikte artan kanunsuz vergiler ve köylünün çiftini terk etmesi²⁷⁷, eşkıyalık için oluşan insan kaynağının artmasına neden olmuştur.

Tımar sisteminin önemini kaybetmesi sonucunda savaş zamanları asker ihtiyacını karşılamak için istihdam edilen sonra işsiz kalan sekbanlar aşiretlerle birlikte birtakım gruplar oluşturdular. Bu dönemlerde silaha kolayca ulaşılması da grupların bir araya gelmesinde ve toplum üzerinde etkin bir güç unsuru oluşturmuşlardır²⁷⁸.

Erzurum valisine ve () kadılarına Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Eylül 1750 tarihli belgede Sadr-ı Azam Tatar ağası olan Mehmed'in divan'a giderek yapmış olduğu başvurudur. Tatar İbrahim'in Erzurum'dan Bayburt'ta giderken başıboş şakî ve Levendât taifesinin üç yüz kuruşunu ve eşyasını alarak haksız bir şekilde adamlarını öldürdüklerini bildirmiştir. Görüldükleri yerde yakalanarak mahkeme olmaları istenilmiştir. Bu kişilerin muhalefet ettirilmeden aldıkları para ve eşyanın iadesi için mahalline yazılan hükümdür²⁷⁹.

²⁷⁴Nezr Cezası, Devletin eşkıyalık faaliyetlerini önlemek için almış olduğu bir tedbirdir. Devlet halktan muhalif hareketlere katılmayacağına dair söz almasıdır. Sözünde durmayanlar para cezasına çaptırıldığı gibi bedensel olarakta çalıştırma cezasında uygulanmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 690-692.

²⁷⁵BOA. C.DH.19/924-1/2.

²⁷⁶BOA. C.DH. 21/1006.

²⁷⁷Mustafa, Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 67.

²⁷⁸İlgürel, "Eşkîya", 467; DVNSAHK.ER.d1, 15/4.

²⁷⁸A.{DVNSAHK.ER.d3, 230/1.

²⁷⁸A.{DVNSAHK.ER.d7, 112/2.

²⁷⁸Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 67.

²⁷⁹A.{DVNSAHK.ER.d3, 39/1.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Aralık 1742 tarihli belgede Yeniçeri Halil'in divana arz-ı hâl'de bulunmuştur. Kendisinin kimseye bir kefaletinin olmadığını Mehmet oğlu Mustafa, Yeniçeri oğlu Melikten, Levendât eşkıyasından Gence Ali ve Depe Halil tarafından alıkonulduğunu ve Eşkîyanın bunlardan zorla fazladan akçe talep ettiğini bildirmiştir. Buna karşın Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığını belirterek, fetvâ-yı şerîfeye göre amel olunması alınan akçenin iadesi ve müdahalenin def'i istenilmiştir²⁸⁰.

Fiili olarak devletin istihdam ettiği kimselerin gerek bizzat karışıkları ve gerekse eşkıya ile iş birliği ile yapmak suretiyle parçası oldukları hadiselerde vuku bulmuştur. Vatandaşı korumakla haklarını korumakla görevli kişiler bizzat onların güvenliği ve malı için bir tehdit oluşturmışlardır.

Erzurum valisine Bayezîd, Eleşkird ve Diyadin kadılarına yazılan Eylül 1751 tarihli belgede Şelve Sancakbeyi İbrahim divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Halen Bayezîd Mutasarrıfı görevinde olan Mahmud Paşa, Eleşkird Sancakbeyi Abdurrahman ve Diyadin Sancak Bey'inin eşkıya ile birlikte hareket ettiklerini belirterek Şelve kariyesine ait cami, mescit arazileri yakmaları ve halka ait emval-eşyaları yağma etmişlerdir. Kariyeden Osmanı yanlarında götürüp, bir miktar akçelerini almışlardır. Bunun üzerine baskının ve zulmün önlenerek yakalanıp hapis edilmeleri için mahalline gönderilen hükümdür²⁸¹.

3.1.7. Âyânlık ile İlgili Hükümler

Arapça göz anlamına gelen ayn kelimesinin çoğulu olan ayan eşraf, vücüh, soy ve erkân ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır²⁸².

XVI. yüzyılın ikinci yarısında eşrâf ya da âyân diye tabir edilen kişilerin arzi ve çiftlik satın almışlardır. Böylece tımar ve zeametleri alarak gittikçe güçlenmeye başlamışlardır. Avusturya ile XVII. yapılan savaşlar bu kişilerin mal ve mülklerini arttırmalarında uygun ortamı sağlamıştır²⁸³.

²⁸⁰ A.{DVNSAHK.ER.d1, 17/2.

²⁸¹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 84/1.

²⁸² Özcan Mert, "Âyan", TDV, (İstanbul: TDVY, 1991), 4: 195.

²⁸³ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu" *Belleten*, 42/168, (Ankara: TTK Basımevi, 1978), 667.

Sonuç olarak XVIII. yüzyılda âyânlar, hem toplumsal hemde sosyal olarak önceki dönemlerden farklı bir konuma sahip olmuşlardır. Öyleki âyânlar XVIII. yüzyılda devlet ve toplum üzerindeki etkilerini ve işlevlerini o kadar artırdılar ki, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılına ‘‘Âyânlar Çağı’’ denilmiştir²⁸⁴.

Ayanların güçlerinin artmasıyla ayanlara çeşitli görevler verilmiştir. Bulundukları bölgenin başına sancakbeyi, beylerbeyi gibi unvanlarda yöneticilik yapmışlardır. Bu sayede âyânlar idarenin amiri, askerin komutanı asayiş ve düzenin koruyucusu olmuşlardır. Askerin savaşa hazırlanıp, savaş zamanı askerle birlikte orduya katılması, eşkıya ile mücadele etmesi ve vergilerin toplanması görevleriydi²⁸⁵.

Bu görevler ayanların oldukça güçlenmesine neden olmuştur. Güçlerini iyice genişleten bazı âyânlar'ın devlete karşı ayaklandıkları bilinmektedir²⁸⁶.

İncelenen defterlerde âyânlar hakkında oldukça fazla bilgiye ulaşmak mümkündür. Kayıtlara yansıyan ayanların çoğu mütegalibe ayan özelliğindedir. Bu özellikte olan ayanlar eşkıya ve zaleme gruplarının desteklerini almışlardır.

Defterlerde âyânların vergi konularına karışmaları kendileri için fazla vergi toplamaları en sık karşılaşılan hususlardan biri olmuştur.

Koyluhisar kadısına ve Karahisar-ı Şarkî mütesellimine yazılan Eylül 1743 tarihli belgede İskefsir kazasından Yunusalaki mezrası ahalisi divana giderek başvuruda bulunmuşlardır. Hisselerine düşen avâriz ve imdad-ı seferiyye vergisini vermeye razı iken ayan ve iş erlerinin haksız yere vergi talebinde bulunmuşlardır. Alınan haksız verginin ahalinin perişan olmasına neden olmuştur. Merkezden verilen hükümde konunun defter-i atik'e ve mufassal defterine bakılarak kanun üzere çözülmesi istenmiştir²⁸⁷.

Erzurum valisine İskefsir kadısına yazılan Eylül 1766 tarihli belgede kariye ahalisi divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Kendilerinin Avâriz, imdad-ı hazariye ve sa'ir tekâliflerin cümlesini ödemelerinde herhangi bir kusurlarının olmadıklarını bildirmişlerdir.

²⁸⁴Mustafa Akdağ, ‘‘Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)’’, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8-12/14-23, 1970): 51-61.

²⁸⁵Saliha Okur Gümrükçüoğlu, ‘‘Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)’’, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 34.

²⁸⁶Mustafa Akdağ, ‘‘Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)’’, 58.

²⁸⁷A.{DVNSAHK.ER.d1, 52/1

Buna rağmen ayan ve mütegalibeden Hakkı'nın vergileri zorla fazladan istediği bildirilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde defterlere bakılması ve fazladan alınan verginin geri verilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir²⁸⁸.

Bazı hükümlerde mütegalibe ve cebabire olarak tabir edilen ayanların bir takım çete ve gruplarla anlaşarak halkın elinde bulunan toprağına ve topraktan elde ettiği mahsule ve toprağın rüsumu olan vergiye müdahale ettikleri görülmüştür.

Erzurum valisi ve Daday nahiyesi naibi'ne yazılan örnek hükümde 1178 senesinin Rebûlâhire ayında Sipahi Ebubekir'in divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. İki bin akçelik tımarını ve gelirini defter-i hakaniye göre oğlu Yusuf'a vermiştir. Ancak Ayan ve mütegalibeden İbrahim'im ekrad taifesiyle anlaşarak bunun mahslatın rüsum ve gelirine zorla müdahale etmişlerdir. Merkezden gönderilen hükümde defter-i hakaniye bakılarak haksız müdahalenin önlenmesi için yazılan hükümdür²⁸⁹.

Bazı hükümlerde ayan ve mütegalibe olarak belirtilen kişilerin eşkıya ile birlikte ahaliye ait emval ve eşyaya zorla müdahale ettikleri ve mallarını gasp ettikleri hükümlere yansımıştır.

Erzurum valisine Kemah ve Kuruçay kadılarına yazılan Ekim 1764 tarihli belgede Kuruçay ahalisinden (mâlûm'ulesâmî) isimleri bilinen kimseler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Kemah Kazasından ayan ve mütegalibeden İbrahim, Mustafa, Osman oğlu Mehmed, Emin oğlu Hüseyin ve tireli oğlu Hüseyin ekrad taifesiyle birlikte on bin kuruşluk emval ve eşyasını zorla haksız bir şekilde aldıklarını bildirmiştir. Merkezden gönderilen hükümde haksız müdahalenin önlenerek hasız alınan malların iadesinin yapılması için mahalline gönderilen hükümdür²⁹⁰.

3.1.8. Devlet Görevlileri ile İlgili Hükümler

Defterlerde, Erzurum valisi, kadı, naip, mutasarrıf, voyvoda veya mütevelli gibi görevliler merkez ve taşra arasına yapılan yazışmaların muhataplarıdır.

Emir ve hükümler bizzat bu görevlilere gönderilmiştir. 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti klasik yapısında ve kurumlarında değişimlerden devlet görevlileri' ininde

²⁸⁸ A.{DVNSAHK.ER.d5, 135/1.

²⁸⁹ A.{DVNSAHK.ER.d5, 3/3.

²⁹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d7, 65/1.

etkilendiği görülmüştür. Üst düzey yöneticiler arasında fazla rüşvet, fazla vergi talebi, davalarda yanlı davranmak, gibi hareketlerden dolayı şikâyet edilmişlerdir.

Karahisar-ı Şarkî naib ve voyvodasına yazılan Mayıs 1744 tarihli belgede kariye ahalisi toplu olarak divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Başvuruda İran seferine katılacak olan Kethüda İbrahim'in, bin tüfekli adamıyla kariye gelip ahaliden zorla on sekiz kese cürm-i mezalim, iki yüz elli akçe kulluk akçesi, iki yüz kuruş isticâliye, iki yüz kuruş sarrafiye, iki yüz kuruş alemiye ve yüz seksen kuruş bayrak akçesi ve iki yüz seksen kuruşluk mallarını almıştır. Ayrıca ahaliyi baskı ile rencide etmesi üzerine yazılan hükümde usulsüz ve zorla alınan akçelerin iade edilerek zulmün önlenmesi istenilmiştir²⁹¹.

Devlet görevlileriyle ilgili olarak sıkça karşılaşılan şikâyetlerden biride ehl-i örf denilen çevre olmuştur. Ehl-i Örf zümresi bazı hükümlerde mir-i miran, mirliva, mütesellim, voyvoda ve subaşı olarak sınıflanmıştır²⁹².

Erzurum valisi vezire, Hınısve () kadısına yazılan Mayıs 1754 tarihli belgede Abdullah adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Hınıs Sancak Beyi Esadullah'ın intikam için bunun mülkünde olan değirmeni ve ol yerlerini ateşe verdiğini ayrıca on koyun, iki sığır ile emval ve eşyalarını haksız yere aldıklarını söylemişlerdir. Merkezden, mahalline gönderilen hükümde haksız bir şekilde alınan malların iadesi ve zulmün önlenmesi istenilmiştir²⁹³.

Erzincan (boş) kadılarına yazılan Ocak 1765 tarihli belgede Kâtip Abdulkerim divan'a giderek şikâyetini bildirmiştir. Kuzey Erzincan Kom ve Mağlisi kariyeler'inin geliri olan yetmiş dokuz bin yüz akçelik yerin icmallü zeamet'in²⁹⁴ mutasarrıfı olduğunu belirtmiştir. Buraların rûsum-sürsatı ve mahsülüne dışardan müdahale olunmaz iken Erzincan Voyvodasının kanunsuz olarak rûsum-sürsatı ve mahsülüne müdahale ettiğini bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde kanunda belirtildiği üzere amel olunması ve usulsüz müdahalenin engellenmesi istenilmiştir²⁹⁵.

²⁹¹A.{DVNSAHK.ER.d1, 75/2.

²⁹²Mehmet İpşirli,"Ehl-i Örf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10: 519.

²⁹³A.{DVNSAHK.ER.d3, 193/3.

²⁹⁴Erhan Afyoncu," Zeâmet", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44: 163.

²⁹⁵A.{DVNSAHK.ER.d5, 16/2.

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Ağustos 1742 tarihli belgede Çukadar Ali divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. İbrahim çavuşun vefatıyla yirmi yedi bin altı yüz elli akçelik zeâmet ve tımarına buraların geliri olan mahsûlât ve rûsûmâtının beratı şerifle kendisine verildiğini bildirmiştir. Kariye Subaşı'sının kendisine ait zeâmet ve tımarların geliri olan mahsûlât ile rûsûmâtına müdahale ettiğini söylemiştir. Merkezden verilen hükümde defterhâne-i âmirede bulunan rûznâmçe defterine bakılarak yerlerin ve gelirlerinin beratı şerifle Çukadar Ali'nin olduğu görülmüştür. Bunun üzerine usulsüz müdahalenin engellenmesi istenilmiştir²⁹⁶.

Bazı hükümlerde kariyerde görevli Zabit 'in ahaliden bazılarının öşür, rûsum vb vergilerden muaf olmasına rağmen zor kullanarak vergi istedikleri görülmüştür.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Mayıs 1784 tarihli belgede divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin imam ve hatip olduğunu bundan dolayı vergiden muaf olmasına rağmen kariye zabiti ve ashab-ı araz taifesinin kendisinden zorla riayet rûsumu talebinde bulunduklarını bildirmiştir. Kendisinin haklı olduğunu göstermek için Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Merkezden verilen hükümde kendisinin rencide ile baskı ettirilmemesi ve vergiden muaf olduğundan riayet rûsumu alınmaması gerektiği bildirilmiştir²⁹⁷.

3.2. Toprak (Arazi) Meseleleri ile Hükümler

Osmanlı mali yapısını oluşturan temel etmenlerden biride toprak üzerinden sağlanan gelirlerdi. Osmanlı devleti yapmış olduğu düzenli sayımlarla gelir kaynaklarını tespit eder buna göre de mali yapısını oluştururdu.

Devlet ilk olarak timar kesimini teşkilatlandırdıktan sonra nakdi kesimi oluşturan merkez maliyesi ve son olarak da vakıflar yolu ile kayda geçerdi. Osmanlı mali sistemini bu üç kesim oluşturmaktaydı²⁹⁸.

Osmanlı devleti ekonomik hayatında toprağın işlenerek hasat edilmesinin oldukça önemliydi. Bunun sebebi ürünler üzerinden alınan vergilerin hazineye yapmış olduğu katkıydı. Ayrıca toprak sahipleri asker yetiştirmek ve birlikte savaşa katılmakla da sorumlu olduklarından devletin asker ihtiyacı da bu şekilde karşılanmaktaydı.

²⁹⁶ A.{DVNSAHK.ER.d1, 2/5

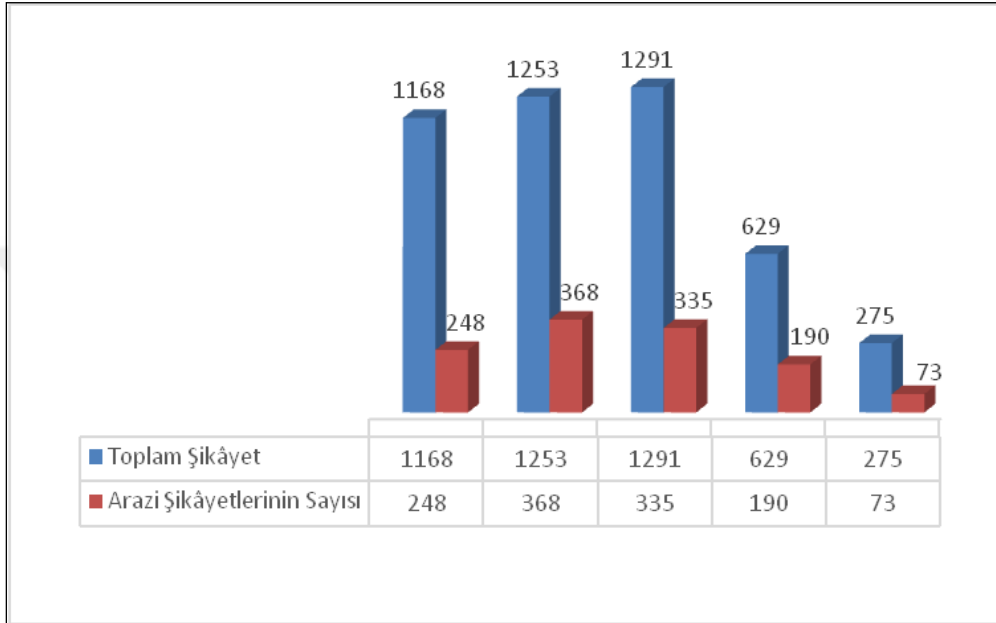
²⁹⁷ A.{DVNSAHK.ER.d7, 182/1

²⁹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 220.

Dolayısıyla tımar sistemi sayesinde hem asker ihtiyacı karşılanmış hem miri arazi sisteminin işleyişi ve köylünün ödeyeceği vergiler belirlenmiştir²⁹⁹.

Erzurum Eyaletinin geçim kaynağının temelini ziraat ve hayvancılık oluşturduğundan sorunların büyük kısmını toprak ve vergi konusu oluşturmuştur.

Şekil 3.3: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Arazi ile İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 1214 şikâyetin Toprak (Arazi) ile ilgili olduğu görülmüştür.

En fazla şikâyetin üç numaralı defterde olduğu göze çarpmaktadır. Üç numaralı defterde toplam 1253 hükmün 368 tanesi ve oransal dağılımda ise %29'dur.

3.2.1. Tımar Sistemi ile İlgili Hükümler

Askeri, ekonomik, siyasi birçok niteliği bir araya getirerek oluşturulan tımar sistemi, devletin belli hizmetlerine karşılık olarak bazı memur ve askerlere vergi toplama hakkını devrettiği sisteme tımar sistemi denilmiştir.

Nakdi oluşumun yeterince gelişmediği bir dönemde böyle bir tahsis sisteminin ortaya çıkması belli zorunlulukların bir sonucudur³⁰⁰. Buna benzer sistemin Türk-İslam Devletlerinde ve Bizans Devletinde uygulandığını görmek mümkündür.

²⁹⁹ Halil İnalcık, "Tımar", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 41: 168.

³⁰⁰ Halil İnalcık, "Tımar", 41-168.

Osmanlı Devleti, kökenini Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularından aldığı iktâ sistemini kendine has bir şekilde düzenleyip geliştirmiştir³⁰¹.

Tımar Sisteminin Orhan Bey zamanından itibaren uygulandığı, II. Murat döneminde sistemin klasik dönem için örnek teşkil edecek şekilde olgunlaştığı söylenebilir³⁰².

Osmanlı Devleti'nin idare yapılanması yukarıdan aşağıya doğru eyalet, sancak, kaza köy şeklinde idari ve askeri bir taksimat uygulanırdı. Eyaletler mali açıdan has ve Salyeneli olarak ikiye ayrılırdı. Bunlarda haslı eyaletler sancakalara, sancaklar kazalara, kazalarda dirliklere (has, zeamet, tımar) ayrılırdı³⁰³.

Senelik geliri 100.000 bin akçeden fazla olanlara has, 20.000 ve 99.999 akçeye kadar olanlara zeamet, 19,999 akçeye kadar olanlara da tımar denilmiştir. Haslar yüksek rütbeli kişilere (Vezir, Beylerbeyi ve komutanlara vb.) ve bunların görevleri devam ettiği sürece toprağın tasarrufu hakkı üzerinde verilirdi. Padişahlara tahsis edilmiş olanlara Havâss-ı Hûmayûn (Padişah Hasları) denirdi. Zeamet ve tımarlar ise sahiplerinin ölümü halinde ölenin çocuklarına bırakılırdı. Tımarın kesinlikle bölünmesine izin verilmez birkaç tımar birleştirilerek zeamete dönüştürülebilirdi³⁰⁴.

Tımarlar sahiplerinin vazifelerine göre eşkinci tımarı, müstahfız tımarı, hademe tımarı olarak sınıflara ayrılırdı. Veriliş şekillerine göre tezkireli ve tezkiresiz olarak ikiye ayrılmıştır.

Tezkireli tımar beylerbeyinin doğrudan doğruya vermeye yetkili olmadığı tımarlar iken tezkiresiz tımarlar ise düşük bedelde olup ve beylerbeyinin doğrudan doğruya vermeye yetkili olan tımarlardır. Tezkiresiz timarda serbesti tımarlar ve serbest olmayan tımarlar diye ikiye ayrılırdı³⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nde toprağın idaresinin önemli bir kısmı devlet mülkiyetindeydi. Tımar sistemi devletin en yaygın toprak düzenini oluşturmaktaydı.

³⁰¹Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Beşinci Basım, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 76-102.

³⁰²Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9: 899,

³⁰³ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, 220-225.

³⁰⁴ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, , 1978, s.103-104.

³⁰⁵ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 104-106.

Buna rağmen timar sisteminden farklı toprak mülkiyet şekilleri ve farklı üretim şekilleri de görülmektedir³⁰⁶. İncelenen defterlerde Erzurum Eyaletinde toprak sistemi ve toprağın kullanımıyla ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Has, zeamet, timar Erzurum eyaletinin toprak düzeninin temelini oluşturmuştur. Erzurum Eyaletinde beş bin iki yüz yetmiş dokuz (5.279) kılıç, bunun yüz yirmi ikisinin (122) zeamet, beşbin yüz elli yedisinin ise tezkireli ve tezkiresiz timar olduğu bilinmektedir³⁰⁷. Defterlerde timar ile ilgili hükümler en uzun belgelerdir. Timar ile ilgili belgelerde, başvuran timar veya zeamet sahibini, tevcih tarihini, sınırlarını, gelir kaynakları gibi bilgileri öğrenmek mümkündür.

Timarlar ile ilgili hükümlerde en fazla belge bulunan konulardan biriside, timara ait mahsulât ve rûsumatın başkaları tarafından hukuksuz bir şekilde toplanmasıdır. Genelde müşterekler arasında olan bu durumda taraflardan bir tanesi diğerinin hissesine düşen ‘*mahsulâtı ve rûsumatı ahz u kabz*’ etmek sureti ile el koyabiliyordu.

Erzurum valisine ve () ve Kuruçay kadılarına yazılan Şubat 1749 tarihli belgede Erbab-ı timardan Sipahiler Hüseyin ve Hasan divana arz-ı hâlllerini sunmuşlardır. Kuruçay ve Kemah nahiyesi Sir kariyesinde sekiz bin dört yüz altmış altı akçe ile mutasarrıfları olduklarını söylemişlerdir. Kuruçay nahiyesinde üç bin üç yüz akçe olan Hacı nam kariyede müştereklerinin hisselerine mahsulât ve rûsumata kanuna aykırı olarak el koymuşlardır. Bunun üzerine merkezde bulunan ruznamçe ve icmal defterine bakılarak sorunun çözülmesi istenilmiştir³⁰⁸.

Timarlı Sipahinin geçim kaynağı olan ürün ve vergilerin başkası tarafından zapt edilmesi sadece müşterekleri eliyle yapılmıyordu.

Erzurum valisi ve Kemah naîbine yazılan Haziran 1781 tarihli belgede Sipahi Elhaç Mustafa divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Kemah Nahiyesi Vasmi karyesinde beratı şerifle bin akçe ile mutasarrıfı olduğu timarın mahsulât ve rûsumatına bazı kimselerin müdahale ettiğini bildirmiştir.

³⁰⁶Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 7. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 49-50.

³⁰⁷Seyit Ali Kahraman, *Ayn Ali Efendi Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 55.

³⁰⁸A. {DVNSAHK.ER.d3, 7/2.

Merkezde defterhane-i amirede bulunan ruznamçe defterine bakılarak meselenin çözülmesi ve müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³⁰⁹.

Bazı hükümlerde devlet görevlilerinin birbirlerinin tımarlarına müdahale ettikleri görülmüştür.

Tercan Kadısına yazılan Ağustos 1765 tarihli belgede Sipahi Salih divana arz-ı hâl sunarak şikâyetini bildirmiştir. Tercan nahiyesi Gültaş karyesinde beratı şerifle mutasarrıfı olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen Gültaş karyesi sipahisi Hüseyin'in mutasarrıfı bulunduğu timar'ın öşür ve rüsumatına müdahale ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine mahkemeden almış olduğu hüccet-i şeri'ye aldığını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin önlenmesi istenilmiştir³¹⁰.

Hükümlerde toplumun zorba kesimi olarak tabir edilen mütegalibe veya cebabire denilen kısmın dahi mahsul ve vergilere müdahale edip el koyabilirdi. Buda Tımarlı Sipahinin reyanın güvenliğini sağlayamadığı gibi kendi güvenliğini sağlamada zaafa düştüğü gerçeğidir.

Erzurum valisine ve Kuruçay ve () kadılarına yazılan Aralık 1750 tarihli belgede Zuamâ'dan Seyyid Numan, Hayrullah ve Osman'ın Divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Gercanis Nahiyesi Dulur karyede otuz bir bin yüz elli Akçelik yerde müştereken mutasarrıfları oldukları, mütegalibe, cebabire ve ashab-ı araz denilen kimselerce mahsulât ve rüsumata müdahale edildiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine üzerine merkezde bulunan icmal defterine bakılmıştır. Sonuçta altı bin dokuz yüz doksan dokuz akçelik kısmın Seyyid Numan, Hayrullah ve Osman'a verilerek meselenin çözülmesi istenilmiştir³¹¹.

İncelenen hükümlerde Tımar çeşitlerinden biri olan serbest tımar için "Rûsumu Serbestîye" tabiri kullanılırdı.

Toprağı tasarruf edenler tarafından tahsili yapıldı³¹². Serbestîye tımarı ile ilgili şikâyetlerin önemli bir kısmı ehl-i örf taifesinin yetki alanına girmeyen konulara müdahil olmasından kaynaklı problemlerdir.

³⁰⁹ A.{DVNSAHK.ER.d7, 3/1.

³¹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d5, 75/4.

³¹¹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 50/2.

³¹² Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı), 34: 583.

Kiğı kadısına yazılan Nisan 1743 tarihli belgede Zuamâ'dan Ebubekir'in divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu icmâllü zeamet kariyelerinin rûsumu serbestîye tımarlarına mîrmîrân, mîrlivâ ve ehl-i örftaifesi müdahale ettiklerini belirtmiştir. Merkezden yazılan hükümde bu müdahalesinin önlenerek kanun üzere amel olunması istenmiştir³¹³.

3.2.2. Malikâne-Divânî Sistemi ile İlgili Hükümler

Osmanlı toprak hukukunda malikâne-divanî sistemini biri özel diğeri devlete ait iki ayrı unsur ifade etmek için kullanılmıştır.

Belgelerde iki başlı, iki baştan ya da tasarruf olarak zikredilen malikâne-divanî sistemi içinde yer alan malî birimlerde yer alan vergi gelirleri iki farklı bölüme ayrılmaktadır.

Divanî hissesi devlete, malikâne hissesi ise özel şahıs ya da vakıflara ait olan sisteme denilmektedir³¹⁴. Ömer Lütfi Barkan malikâne-divanî sistemi ile ilgili olarak bu sistemin imparatorluk genelinde uygulanan vergi sisteminden oldukça farklı bir özelliğinin bulunduğu özellikle Karahisar-ı Şarkî, Çorum, Sivas, Tokat, Amasya gibi bölgelerde uygulandığını dile getirmiştir³¹⁵. Bu sistemde mülk sahiplerinin hakları kısıtlı olmakla birlikte mülk sahibi gelirin belli bir kısmını malikâne kısmını tasarruf etme hakkına sahiptir. Malikâne kısmındaki hissesini satma vakfette gibi haklara sahipken divani kısmı üzerinde hiçbir hakkı yoktur³¹⁶.

Malikâne-divanî sistemi temelinde her iki başta da öşür alınması usulüne dayanmaktaydı. Yani mülkiyet sahiplerinin reayadan aldıkları beşte bir ile onda bir arasında değişen bedelin haricinde reayanın devlete vermekle yükümlü olduğu tüm vergilerde sipahi tarafından toplanıyordu.

³¹³A. {DVNSAHK.ER.d1, 33/1.

³¹⁴Mehmet Genç, "Malikâne-Divânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 44: 518.

³¹⁵Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 151-280.

³¹⁶Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Malikâne-Divânî Sistemi", *Vakıflar Dergisi*, S.23,(1994): 229.

Buda Malikâne-divanî topraklarını işleyen üreticiler timar topraklarını işleyenlerden daha ağır yükümlülüklerle karşı karşıya kalıyordu³¹⁷.

Malikâne-divanî sisteminin uygulandığı Erzurum Eyaletinde bu sistemle ilgili çok sayıda sorun yaşanmıştır. Sorunların temelinde sistemin bir kısmının gelirlerine sahip olanların sahip oldukları gelirlerle yetinmeyip geri kalan kısmı da ele geçirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Kuruçay ve () boş kadılarına yazılan Ocak 1751 tarihli belgede Şehsuvar zade İsmail'in divan'a giderek başvuda bulunmuştur. Beratı şerifle malikânesi bulunduğu Kuruçay kazasına tabi Kızıl nam karyenin hudutları dâhilinde malikâne-divanî kısmında bulunan zeâmet ve timar karyelerinin rûsum-öşür ve mahsulâtının malikâne kısmına kariye Mutasarrıfının müdahale ettiğini bildirmiştir. Kendisinin mahkemeden hücceti şer'î'ye aldığını belirtmiştir. Merkenden verilen hükümde Mutasarrıfının müdahalesinin önlenmesi ve kanunda belirtilen şekle göre işlem yapılması istenilmiştir³¹⁸.

Erzurum valisi ve Gercanis kadısına yazılan Ekim 1767 tarihli belgede Esseyyid Hasan ve Dursun divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Şeyh İsmail zaviyedarları olup, bunlar Dikilü karyesinde mutasarrıfları bulundukları malikâne ve çiftlik kısmının mallikâne kısmına kariye sipahisinin öşür, rûsum ve mahsulâtına müdahil olunmazken mutasarrıf Hüseyin ve Sipahinin müdahale ettiklerini belirtmişlerdir. Merlezden verilen hükümde rûznemçe ve icmal defterlerine bakılarak müdahale edilen malikâne kısmına müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³¹⁹.

Erzurum valisine ve Bayburd () kadılarına yazılan Ocak 1746 tarihli belgede Erbâb-ı timardan Bayburd nâhiyesi Börülse karyesinin zımmî reayası divan'a giderek başvurularını bildirmişlerdir. Bunlar vakıf tarafına ait olan mahsulât, rûsum ve resm-i ispençlerini kanuna göre kariye sipahisine ve zavidarlarına verdiklerini herhangi bir kusurlarının olmadıklarını söylemişlerdir. Ancak vakfın malikâne kısmına kariye sipahi ve zaviyedarın müdahalede bulunduklarını fazladan vergi talep ettiklerini

³¹⁷Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 7. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 50.

³¹⁸A.{DVNSAHK.ER.d3, 53/3.

³¹⁹A.{DVNSAHK.ER.d5, 199/2.

belirtmişlerdir. Şikâyet konusunun mufassal defterine bakılarak müdahalelerinin önlenmesi istenilmiştir³²⁰.

Erzurum valisine Milas ve () kadılarına yazılan Aralık 1756 tarihli bir belgede Zuamâ'dan Seyyid Ali divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kararhisar-ı Şarkî sancağında Milas nahiyesinde yirmi sekiz bin dokuz yüz sekiz akçe ile mutasarrıfı olduğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak Yumurtaş kariyesinin bir miktar malikânesinin Mehmet Paşa Vakfının olduğu, kalan malikâne-divanî kısmın Seyyid Ali ve ortağına ait olduğu bildirilmiştir. Bunların kendilerine ait olan malikâne-divanî kısmın gelirlerini tahsil etmek istemişlerdir. Mehmet Paşa Vakfı mütesellimlerinin ve mültezimlerinin kendilerine düşen hisse ile yetinmedikleri, Seyyid Ali ve ortağına düşen hisseye ve gelirine müdahalede bulunduklarını söylemişlerdir. Mehmet Paşa vakfının mütesellimi malikâne kısmının tamamının vakfa ait olduğunu belirterek müdahalede bulunmuşlardır. Şikâyet konusu ile merkezde bulunan ruznamçe ve icmal defterleri incelenmiştir. Sonuçta haksız müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³²¹.

Malikâne-divanî sisteminin uygulanmasında dışarıdan müdahalelerin olduğu da gözlemlenmiştir.

Milas kasazı na'ibine ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Mart 1781 tarihli belgede Es-seyyid Abdalbaki divan'a gidedek başvuruda bulunmuştur. Karahisar-ı Şarkî sancağı Milas nahiyesinin Sarıca karyesinin malikâne kısmının mutasarrıfı olduğunu belirtmiştir. Sarıca köyünün divanî kısmının mutasarrıfı ile birlikte kariyeye ait mahsulâtı toplamak istediklerinde Mustafa oğlu Süleyman ile Lagos kariyesinden Salih adlı kişilerin kanuna aykırı olarak müdahale ettiklerini söylemişlerdir. Merkezden gönderilen hükümde defter-i hakani ve defter-i atik'e bakılarak müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³²².

³²⁰ A.{DVNSAHK.ER.d1, 129/2.

³²¹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 326/1.

³²² A.{DVNSAHK.ER.d7, 35/3.

3.3. Arazi ile İlgili Diğer Hükümler

3.3.1. Mera ve Yaylak, Kışlak ile İlgili Hükümler

Kışlak kış mevsiminin, yaylak ise yaz mevsiminin geçirildiği yer anlamına gelmektedir³²³.

Mera ve yaylak olarak söylenen yerler, insanların senenin belirli zamanlarında hayvanlarıyla giderek otundan ve suyundan yararlandıkları araziler olarak tanımlanmıştır. Hükümlerde ‘*Kadimi kışlak veya yaylağa zamanında koyun vesa’ir davarlarıyla çıkup yaylayup ve kışlayup otundan ve suyundan intifa ve tahammüllerine göre yaylak ve kışlak resimlerin sahib-i arza edâ ede geldikleri yaylak ve kışlaklar*’ şeklinde bahsedilmektedir³²⁴. Hayvanların beslenmesi için gerekli otlaklar için (râ’i, râ’y) ifadesi kullanılmıştır.

Erzurum Mutasarrıfına yazılan Eylül 1783 tarihli belgede Gerdes kariyesi ahalisi divana giderek başvuruda bulunmuşlardır. Geçmişten atalarından dedelerinden beri mer’alarında hayvanlarını otlattıklarını, mer’anın suyunu kullandıklarını belirtmişlerdir. Buna rağmen () nam kariye ahalilerinin alakaları olmadıkları halde hayvanlarını meralarına götürerek otlaklarını ve suyunu kullandıklarını ifade etmişlerdir. Merkezeden verilen hükümde şikâyet konusu meselenin kanuna bakılarak çözülmesi ve müdahalenin önlenmesi istenilmiştir³²⁵.

Bazı hükümlerde ahardan yani dışardan mera ya da yaylak ile alakası olmayan kişilerin müdahalede bulundukları görülmektedir.

Kararhisar-ı Şarkî kadısına yazılan Aralık 1775 tarihli belgede kariye ahalisi divana giderek arz-ı hâl de bulunmuştur. Kendilerinin kanuni kadimden beri hayvanlarını meralarında otlaklıkları ve suyunu kullandıklarını bildirmişlerdir. Araziye dışardan Seyyid Hasan adlı kişinin müdahale ettiğini, hayvanların otlatılmasına ve meraya ait suyun kullanılmasına izin vermediğini bildirmişlerdir. Seyyid Hasan’ın zor kullanması üzerine Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını belirtmişlerdir.

³²³Osman Gümüşçü, “Yaylak ve Kışlak”, TDV, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), C.3/Ek-2: 699.

³²⁴A.{DVNSAHK.ER.d1, 229/3, A.{DVNSAHK.ER.d3, 30/4, A.{DVNSAHK.ER.d9, 76/1.

³²⁵A.{DVNSAHK.ER.d7, 147/1.

Bunun üzerine merkezden gönderilen hükümde kanun üzere amel olunması hayvanların tekrar otlaklarda otlatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca müdahalenin def edilmesi istenilmiştir³²⁶.

Yaylak ve kışlakların kullanılmasında kullananların vermekte zorunda oldukları vergileri vermedikleri buda bazı sorunlara neden olduğu has,zeamet,timar ve mukataa'lara gelir olarak kaydedilmiş olan yaylak ve kışlak resminin tahsil edilememesine gelirlerin noksan kalmasına neden olmuştur.

Erzurum valisine ve monlasına yazılan Haziran 1748 tarihli belgede Ahmed ve Abdalbaki nam sipahiler divana başvuruda bulunmuşlardır. Beratı şerifle mutasarrıfı oldukları tımar kariyelerinden Saklıkesik kariyesi yaylağından faydalanan Söğütlü kariyesi ahalisinin resmi yaylak vergisini vermedikleri ve zorluk çıkardıklarını bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde yaylak resminin alınarak kanuna muhalefet ettirilmemeleri gerektiği bildirilmiştir³²⁷.

Bazı hükümlerde köy sınırları içerisinde bulunan mera sınırlarına uymadıkları ve müdahale bulundukları tespit edilmiştir.

Milas kadısına yazılan Nisan 1784 tarihli belgede Kararhisar-ı Şarkî sancağında Milas nahiyesinde İspanasa kariyesi ahalileri divan'a arz-ı hallerini bildirmişlerdir. Bunlar sınırları dâhilinde bulunan meralarının suyundan ve otundan intifa ettiklerini söylemişlerdir. Fakat Yavadi kariyesi ahalisinin bunlara ait araziye ve meraya müdahale ettiklerini belirtmişlerdir. Merkezden gönderilen hükümde mera ve arazi üzerine tecavüz ve müdahalenin men edilmesi kanun üzere istenilmiştir³²⁸.

Erzurum valisine ve Milas kadısına yazılan Mayıs 1784 tarihli belgede Milas kazasına tabi Sarıca kariyesi ahalisi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendilerinin kadimden beri muatasarrıfı oldukları yaylak-kışlak ve mezarları intifa ile kullandıklarını belirtmişlerdir. Ilışak kariyesi ahalisinin yaylak ve kışlaklarına müdahale ettiklerini söylemişlerdir.

³²⁶ A.{DVNSAHK.ER.d5, 362/1.

³²⁷ A.{DVNSAHK.ER.d1, 250/5.

³²⁸ A.{DVNSAHK.ER.d7, 172/4.

Yapılan inceleme ile kariyelere ait sınırlar belirlenmiştir. Merkezden gönderilen hükümde haksız müdahalenin önlenilmesi istenilmiştir³²⁹.

3.3.2. Çiftlik ve Çayrlar ile İlgili Hükümler

Osmanlı Tarımında çiftlik ifadesi ile “bir çift öküz ile sürüle bilecek büyüklükteki arazi kastedilmektedir³³⁰. Mülk özelliğine sahip olan çiftliklere hükümlerde “*zabt ve ziraat ve öşr ve resmin sahib-i arza edâ ide geldiği ma'lumetül-hudud tarlalar ile çiftliklere*”³³¹dışarıdan (ahardan) müdahale edilmemesi için çeşitli emir ve hükümler gönderilmiştir. Çiftlikler üzerinde görülen müdahaleler daha çok fuzuli zapt, çiftlik mahsulüne ve gelirine müdahale gibi konular olmuştur.

Erzurum valisine ve () kadılarına ve Kararhisar-ı Şarkî kazası naibine yazılan Şubat 1747 tarihli belgede Sâdât-ı kiramdan Seyyid Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Defter-i hâkânî de kayıtlı evladı vakfına Koman kariyesi sipahi olan Seyyid Halil veled-i İsmail ve Ömer veled-i Hasan ve Hasan ve Mehmed ve diğer Mehmed veledi İshak nam sipahiler alınan öşr'e kanaat etmeyerek vakf çiftlik yoktur diyerek fuzuli yere zapt etmişlerdir. Merkezden gönderilen hükümde müdahalenin önlenmesi istenilmiştir. Meselenin defter-i hâkânî'ye bakılarak çözülmesi istenilmiştir³³².

Mülk özelliğine sahip çiftliklerde hak sahibinin tapulu ve temesüklü yerlerine toplu olarak müdahalede bulunulması şikâyetlere yansımıştır.

Erzurum valisine ve Erzurum kadısına yazılan Haziran 1754 tarihli belgede İbrahim adlı kişinin divana yapmış olduğu arz-ı hâl de Şogayn nahiyesi Danişmend karyesinde tapulu ve temessüklü yeri olan çiftliğine ekrâd taifesinden Bagili oğlu İbrahim ve Bali oğlu Mustafa ve diğerlerinin fuzûli ve zorla müdahale etmeleri üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alıldığını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin men ve def edilerek kanun üzere çözülmesi yönünde emir ve hüküm yazılmıştır³³³.

³²⁹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 324/3.

³³⁰ Halil İnalcık, “Çiftlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8: 313.

³³¹ A.{DVNSAHK.ER.d5, 360/1, A.{DVNSAHK.ER.d7,46/4.

³³² A.{DVNSAHK.ER.d1, 175/3.

³³³ A.{DVNSAHK.ER.d3, 195/2.

Çayırlar ile ilgili olarak defterlere yansıyan hükümlerde ‘‘öşr ve resmini sahib-i arza edâ edegeldiği yerler olarak tanımlanmıştır’’³³⁴.

Çayırla ilgili olarak Mecellede’’ Kadimi otu biçilip öşr-ü mahsul alına gelen çayırlar arazi-i mevrûa (tarım arazileri) gibi olup, tapu ile tasarruf olunur ve hâsıl olan otundan yalnız mutasarrıfı intifa’ (yararlanıp) edeceği dışardan bir başkasının yararlanıp kullanamayacağı şeklinde ifade edilmiştir³³⁵.

Şikâyetlerde müşterek şekilde kullanılan çayırların hisselerine düşen öşr ve mahsule kanaat etmeyerek diğer fuzuli müdahaleler görülmektedir.

Erzurum Mollasına yazılan Ocak 1776 tarihli belgede Halil ve Ömer oğlu Ali divana giderek başvuruda bulunmuşlardır. Beratı şerifle mutasarrıfı oldukları defter-i hakanide kayıtlı tapulu müstakil yerlerine yaylak ve çayırlarına kariyeden malûmülesâmi kişilerce müdahalede bulunulduğunu bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde müdahale edilmemesi ve bunun engellenmesi istenilmiştir³³⁶.

Milas kadısına yazılan Şubar 1798 tarihli belgede Sâdât-ı Kirâm Esseyid Mehmed divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Defteri atık ve defteri icmalde kayıtlı olan mutasarrıfı bulunduğu çayırının öşr, rûsum ve mahsulüne karyeden Kara Melek oğlu Abdullah’ın gereksiz yere müdahalesi ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine fazladan alınan öşr, rûsum ve mahsulün iade olunarak kanun üzere amel olunması istenilmiştir³³⁷.

3.4. Su Anlaşmazlıkları ile İlgili Hükümler

Osmanlı kanunlarında sulardan en faydalı ve en iyi şekilde yararlanılması için bazı hükümlere yer verilmiştir.

Kimsenin kendi mülkünde olmayan ırmak, dere ve çay gibi yerlerden akan sular içmek, hayvanlarını ve tarla, çayır vb. yerleri sulamak için herkesin kullanabileceği alanlar olarak belirlenmiştir.

³³⁴ A.{DVNSAHK.ER.d1, 13/4.

³³⁵ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 685-686.

³³⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 367/2.

³³⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 84/3.

Bununda kimseye zarar verilmeden sıra ile yapılması istenilmiştir. İnsanların evlerinde veya bahçelerinde su yolu, kanal ve ark yapılarına izin verilmiş bunlar üzerine müdahale edilmesine izin verilmemiştir³³⁸.

Hükümlerde tarımsal alanları ve hayvanları sulamak için kullanılan sulara şırb veya şürb şeklinde ifade edilmiştir³³⁹. İncelenen 5 defterde su ile ilgili olarak toplam 45 şikâyet tespit edilmiştir.

Bu şikâyetlerin önemli bir kısmını suyollarının değiştirilmesi, suyun önünün kesilmesi ile tarla, bağ ve bahçe gibi alanların sulanamaması şikâyetlerin temelini oluşturmuştur.

Erzincan kadısına yazılan Eylül 1797 tarihli belgede Kürt Yusuf oğlu Molla Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin mutasarrıfı olduğu tarla ve bostanı evi için müstakil olarak kullandığı suya karyeden meşhur Mehmed adlı kişinin müdahale ettiğini belirterek, suyun yönünü kendi menziline doğru yönlendirmesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ almıştır. Bunun üzerine merkezden mahalline gönderilen hükümde Şeyhülislam'dan alınan fetvâ-yı şerîfeye göre amel olunmak ve evi için kullandığı suya müdahalesin önlenmesi istenilmiştir³⁴⁰.

Milas ve () kadılarına ve Kararhisar-ı Şarkî hassı voyvodasına yazılan Aralık 1752 tarihli belgede Milas kazasına tabi Herise kariyesi sakinlerinden Sâdât-ı kiramdan Seyyid Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Herise kariyesinde mutasarrıfı bulunduğu evinin yakınlarında bulunan kalepınarı denen pınarın suyundan yüz seneden fazla süreden beri kullandığını bildirmiştir. Kariyeden Ömer, Osman, Halil, Mehmed, Ali adlı kişiler bu suyun kendi ecdatlarına ait olduğunu iddia ederek suyun mecrasını, yönünü kendi evlerine doğru değiştirmeye çalışmışlardır. Kayıtların incelenmesiyle Seyyid Mehmed'in haklı olduğu görülmüştür. Merkezden mahalline gönderilen hükümde haksız müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³⁴¹.

Devlette görevli memurlarında kullanılan suya müdahale ettiklerine dair hükümlerde bulunmaktadır.

³³⁸ Ahmet Akgündüz, *Kanunnamelerde Su, Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (İstanbul: İSKİ Yayınları, 2000), 201.

³³⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 42/1.

³⁴⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 205/2.

³⁴¹ A.{DVNSAHK.ER.d3, 131/3.

Erzurum valisine () kadılarına ve Kemah kazası naibine yazılan Nisan 1754 tarihli belgede Kemah kazasından Mustafa, Osman ve Bekir adlı kişiler divan’a giderek Kariye Sipahisi hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Beratı şerifle mutasarrıfı oldukları tapulu ve temessük ile kullandıkları otundan ve suyundan intifa eyledikleri arazi ve suya kariye sipahisinin müdahale ettiğini belirtmişlerdir. Merkezden verilen hükümde müdahale ve baskının önlenerek kanuna göre hareket edilmesi istenilmiştir³⁴².

Suyun önemine sadece Osmanlı Devleti önem vermemiş, su kaynaklarına ve su kuyularının tamiri için vakıfların kurulduğu bilinmektedir³⁴³.

Erzurum valisi, İskefsir ve () kadılarına yazılan Ağustos 1747 tarihli belgede Hadım Ali Ağa hamam ve çeşmesinin yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Sâdât-ı Kiramdan Seyyid Mehmet divan’a giderek şikâyetlerini bildirmişlerdir. Yûsuf Şah Mallesinde bulunan çeşmenin su kuyularında tamirâtı için tayin olan kardeşi Mustafa’ya dışarıdan Veys ve Oğulları Ömer, Ahmed’in evladiyetlik iddiası ile müdahalede bulunduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine defteri mufassala bakılarak bu müdahalenin men def edilmesi beratı şerîf gereğince amel olunması istenilmiştir³⁴⁴.

Kanunda belirlenen haklara rağmen ortak suların kullanımı ile ilgili olarak yaşanan en önemli sorun dışardan birilerin suyun kullanımına ilişkin yaptıkları müdahalelerdir.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Yunus karyesi ahalisi toplu bir şekilde divan’a başvuruda bulunmuştur. Kendilerinin geçmişten beri cedlerinden kendilerine süregelen mutasarrıfı olup kullandıkları suya, Armudlu karyesi ahalisinin tecavüz edip müdahalede bulunduklarını ve suyun yönünü değiştirmek istediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine mahkemeden ilam alınarak haksız müdahalenin men ve def olunarak kanun üzere çözülmesi istenilmiştir³⁴⁵.

³⁴²A.{DVNSAHK.ER.d 3, 191/3.

³⁴³Caner Çiftçi, “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, (2002): 61-67.

³⁴⁴A.{DVNSAHK.ER.d 1, 210/3.

³⁴⁵A.{DVNSAHK.ER.d 7, 107/4.

3.5. Değirmenler ile İlgili Hükümler

Sözlük anlamı olarak ‘‘asiyâp’’ su değirmeni olarak kullanılmaktadır³⁴⁶. Değirmenler çoğunlukla düzenli bir şekilde akan suyolları üzerinde ya da onlara yakın bir bölgede kurulmuşlardır³⁴⁷.

Değirmen sahiplerinden resm-i asiyâp (değirmen resmi) denen vergi alınmıştır³⁴⁸. Değirmenler önemli bir gelir kaynağı olduğundan vergilerinin düzenli toplanmasına önem verilmiştir.

Erzurum valisi, İskefsir ve () boş kadılarına yazılan Mart 1743 tarihli belgede Zuamâ’dan Mehmed, Hasan, Ali, Musa ve Ömer adı Sipahiler divan’a giderek başvurularını bildirmişlerdir. Mutasarrıfı bulundukları karataş nahiyesinde bulunan timar ve zeamet kariyelerinde bulunan öşr ve değirmenler için aldıkları resm-i âsiyâp vergisine müştereklerinden Niksar nahiyesinde mutasarrıf olan Osman’ın müdahalede bulunmuştur. Merkezden verilen hükümde şikâyetin mufassal defterine bakılarak çözülmesi istenilmiştir³⁴⁹.

Hükümlerde devlet görevlilerinin ahalinin elinde bulunan değirmenlere zor kullanarak müdahale ettikleri de görülmüştür.

Erzurum valisi vezire Hınıs ve () kadılarına yazılan Mayıs 1754 tarihli belgede Hınıs sakinlerinde olan Abdullah’ın divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Hınıs Bey’i Esadullah’ın kendisine zulüm ettiğini bildirmiştir. Kendisine ait değirmeni yaktığını, buna ait hayvanları ile emval ve eşyasına alıp götürdüğünü söylemiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin önlenerek, hakkın alınması için mahalline gönderilen hükümdür³⁵⁰.

Bazı değirmenler müşterek bir halde (*ber vechi iştirak*) kullanılmıştır. Ortaklardan birinin diğer hisselerine müdahale ettiği durumlarda yaşanmıştır.

Erzurum valisi vezire ve Gercanis kadısına yazılan Şubat 1776 tarihli belgede Yunus ve Veli adlı kişiler divan’a giderek arz-ı hâl’lerini sunmuşlardır.

³⁴⁶Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 36.

³⁴⁷Ruhi Özcan, “Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâp)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.40, (2016): 196.

³⁴⁸Abdullah Sami Tekin, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1/1, (2019): 63.

³⁴⁹A.{DVNSAHK.ER.d 1, 25/1.

³⁵⁰A.{DVNSAHK.ER.d 3,193/3.

Hacıgözü kariyesinde iştiraken mutasarrıfı oldukları değirmene ortaklardan Mehmed'in değirmende bulunan hisselerine müdahalede bulunduğunu belirtmişlerdir. Kendilerinin de Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını söylemişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde Yunus ve Velinin hisselerine müdahalenin men ve def edilmesi istenilmiştir³⁵¹.

Bayburd kadısına yazılan Nisan 1797 tarihli belgede Söz karyesi ahalisinden Mahmud adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisine ait müstakil mülki değirmenine ve değirmenden akan suyun yönüne Tomanlı Kariyesi ahalisinden Mustafa ve Mehmed adlı kişilerin müdahale ettiklerini söylemişlerdir. Kendilerinin mahkeme olduklarını ve Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin men ve def edilerek önlenmesi istenilmiştir.³⁵²

Değirmenlerin borç karşılığında alacak-verecek davalarına konu olduklarına dair hükümlerde bulunmaktadır.

Erzurum valisi ve Bayburd kadısına yazılan Ağustos 1753 tarihli belgede Hacı Mustafa divana giderek başvuruda bulunmuştur. Melik oğlu Molla İbrahim'in vefatıyla oğlu Salih'in babasının alacağına dair Molla Mustafa'nın bir göz olan değirmenine temessük ettirmek istemiştir. Vermiş olduğu borç senedine karşılık değirmenini zorla almak istemiştir. Molla Mustafa zorla alınmak istenen değirmene müdahalenin önlenmesini istemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde haksız yapılmak istenen temessük işleminin men ve def edilmesi istenilmiştir³⁵³.

Değirmenlerin intikali ile mirasa konu olan hükümlerde rastlanılmıştır. Bu hükümlerde tarafların birbirlerine müdahalede bulunarak birbirlerinin hisselerine müdahale ettikleri de görülmüştür.

Erzurum valisi ve Karahisar-ı Şarkî ve () kadılarına yazılan Haziran 1747 tarihli belgede Es-seyyid İbrahim ve Seyyid Yâkub divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babalarının vefatı ile babalarından intikalden kalan değirmendeki hisselerine valideleri Raziye nam hatunun kendi hissesine kanaat etmediğini söylemişlerdir. Kendilerine ait hisseler de müdahalede bulunduğunu bildirmişlerdir.

³⁵¹ A.{DVNSAHK.ER.d 5,378/4.

³⁵² A.{DVNSAHK.ER.d 9, 55/1.

³⁵³ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 162/4.

Kendilerinin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde haksız müdahalenin engellenerek alınan hisselerin iadesi istenilmiştir³⁵⁴.

3.6. Vergi ile İlgili Hükümler

Osmanlı feth ettiği topraklarda ilk olarak o yerin gelir kaynağını tasnif ederdi. Bunları tahrir defterlerine kaydederdi. Tahrir denilen bu uygulamada amaç gelir kaynaklarını sınıflandırarak reayanın ödediği vergilerin miktarını belirlemektir.

Bu şekilde askerin reaya üzerindeki baskısını engelleyerek keyfi uygulamalarında önüne geçebilmektir. Böylece vergiden muaf olanlar ile vergiyi ödemek zorunda olanlar belirlenebiliyordu. Ayrıca vergiden kaçınma olayının önüne geçilebiliyordu³⁵⁵. Yapılan uygulamalarda bunun bazı aksaklıklara neden olduğu vergisini zamanında ödemeyenler üzerinde ehl-i örfün baskısının olduğu gibi ödemeyenlerden de fazla vergi talebinde bulunulmuştur.

Devletin görevlendirmiş olduğu vergi tahsildarları görevlerini yerine getirirken eyaletlerin mal defterdarları da sancak sancak dolaşarak gelirlerin hesabını kayıt altına alıyordu.

Son olarak hesaplar eyalet merkezinde toplanır ve iki nüsha haline getirilirdi. Nüshanın biri eyalette korunurken diğeri merkeze İstanbul'a gönderilerek muhafaza altına alınırdı.

Bu belgelerin divan'a gönderilmesi en yetkili makamın Divan-ı Hümayun'un olduğunu göstermektedir. Vergi ile ilgili kanunnameler divan da görevli memur Nişancı ve onun yardımcıları tarafından hazırlanıyordu. Bu konuda kanunların uygulanması gerektiği zaman eski ve yeni defterlere bakılarak gözden geçirilmesi vergi adaletinin sağlanması Divan-ı Hümayun'un başlıca görevlerindendi.

³⁵⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 201/2.

³⁵⁵ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 1. Cilt, Editör: Halil İncelik, Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), 175.

Eğer uygulama sonucu vergi tahsilinde herhangi bir problem olup vergiler toplanamazsa hemen bir buyruk yazılırdı. Vergilerin toplanmasında yolsuzluk yapan görevliler de cezalandırılırdı³⁵⁶.

Osmanlıda vergiye ile ilgili yükümlülükleri belirtmek için çok fazla terimsel ifade kullanılmıştır. Bunlardan bazıları resim-rüsüm-rüsûmat³⁵⁷ veya tekli/tekâlîf³⁵⁸ dir.

Osmanlı Devleti'nde vergiler tekâlîf-i şer'îyye ve tekâlîf-i örîfiye diye ikiye ayrılmıştır³⁵⁹.

Devletin aynî veya nakdî bir şekilde tahsil ettiği vergilerden olan şer-î vergiler şariat esaslarına uygun olarak halktan alınmıştır. Bu vergilerin sayısı seksen civarındadır³⁶⁰. Şer-î vergiler Müslümanlardan zekât ve öşür adı ile alınırdı. Bu vergi Gayrimüslimlerden ise haraç ve cizye şeklinde alınırdı³⁶¹. İncelenen beş defterde genel olarak öşür³⁶², cizye³⁶³, avarız³⁶⁴, cebelü bedeliyesi³⁶⁵, resm-i tapu³⁶⁶, imdâd-ı seferiye³⁶⁷, resm-i arûs³⁶⁸, imdâd-ı hazeriye³⁶⁹, ispenç³⁷⁰, bac-ı bazar³⁷¹, res-i çift³⁷², bad-ı heva³⁷³, adet-i ağnam³⁷⁴ vb. vergiler dava konusu olmuştur.

³⁵⁶Erdoğan Keleş, Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, (2005): 259-280.

³⁵⁷Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011), 40: 336.

³⁵⁸Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007), 34: 582.

³⁵⁹Mustafa Macit Kenanoğlu, "Vergi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003), 43: 56.

³⁶⁰Mustafa Cezer, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2011), 1460.

³⁶¹Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977), 57.

³⁶²A.{DVNSAHK.ER.d 9, 23/1.

³⁶³A.{DVNSAHK.ER.d 1, 20/1.

³⁶⁴A.{DVNSAHK.ER.d 7, 27/4.

³⁶⁵A.{DVNSAHK.ER.d 3, 214/1.

³⁶⁶A.{DVNSAHK.ER.d 1, 6/3.

³⁶⁷A.{DVNSAHK.ER.d 5, 202/2.

³⁶⁸A.{DVNSAHK.ER.d 3, 21/1.

³⁶⁹A.{DVNSAHK.ER.d 5, 30/3.

³⁷⁰A.{DVNSAHK.ER.d 9, 68/3.

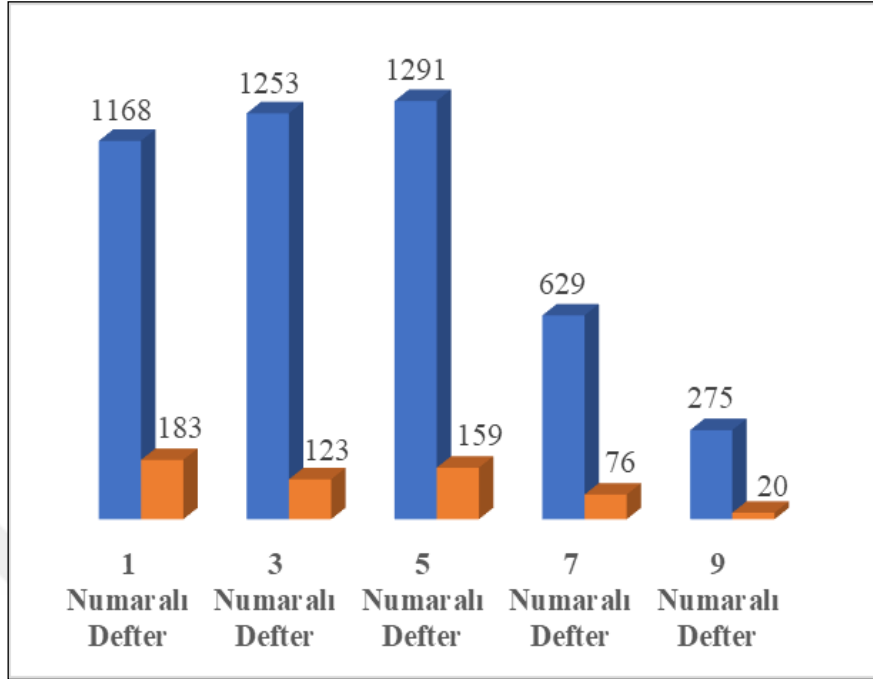
³⁷¹A.{DVNSAHK.ER.d 3, 266/1.

³⁷²A.{DVNSAHK.ER.d 1, 242/4.

³⁷³A.{DVNSAHK.ER.d 3, 237/4.

³⁷⁴A.{DVNSAHK.ER.d 1, 145/3.

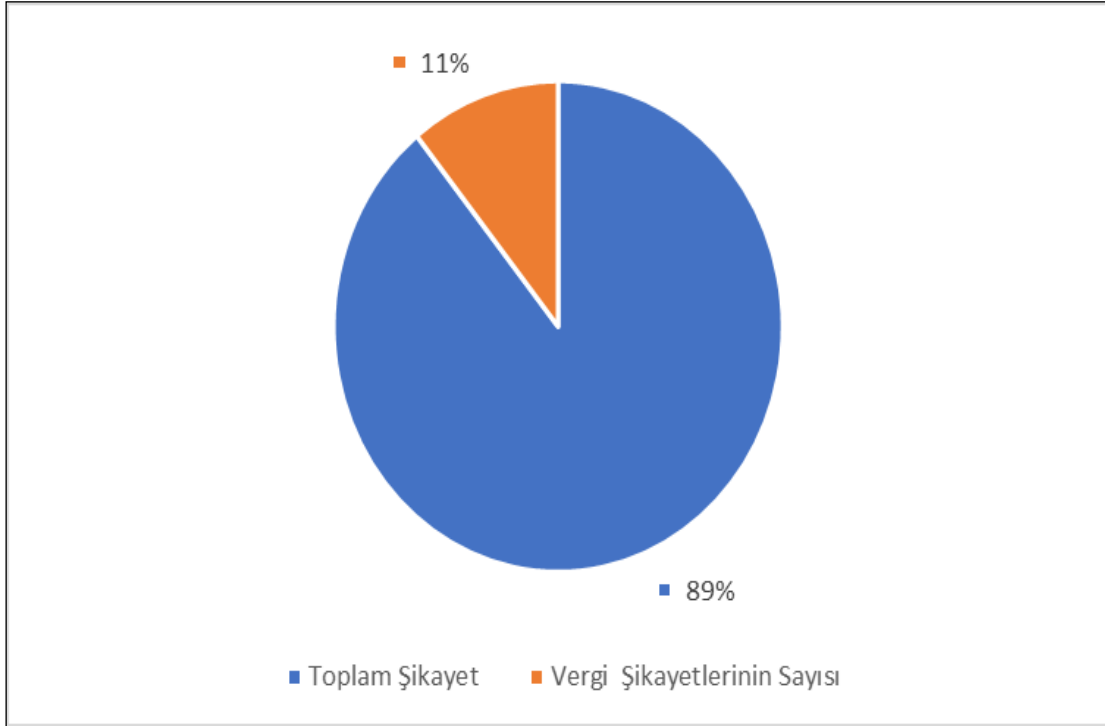
Şekil 3.4: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vergi İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 561 şikâyetin vergi ile olduğu görülmüştür. Tablodaki verilere göre vergi ile ilgili en fazla şikâyetin bir numaralı defterde olduğu anlaşılmaktadır.

Bir numaralı defterde toplam 1168 hükmün 183 tanesi vergi ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetlerin % 0,15'tir.

Şekil 3.5: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vergi İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam 4616şikâyetin%11'inin vergi ile alakalı olduğu görülmüştür.

3.6.1. Rûsum-ı Ra'îyyet ve Çift Resmi Vergisi ile İlgili Hükümler

Osmanlı devleti toprak ve vergi sisteminde Müslüman tebaanın ziraat yaptığı arazi üzerinden alınan vergilere genel olarak çift resmi veya *rusûm-ı ra'îyyet* denilmiştir³⁷⁵. Şikâyetlerde genelde bölgedeki görevlilerin rusûm-ı ra'îyyet talebiyle halkı rencide etikleri ve haksız bir şekilde vergi istedikleri belirtilmiştir.

Deftrelerde "Rûsum-ı ra'îyyet talebiyle rencide ve te'addi şeklinde belirtilen durumdan rahatsız olduklarını ifade eden reaya divan'a şikâyetlerini sunmuştur.

Reayanın kanunla belirli olan vermekte olduğu vergi ile ilgili şikâyetlerde "kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır"³⁷⁶ emri ile hükümler karara bağlanmıştır.

Erzurum valisi ve Gümüşhâne kadısına yazılan Şubat 1746 tarihli belgede Kemah kazasına tabi Gercanis karyesinden cami hatibi olan sûlehadan Ali halife divan'a giderek başvuruda bulunmuştur.

³⁷⁵ Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Belleten*, (Ankara: TTK Basımevi, 1959),23: 575-610.

³⁷⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 63/1

Kendisinin cami şerifin hizmetini yerine getirdiğini belirtmiştir. Kariye Zabiti () nam kimsenin kendisinden zorla rusûm-ı ra'yyet vergisi talebinde bulunduğunu söylemiştir. Merkezden yazılan hükümde Ali Halife'nin vergiden muaf olduğu belirtilerek vergi alınmaması gerektiği ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir³⁷⁷.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Nisan 1775 tarihli belgede cami imamı ve hatibi olan Ahmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin caminin hizmetini yerine getirirken kariye Mutasarrıfının kendisini rencide ve te'addi ettiğini belirtmiştir. Ayrıca muaf olmasına rağmen kendisinden rusûm-ı ra'yyet vergisi istemiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınarak vergiden muaf olduğu belirtilmiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin önlenerek Ahmedin vergiden muaf olduğunun bildirilerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir³⁷⁸.

İkamet ettikleri yerden başka bir yere izinsiz bir şekilde göç edenlerin vermeleri gereken vergileri vermedikleri de görülmüştür.

Bayburd ve () kadılarına yazılan Temmuz 1757 tarihli belgede Zuamâ'dan Seyyid Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Erzurumda mutasarrıfı bulunduğu zeamet kariyelerinin Bayburd kazasından ra'yyet ve ra'yyet oğullarından bazılarının bulundukları yerleri terk ettikleri bundan dolayı zeamet ve rûsumun azaldığını belirterek geri gönderilmelerini istemiştir. Merkezden gönderilen hükümde muhalefet ettirilmeden yerlerine nakil olunmaları kanun üzere istenilmiştir³⁷⁹.

Erzurum, Kars ve Van kadılarına yazılan Şubat 1778 tarihli belgede İbrahim Çavuş divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Havâs-ı hümâyûn'da malikânede sorumlu oldukları kariye ahalilerinin rusûm-ı ra'yyet vergisi vermeden bulundukları yeri terk etmeleri üzerine kanun ve deftere bakılarak istemiş oldukları vergileri vermede zorluk çıkarmışlardır. Bunun üzerine kanuna muhalefet ettirilmeden vergilerin tahsil ettirilmesi istenilmiştir³⁸⁰.

Halkın vermek zorunda olduğu vergiyi vermek istemediği durumlara da rastlanılmıştır.

³⁷⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 133/3.

³⁷⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 310/2.

³⁷⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 355/3.

³⁸⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 43/2.

Milas kadısına ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Sipahi İbrahim divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin sekiz bin beş yüz doksan akçe ile Divali kariyesinin mutasarrıfı olduğunu belirtmiştir. Divali köyünün ahalisinin üzerine düşen vergiyi vermek istemediklerini söylemiştir. Bunun üzerine defter-i hâkânî ve rûznâmçe kayıtlarına bakılmış müdahale ettirilmeden vergilerin ödenmesi ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir³⁸¹.

3.6.2. Öşür Vergisi ile İlgili Hükümler

Sipahiler boş olan bir tımarın tevcih hakkını kullanabilmek için ilgili başvuruları yaptıktan sonra kendilerine o tımara ait bir berat verilirdi. Sonra o tımarın kullanım hakkına sahip olunurdu³⁸².

Bazen Sipahilerin yasal olarak elde ettikleri tımarlara bölgenin ileri gelen üst düzey askeri ve idari yetkilileri tarafından müdahale edilebiliyordu.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Temmuz 1782 tarihli belgede Seyyid Hasan ve Seyyid Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Beratı şerifle mutasarrıfı oldukları tımar kariyerlerinin hudutları dâhilinde almış oldukları rûsum ve öşüre kariye zabiti olan () nam kimsenin müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine şikâyet konusunun defter-i hâkaniye bakılarak sonuçlandırılması istenilmiştir. Ayrıca rûsum ve öşüre müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³⁸³.

Bayburd kadısına yazılan Eylül 1765 tarihli belgede Sipahi Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Beratı şerifle buna verilen toprakların geliri olan öşür-tekâliflere Osman ve Yeniçeri taifesinin çeşitli bahaneler ile ettiklerini altı seneden beri öşürleri zimmetlerine alarak vermediklerini söylemiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek almış oldukları akçelerin geri verilmesi istenilmiştir³⁸⁴.

Tımar sahipleri tımarlarını kullanırken ortakları ile birçok sorun yaşamıştır. Ortaklar kendi hisselerine kanaat etmedikleri gibi diğer ortağını saf dışı bırakarak hissesine düşenden daha fazla almaya çalışmışlardır. Bunu da ortağına hissesine düşen mahsul ve öşür'e üzerinden yapmışlardır.

³⁸¹A.{DVNSAHK.ER.d 7, 107/1.

³⁸²NicoaraBeldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev.; Mehmet A. Kılıçbay, (Ankara: Teori Yayınları, 1980), 71-75; Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları), 9: 899-908.

³⁸³A.{DVNSAHK.ER.d 7, 81/1..

³⁸⁴A.{DVNSAHK.ER.d 5, 79/2

Yaşanan bu tip sorunlara karşı Tımar sahibi sipahi durumu merkeze bildiriyordu. Burada şikâyet incelenerek defter eminine gönderiliyordu. Defter Emmini de defterhane-i amirede bulunan Defter-i Hakani, Defter-i Mufassal, Defter-i icmal ve Ruznamçe-i Hümayun defterlerinde şikâyet konusunun kanun ve nizama uygun olup-olmadığı hususunda inceleme yapıyordu³⁸⁵. İnceleme sonucunda kimin nereye ne kadar hisse ile kullanımına sahip olduğunu belirten bir arz kaleme alıyordu. Tımar ile ilgili sorunlar genelde bu şekilde çözülmüyordu.

Erzurum valisi ve Gercanis kadısına yazılan Ocak 1765 tarihli belgede Sipahi Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin on dokuz bin yüz elli beş akçe ile berat-ı şerîf ile mutasarrıfı olduğu Erzurum Sancağı Kuzey Kemah Nahiyesi Vasili kariyesinin hissesi oranında aldıkları rûsum-mahsulâta müşterekleri defter ve kanuna göre verilen hisselerine kanaat etmediklerini bildirmiştir. Sipahi Hasan'ın hissesine de tecavüz etmişlerdir. Bunun üzerine defterhane-i amire de bulunan defter-i icmâl ve rûznâmçe-î hümayûn defterlerine bakılması istenilmiştir. Merkezde yapılan inceleme sonucunda Sipahi Hasan'ın haklılığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca hissesine yapılan müdahalenin engellenmesi istenilmiştir³⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde has, zeamet ile tımar toprağını kullanıp hububat elde eden reayadan öşür vergisi alınmıştır. Ayni olarak yani hububatın cinsi ne ise ürün o cinsten alınırdı. Fakat has, zeamet veya tımar sahipleri üzerlerinde bulunan tımarları hazırlayacakları oldukları askerlerle savaşa katılmakla sorumlu olduklarından bu gelirler ait oldukları eyaletin veya livanın mufassal defterlerine düzenli olarak kaydediliyordu³⁸⁷.

Erzurum Eyaletinde şikâyetlerin temel noktasını genelde köyde oturan reayadan fazla vergi talebinde bulunan vergi toplamakla görevli kişilerin beşte bir oranında almaları gereken öşür miktarına kanaat etmeyerek halktan fazla vergi talep etmelerinden kaynaklanmıştır. Hükümlerde kariyerlerden beşte bir oranında alınması gerektiği halka zulüm ve rencide edilmemesi gerektiği bildirilmiştir³⁸⁸.

³⁸⁵Erhan Afyoncu, "Defter Emmini" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994), 9: 91-93.

³⁸⁶A.{DVNSAHK.ER.d 5, 18/4.

³⁸⁷Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: Sermet Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964), 58.

³⁸⁸A.{DVNSAHK.ER.d 3, 55/2.

Reayanın bazılarında onda bir oranında vergi talebinde bulunulduğu da olmuştur.

Erzurum valisi vezire ve Erzincan kadısına yazılan Haziran 1748 tarihli belgede Mustafa adlı kişi divan'a giderek arz-ı hâl'ini sunmuştur. Mutasarrıfı olduğu Hamrası ve () boş kariyelerinde sekiz-dokuz adet kovanının bulunduğu karyede bulunan reayadan kovanlara karşılık onda bir oranında öşür talep etmesine karşın reayanın çeşitli bahanelerle muhalefet ederek öşürlerini vermek istememişlerdir. Merkezden yazılan hükümde çeşitli bahaneler ile muhalefet ettirilmeden vergilerin alınarak kanun üzere sorunun çözülmesi istenilmiştir³⁸⁹.

Bazı hükümlerde reayanın beşte bir oranında olan öşür vergisini vermek istemedikleri veya beşte bir yerine on da bir oranında vermek istedikleri için şikâyet edilmişlerdir.

Erzurum valisine, Bayburd ve () kadılarına yazılan Ocak 1756 tarihli belgede Eski Mimarbaşı Karakulak Mehmet, Hacı Mustafa, diğer Mehmed ve Hacı Ahmet divan'a arz-ı hâl de bulunmuşlardır. Mutasarrıfı bulundukları kariye ahalisinin ziraatleriyle tereke eyledikleri öşürlerin eskiden beri beşte bir oranında verirken onda bir oranında vermek istediklerini belirtmişlerdir. Ödemiş oldukları vergiye muhalefet ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden yazılan hükümde kanuna göre hareket edilerek ahaliden kanuna muhalefet etmemeleri istenilmiştir³⁹⁰.

3.6.3. Hane-i Avârız Vergisi ile İlgili Hükümler

Osmanlı devletinde düzenli veya sürekli alınmayan olağan üstü durumlar ya da savaş zamanlarında Müslüman-gayrimislim ayırt etmeksizin alınan vergilere denir.

17. Yüzyılda başlayan uzun ve sürekli savaşlar sonucunda sürekli ve düzenli bir şekilde toplanmıştır³⁹¹. Avârız vergisi bireysel olarak alınmayan 4 ya da 5 hanenin bir araya gelerek ödediği bir vergi türüdür. Hükümlerde sıkça karşılaşılan şikâyetlerde avârız vergisini ödemekle yükümlü kişilerin kendi vergilerine başkalarını ortak etmek için “*Siz dahi bizimle ma'ân (birlikte) virün*”³⁹², şeklinde ifade ettikleri görülmüştür.

³⁸⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 238/1.

³⁹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 281/2.

³⁹¹ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1997), 4:108-109.

³⁹² A.{DVNSAHK.ER.d 5, 292/2.

Tasarrufunda hiçbir emlak ve yerleri olmayan kişilerden dahi avâriz vergisinin istenilmesi, bu vergiyi ödemekle yükümlü olmayan kişilerin şikâyetle bulunmalarına neden olmuştur.

Erzurum valisi ve mollasına yazılan Nisan 1749 tarihli belgede Kızıl Kilise ahalisinde bazıları arz-ı hâlde bulunmuştur. Kendilerinin hisselerine düşen vergileri verdiklerini söylemişlerdir. Tortum kazasına bağlı Hızır Bey kariyesinde emlak ve arzileri olmadığı halde Hızır Bey kariyesi ahalisi üzerine düşen vergi ile ilgili olarak siz dahi bizimle ma'ân verin diyerek zorlama ve müdahalede bulunmuşlardır. Huccet-i şeriye ve fetvâ-yı şerîfe alınmış, müdahalenin kanun üzere def edilmesi istenilmiştir³⁹³.

Erzurum valisine, Bayburd ve () kadılarına yazılan Haziran 1755 tarihli belgede Sulehâ'dan Şeyh Ali oğlu Şeyh Mustafa ve Şeyh Mirza oğlu Şeyh Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunların bulundukları kariyede herhangi bir emlak veya tarlaları yok iken kariye ahalisinin müdahalede bulunduklarını bildirmişlerdir. Kendilerinden zorla hane-i avâriz vergisini isteyerek siz dahi bizimle ma'ân verin diyerek ödemiş oldukları vergiye ortak etmek istemişlerdir. Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden verilen hükümde usulsüz istenen verginin engellenerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir³⁹⁴.

Osmanlı devletinde olağan üstü hallerde alınan vergilerden biri olan Nuzûl vergisi de avâriz vergisi içerisine girmektedir³⁹⁵.

Sözlük anlamı olarak konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek anlamına gelen nüzûl, Osmanlı maliyesinde şavaşa giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla buğday ve arpa gibi hububattan alınan aynî vergiye denilmektedir³⁹⁶.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Mart 1745 tarihli belgede Sâdât-ı Kirâmdan Koca Ağa Ragıp divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kariyeden Sarioğlu Hacı Musa, Kadiroğlu ve Tekelioğlu kişiler hisselerine düşen nuzûl, avâriz, imda-ı seferiye ve hazariye vergilerine vermekte zorluk

³⁹³ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 275/3.

³⁹⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 243/3.

³⁹⁵ Gowan B. Mc., "Osmanlı Avarızı, Nüzûl Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 1327-1331,

³⁹⁶ Ömer İşbilir, "Nüzûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 33: 311.

çıkardıklarını bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin önlenerek vergilerin tahsilinin yapılması istenilmiştir.³⁹⁷.

3.6.4. İmdâd-ı Seferiye ve İmdâd-ı Hazeriye Vergisi ile İlgili Hükümler

Osmanlı devletinde olağan üstü durumlar ve savaş zamanlarında toplanan imdâd-ı seferiye vergisi ile huzur zamanlarında toplanan imdâd-ı hazeriye vergisine birlikte imdâdiye denilmiştir. 18. Yüzyıldan itibaren düzenli bir şekilde toplanmaya başlanmıştır. İmdâd-ı seferiye vergisi tek seferde tahsil edilirken, imdad-ı hazeriye vergisi taksitler halinde toplanmıştır³⁹⁸.

Erzurum valisine ve Kemah kadısına yazılan Ekim 1764 tarihli belgede Kemah kazası ahalisi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Ödemiş oldukları imdad-ı hazeriye ve imdâd-ı seferiye vergilerini verirken kariye ahalisinin hisselerine düşen vergiyi maktu olarak verilmesini istemişlerdir. Bunu üzerine ()nam kişinin rencide ederek ahaliden vergiyi zorla almak istemiştir. Kariye ahalisinin mahkemeden hüccet aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden verilen hükümde zorla alınan verginin def edilerek, kanun üzere amel olunması istenilmiştir³⁹⁹.

Erzurum ve Erzincan kadısına yazılan Eylül 1742 tarihli belgede Erzincan kaza ve kura ahalileri divana arz-ı hâllerini bildirmişlerdir. Bunlar üzerlerine düşen avâriz, nüzul, imdâd-ı seferiye ve sa'ir tekâlifleri herkes hisselerine düşeni ödediklerini belirtmişlerdir. Buna rağmen kariye ahalisinden bazılarının üzerlerine düşen vergileri ödemekte zorluk çıkarmaları ve hisselerine düşen vergileri ödemekte muhalefet ettiklerini söylemişlerdir. Merkezden verilen hükümde hisselerine düşen vergilerin tamamının tahsil edilerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁰⁰.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Haziran 1782 tarihli belgede İsmail Ağa, Ali Ağa ve Mehmet Ağa adlı kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar üzerlerine düşen avâriz ve imdâd-ı hazeriye ve sa'ir vergilerini tamamını ödemekte herhangi bir kusurları olmadıklarını belirtmişlerdir.

³⁹⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 103/3.

³⁹⁸ Ahmet Tabakoğlu, "İmdadiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000), 22: 221-222.

³⁹⁹ A.{DVNSAHK.ER.d5,4/1.

⁴⁰⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 7/4.

Ashab-ı araz taifesinin tekâlif-i şâkkâ talebi ile müdahalesi ve rencide etmeleri üzerine Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Merkezden verilen hükümde fazladan vergi talebi ve müdahalenin önlenilmesi istenilmiştir⁴⁰¹.

3.6.5. Niyabet (Cerime) Vergisi ile İlgili Hükümler

Cürm ve Cerîme kelimeleri fıkıhta günah, suç ve hâksız bir fiili ihtiva edecek şekilde kullanılmıştır⁴⁰². Osmanlıda reayadan alınan bir vergi çeşidi olan niyabet vergisi yasaklanmış olan suç (cürm) olarak sayılan şeylerden herhangi birini yapan ya da yapmayanlardan alınırdı.

Hınıs ve () kadılarına yazılan Mart 1748 tarihli belgede Dergâh-ı Mu'âllam Müteferrikalarından Ahmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu Hınıs kazası Göksu nahiyesinin vergilerinden olan bâd-ı heva cürüm-ü cinayet ve resm-i arusan vergilerine ehl-i örf taifesinin müdahalede bulunduğunu söyleyerek usulsüz müdahalenin engellenmesini istemiştir. Merkezden verilen hükümde defter-i hakaniye bakılarak kanun üzere ol zeamet yerlerinin Ahmed'in olduğu bundan dolayı müdahalenin önlenmesi için yazılan hükümdür⁴⁰³.

Erzurum valisi ve Gercanis kadısına yazılan Haziran 1755 tarihli belgede Zuamâ'dan Seyyid Osman ve Seyyid Numan, Seyyid Hüseyin divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Mutasarrıfı oldukları zeamet kariyelerinin bâd-ı heva, cürüm-ü cinayet ve sa'ir vergilerin ahaliden bazılarının eksik verdiklerini bildirerek eksik kısmın tamamlanmasını istediklerinde kendilerine muhalefet edildiğini söylemişlerdir. Merkezden verilen hükümde eksik alınan verginin tamamlanarak, Seyyid Osman ve Seyyid Numan, Seyyid Hüseyin'e verilmesi istenilmiştir⁴⁰⁴.

3.6.6. İspence Vergisi ile İlgili Hükümler

İspence vergisi, gayrimüslim reayadan alınan vergilerden olup, aynı zamanda çifte resminin karşılığıdır. Bu vergi bir çeşit baş vergisi özelliği de taşımaktadır⁴⁰⁵.

⁴⁰¹A.{DVNSAHK.ER.d 7, 71/1.

⁴⁰²Mehmet Boynukalın, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009), 37: 453-453.

⁴⁰³A.{DVNSAHK.ER.d 1,232/5.

⁴⁰⁴A.{DVNSAHK.ER.d 3, 237/4.

⁴⁰⁵Halil İnalcık, "İspence", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001), 23: 177.

Defterlerde başka bölgenin sipahisi veya zabitanın kendi bölgesi yetki alanında ikamet ettiklerini ileri sürerek ispençe talep ettikleri görülmüştür.

Erzurum valisine ve Erzurum kadısına yazılan Kasım 1747 tarihli belgede Erzurum sakinlerinden ve tüccar taifesinden olan Bagdi, Kaspar, Melkon, Avadik adlı zımmî'ler divan'a giderek Kars defterine kayıt edilip yazılmamışken kariye zabitanın bunlardan resm-i ispençe talebinde bulunarak müdahale ve zorlamada bulunduğunu söylemişlerdir. Haklı olduklarını kanıtlamak içinde Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Merkezden verilen hükümde resm-i ispençe ve iskân talebinin def edilerek, kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁰⁶.

Zımmî reayanın vergisini kanuna göre ödemelerine rağmen fazlasını isteyen devlet görevlilerinden de şikâyetçi olmuşlardır.

Kemah kadısına yazılan Nisan 1176 tarihli belgede Keşiş, Haçador, Karabet divan'a gelerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bunlar rûsum ve resm-i ispencelerini vermelerine rağmen kariye sipahisi Sipahi Ahmet ve Sipahi Halil'in bunlara müdahale ve baskı ettiklerini söylemişlerdir. Merkezden verilen hükümde yapılan bu müdahalenin engellenerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁰⁷.

3.6.7. Tekâlîf-i Şâkkâ Vergisi ile İlgili Hükümler

Tekâlîf-i Şâkkâ güç yetirilemeyecek kadar ağır vergi anlamında kullanılmaktadır⁴⁰⁸. Devlet memurlarınca kanunsuz bir şekilde (bilâemr-i şerîf) istenilen vergilere denilmiştir⁴⁰⁹.

Hükümlerde genelde reayanın vergilerini düzenli olarak vermesine rağmen mütegalibe denilen zorbacı kesim ya da memurlarca talep edilen kanunsuz vergiler altında ezildikleri ve bunların şikâyetlere yansıdığı görülmektedir.

Erzurum mollasına yazılan Ocak 1743 tarihli belgede Erzurum da sakin neccâr⁴¹⁰, marâmmetci⁴¹¹ gibi bazı zımmî'ler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar hisselerine düşen cizye-i şer'îyye ve avâriz, imdâd-ı hazarriyye ve seferiyye ve

⁴⁰⁶ A. {DVNSAHK.ER.d 1, 221/1.

⁴⁰⁷ A. {DVNSAHK.ER.d 5, 392/1.

⁴⁰⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011), 40: 337.

⁴⁰⁹ Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Tarihi*, 325-326.

⁴¹⁰ Neccâr: Doğramacı, Dülger, Marangoz, bkz., Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1126.

⁴¹¹ Marâmmetci: Bozuk şeyler tamir eden kişi, bkz., Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1019

sa'ir vergileri ödemekte herhangi bir kusurlarının olmadıklarını söylemişlerdir. Buna rağmen ehl-i örf taifesinin kanunsuz bir şekilde zorla tekâlif-i şâkkâ talep ederek bunları rencide ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde kanunsuz bir şekilde istenen tekâlif-i şâkkâ talebinin def edilerek kanuna göre hareket edilmesi istenilmiştir⁴¹².

Erzincan ve () boş kadılarına yazılan Eylül 1753 tarihli belgede Erzincan kazası ahalisi divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar üzerlerine edası lazım gelen avâriz, imdâd-ı hazarriyye ve sa'ir vergileri ödemekte herhangi bir kusurlarının olmadıklarını söylemişlerdir. Fakat ashab-ı araz taifesinin bunlardan temyiz vergisi olarak tekâlif-i şâkkâ talebinde bulunmuşlardır. Fazladan istenen tekâlif-i şâkkâ talebinin men ve def edilerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴¹³.

Gercanis kadısına yazılan Şubat 1776 tarihli belgede Gercanis kazasında hala cami şerif hatibi olan Ali ve cami imamı Seyyid Kasım divan'a arz-ı hâl'de bulunmuşlardır. Bunlar cami şerifin hizmetlerini eda ederken kariye zabitanın hatip Ali ve imam Seyyid Kasım'dan rusûm-ı ra'yyet ve fazladan tekâlif-i şâkkâ talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetevay-ı şerife almışlardır. Merkezden müdahale ve baskının önlenerek alınan fazladan vergi ve tekâlif-i şâkkâ'nın iade edilerek usulsüz alınan verinin men ve def edilmesi istenilmiştir⁴¹⁴.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Eylül 1783 tarihli belgede Sûlahadan Es-seyyid Osman divan'a başvuruda bulunmuştur. Kendisinin cami şerif imamı olduğunu, rusûm-ı ra'yyet vergisi, imdâd-ı hazariyye ve sa'ir vergilerden muaf iken ashab-ı araz taifesinin bundan tekâlif-i şâkkâ talebinde bulunduklarını söylemiştir. Bunu üzerine Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerife almıştır. Sonuçta rusûm-ı ra'yyet vergisi, imdâd-ı hazarriyye, tekâlif-i şâkkâ ve sa'ir vergilerden muaf olduğundan kanuna aykırı vergi talebinde bulunulmaması ve müdahalenin engellenmesi istenilmiştir⁴¹⁵.

⁴¹² A.{DVNSAHK.ER.d 1, 20/1.

⁴¹³ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 167/4.

⁴¹⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 378/5.

⁴¹⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 146/5.

3.6.8. Fazla Vergi Talebi ile İlgili Hükümler

Eyaletlerde vergi toplamakla sorumlu kişiler mütesellim, mutasarrıf, mültezim, subaşı, zaim ve sipahilerdir. Merkez ile taşra arasındaki ilişkileri sağlanması vergilerin toplanmasının sağlanmasında Şehir Kethüdaları da sorumlu olmuşlardır⁴¹⁶.

İncelenen defterlerde vergi toplamakla görevli kişilerin halktan fazladan veya haksız bir şekilde vergi tahsil ettikleri için şikâyet edilmişlerdir.

Erzurum eyaletinde vergi toplayan kişiler almaları gereken vergi oranından fazla miktarda talep etmeleri halkın zor durumda kalmasına neden olmuştur.

Halkın fazla miktarda talep edilen vergiye karşın ödemek zorunda oldukları vergi miktarının “*Kanun üzere emr-û defter mûcebince*”⁴¹⁷, verdiklerini belirterek kendilerini savunmuşlardır.

Bolaman naibine yazılan Mart 1767 tarihli belgede Kariye ahalisi divan’a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar hisselerine düşen öşür ve rûsumlarını kariye sipahisi ile zâimine kanun ve defter mûcebince ödediklerini söylemişlerdir. Kariye sipahisi ile zâiminin, ahalinin ödemiş olduğu öşür ve rûsuma kanaat etmeyerek fazladan vergi talep ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde fazladan istenen verginin iade edilerek kanuna bakılarak amel olunması istenilmiştir⁴¹⁸.

Milas kadısına yazılan Nisan 1782 tarihli belgede Has kariyesi Arpaalanı ahalisi divan’a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar kendilerine ait vergiyi defter mucebince ödediklerini bildirmişlerdir. Buna rağmen Voyvodanın fazladan vergi talep etmesi, ahaliyi zor duruma düşürmüştür. Ahalinin alınan haksız vergiyi divan’a bildirmesi ile divan’dan gönderilen hükümde haksız olarak alınan verginin engellenerek kanun üzere emr olunmuştur⁴¹⁹.

Bayburd kadısına yazılan Haziran 1782 tarihli belgede Elhaç İsmail divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Bulunduğu yerde kariye sipahisine ödemiş olduğu öşür ve rûsumlarını ödemekte herhangi bir kusuru olmadığını belirtmiştir. Kariye sipahisinin fazladan vergi talebine karşın Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe almıştır.

⁴¹⁶Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010), 38: 451.

⁴¹⁷A.{DVNSAHK.ER.d 5, 120/1.

⁴¹⁸A.{DVNSAHK.ER.d 5, 132/2.

⁴¹⁹A.{DVNSAHK.ER.d 7, 64/3.

Kanun ve deftere bakılarak fazladan istenen verginin iade edilerek kanuna göre amel olunması istenilmiştir⁴²⁰.

3.6.9. Bâc-ı Bâzâr Vergisi ile İlgili Hükümler

Bâc kelimesinin Osmanlı devleti döneminde özellikler şehirler pazarlarında tahsil edilen resimler için kullanıldığı bilinmektedir. Pazara getirilip satılan mallardan alınan vergiye bâc-ı bâzâr denilmiştir.⁴²¹

Erzurum valisine Bayburd ve () boş kadılarına yazılan Kasım 1755 tarihli belgede Tüccardan Hacı Ömer ve Hacı Mustafa ile ismi verilmeyen kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar üzerlerine edası lazım gelen vergileri verirken, kariye voyvodasının bunlardan fazladan ayakbastı ve bâc-ı bâzâr vergi talep etmiştir. Bunun üzerine kariye voyvodasının usulsüz olarak istemiş olduğu vergilerin def edilmesi ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴²².

3.6.10. Bağ, Bahçe ve Meyve Vergisi ile İlgili Hükümler

Osmanlı Devleti'nde bağ, bahçe ve meyveden öşür vergisi alınmıştır. Vergilerin toplandığı dönem ise bağ ve bahçelerde sebze-meyvelerin olgunlaşıp toplandığı zamandır⁴²³. Bu verginin toplanmasında yaşanan problemlerin başında devlet görevlilerinin fazla vergi talep etmeleri olmuştur.

Erzurum valisine ve Erzurum mollâsına yazılan Haziran 1749 tarihli belgede Könisa, Hasır ve Elif nam kariye ahalileri divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar sahip oldukları meyve ağaçlarının vergisini verirken kariye zabitanın meyve vermeyen ağaçlardan dahi fazladan vergi talep etmiştir. Merkezden verilen hükümde fazladan alınan verginin iade edilerek, müdahalenin önlenmesi ve kanun göre hareket edilmesi istenilmiştir⁴²⁴.

Bazı hükümlerde reayanın bağ ve bahçesi için vermek zorunda oldukları vergileri ödemek istemedikleri görülmektedir.

⁴²⁰ A. {DVNSAHK.ER.d 7, 77/3.

⁴²¹ Celal Yeniçeri, "Bâc", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991), 4: 412.

⁴²² A. {DVNSAHK.ER.d 3, 266/1.

⁴²³ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5, (1947), 488-490.

⁴²⁴ A. {DVNSAHK.ER.d 1, 282/1.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Haziran 1749 tarihli belgede hükümde Sipahi Ali'nin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendi tasarrufunda olan yerlerde kariye ahalisinin defter mûcebince bağ ve bahçeleri için ödemek zorunda oldukları öşürleri vermekte zorluk çıkardıklarını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek kanuna göre amel olunması istenilmiştir⁴²⁵.

3.6.11. Vergiden Muaf olunanlar ile İlgili Hükümler

Osmanlıda vergi muafiyeti ilk olarak avâriz vergisinden sonra raiyyet rüsumu vergisinden son olarak ise şer'î vergiler üzerinden muafiyet sağlanırdı. Şer'î vergilerde muafiyet oldukça önemli hallerde yapılırdı.

Raiyyet rüsumundan muafiyet ise askeri bir hizmet karşılığında olurdu. En çok karşılaşılan muafiyet şekli de avâriz vergisinden muafiyetti. Din hizmetlerinde görevli imam, hatip ve vb. kişiler avarız ve raiyyet rüsumundan muaftı. Aynı şekilde çeltikçi, tuzcu, kürekçi gibi devlet hizmetinde bulunan görevlilerde avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır⁴²⁶.

Hane-i Avâriz vergisinden muaf olunmasına karşın bu verginin istenildiği durumlar ile de karşılaşmıştır.

Erzurum valisine yazılan Aralık 1796 tarihli belgede Sâdât-ı Kirâmdan Seyyid Ali ve Seyyid Ahmed divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Bulundukları yer ahalisinden şikâyetçi olmuşlardır. Kendilerinin hane-i avarız vergisinden muaf olduklarını söyleyerek, ahalinin bu verginin kendilerinin de ödemesi gerektiğini söyleyerek baskı ve rencide ettiklerini dile getirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde usulsüz müdahalenin engellenerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴²⁷.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Mayıs 1783 tarihli belgede cami hatibi ve imamı olan Sulehâdan Mehmed Selahûm arz-ı hâl de bulunmuştur. Avâriz ve rüsum-ı raiyyetten muaf iken kariye zabitanın zorla almak istemesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Merkezden gönderilen hükümde kanuna uyularak vergi alınmaması gerektiği bildirilmiştir⁴²⁸.

⁴²⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 95/3.

⁴²⁶ İnalcık, *Osmanlılarda RaiyyetRusûmu*, 598-600.

⁴²⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 45/4.

⁴²⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 178/4.

Gercanis kadısına yazılan Kasım 1765 tarihli belgede cami hatibi ve imamı olan Sulehâdan Yusuf divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin rûsum-ı raiyyet vergisinde muaf iken kariye zabitanın kendisinden zorla almak istediğini söylemiştir. Merkezden verilen hükümde kanuna uyularak zorla alınan verginin iadesi istenilmiştir⁴²⁹.

Vergilerden muaf tutulan bir diğer grup ise Hz. Peygamber soyundan gelen Seyyid ve Şeriflerdir.

Osmanlı Devleti'nde seyyid ve şerifler saygın bir topluluk oluşturmuştur. Bununla birlikte seyyid ve şeriflere toplumsal ve ekonomik birtakım ayrıcalıklar tanınmıştır⁴³⁰. Osmanlı devletinde bazı vergilerin yanı sıra avârız vergisinden de muaf tutulmuşlardır. Hükümlerde ise muaf oldukları vergilerden kendilerinin sorumlu tutularak istenilmesidir.

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Nisan 1744 tarihli belgede Sâdât-ı Kirâmdan Seyyid Ali divan'a giderek arz-ı hâl de bulunmuştur. Kendisine ait herhangi bir emlak ve yeri olmamasına rağmen kariye ahalisinin hane-i avarız vergisine bağlı tekâlif'i bizimle ma'an ver diyerek teâddi ve rencide bulunduğunu belirterek şikâyetle bulunmuştur. Şeyhülislam'dan almış olduğu fetvâ-yı şerîfe ile müdahalenin önlenerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴³¹.

Erzurum valisine, Karahisar-ı Şarkî ve () kadılarına yazılan Nisan 1750 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî kazası Suşehri nahiyesinde Esseyid Hasan, Esseyid İbrahim, Esseyid Kasım, Esseyid Süleyman, Esseyid Ali hane-i avarız vergisine bağlı tekâlifleri kariye ahalisinin bizimle ma'an ver diyerek zorla almak istemişlerdir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴³².

3.7. Vakıflarla İlgili Hükümler

Sözlük anlamı olarak durmak, durdurmak alıkoymak anlamına gelen vakıf, terimsel manada ise herhangi bir malın sahibi tarafından sosyal, ekonomik ve dini

⁴²⁹A.{DVNSAHK.ER.d 5, 93/1.

⁴³⁰Mehmet Emin Üner, "Ahkâm Defterlerine Göre Urfa'da Sadât-ı Kirâm (1740-1780)", *Türk Dünyası Araştırma Vakfı*, 122/241, (2019): 270-271.

⁴³¹A.{DVNSAHK.ER.d 1, 70/3.

⁴³²A.{DVNSAHK.ER.d 3, 15/5.

amaçlar için sürekli kullanılmak üzere bağışlanmasıdır⁴³³. Bu şekliyle vâkıfın kurucuları kendilerine ait olan menkul ya da gayrimenkul mallarının hiçbir maddi karşılık beklemezsizin hukuki bir işlem ile toplum yararına sunmuşlardır.

Osmanlı Devleti fethedilen yerlerde devlet adamlarını ve varlıklı kişileri teşvik ederek birçok vakıf kurulmasını sağlamışlardır. Dini kurumlar cami, medreseler, tekkeler ile birlikte sosyal hizmetler için çeşmeler, sebiller, imaretler ve hastaneler inşa edilmiştir. Bu yönüyle de vakıflar sosyal bir yardımlaşma amacını yerine getirirken bulundukları yere ait sosyal, ekonomik ihtiyaçları karşıladıkları gibi belediye'ye ait işleri de yerine getirmişlerdir.

Vakıflar çeşmelere kandil konulması buna bağlı sokakların aydınlatılması sağlanmıştır. Vakıfların hepsinde amacı, yöneticisi, görevlileri, şartları ve akarlarının olduğu bir vakfiyesi mevcuttur⁴³⁴.

Vakıfların kullanımı ile ilgili olan vakfiyelerde belirtilen şartlar dâhilinde sokakların temizlenmesi ahaliden istenerek belediye işleri ile birlikte yollar, köprüler, kervansarayların onarım ve yapımı vakıf kurumu sayesinde gerçekleşmiştir⁴³⁵. Osmanlı toplum hayatında derin bir etkiye sahip olan vakıfların iskân, şehircilik, eğitim, kültür, sosyal hizmet ve ekonomik açıdan önemli izler bırakmıştır⁴³⁶. Sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta önemli bir yere sahip bu kurumların sürekli olarak işleyebilmesi masraflarının karşılanarak çalışanlarının masraflarının ödenebilmesi için akar olarak tarif edilen zengin ve düzenli gelir kaynağına ihtiyaç vardı⁴³⁷.

Bu düzenli gelirlerin önemli bir kısmını köyler, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler gibi tarım işletmeleri oluşturmaktaydı. Bu işletmelerin bir veya birkaçının gelirleri bir vakfa vakf edilmiştir⁴³⁸.

⁴³³Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 42: 475-479.

⁴³⁴Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi), 42: 465-466.

⁴³⁵Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, S.14, (1982): 5-6.

⁴³⁶Ümit Kılıç ve Abdulkadir Gül, Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *History Studias*, 3/1, (2011): 166.

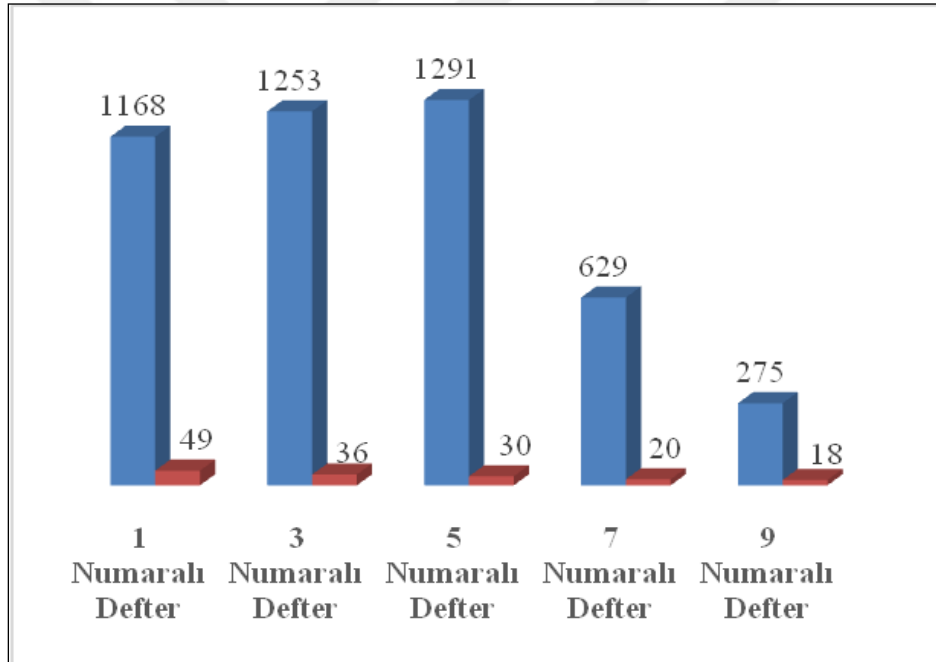
⁴³⁷Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, X-1, (2008), 170.

⁴³⁸Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi), 42: 481-483.

Osmanlıda sosyal ve ekonomik bir özelliği bulunan vakıfların vakfiye şartlarına göre düzenli bir şekilde işlenmesi ve kalıcı bir özelliğe sahip olunmuştur. Vakıfları kuranlar vakıflarını oluştururken buralara müdahale edecek kişilerin endişesini yaşamış ve bazısı dua ile bazısı ise beddua ile buna engel olmaya çalışmıştır⁴³⁹.

Vakıflar işlerini yürütmekle görevli kişilere müteveli⁴⁴⁰ denilmiştir. Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımın üstlenen” gibi anlamlara gelen müteveli sözcüğü terimsel olarak da yürütebilmek için ilk olarak vakfiyenin şartlarını yerine getirmek üzere yürürlükte bulunan mevzuata göre vakfın işlerini yürütmekte olan kişilere denilmektedir. Bu görev ve yetkiye velayet (vilâyet), görevlendirmeye de tevliyet denilmektedir⁴⁴¹.

Şekil 3.6: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 153 şikâyetin vakıf ile olduğu görülmüştür. Tablodaki verilere göre vakıf ile ilgili en fazla şikâyetin bir numaralı defterde olduğu anlaşılmaktadır.

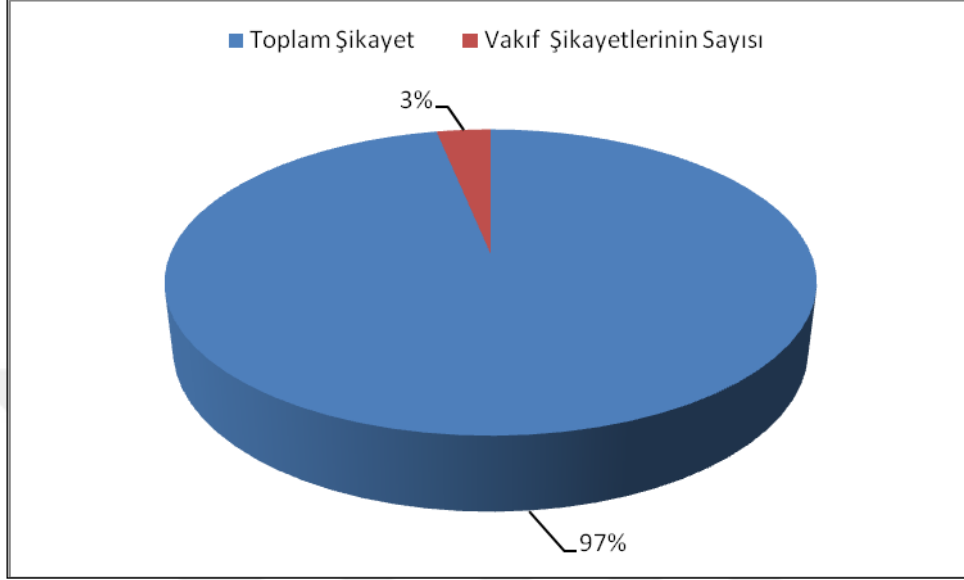
⁴³⁹Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, (Sivas: Dilek Matbaası, 1998), 65-67.

⁴⁴⁰ A. {DVNSAHK.ER.d 7, 26/1.

⁴⁴¹İsmail Cebeci, “Tevliye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi), 41: 39-40.

Bir numaralı defterde toplam 1168 hükmün 49 tanesi vakıf ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetler %03'ünü oluşturmaktadır.

Şekil 3.7: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 4616 hükmün oransal olarak dağılımında %3'ü vakıf ile ilgili şikâyetlerdir.

3.7.1. Vakıflarda Evlâdiyet İddiaları İlgili Hükümler

İncelenen beş defterlerde vakıflarla ilgili şikâyetlerin genelini vakıf gelirlerine müdahale, evlâdiyet iddiası, vakfın yönetimine veya çalışanlarına müdahale şeklinde olduğu görülmüştür. Bilindiği üzere vakf edenin mallarını çocuklarına ya da onun neslinden gelen kişilere tahsis edilen vakıflara zürri vakıf denilmiştir. Zürri vakıflar için ehli, evladiyelik, evlatlık veya aile vakıfları da denilmiştir.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Temmuz 1745 tarihli belgede Sâdat-ı kiramdan Seyyid Şehy Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Sultan Alaadin Evkâ'ından Kulbeyi Zaviyesi zaviyedarlığı ve tevliyeti vakfiyesi bunun ceddi Yusuf'a evladı, evladı-evladından bunun babası Mehmed evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mutasarrıf olduğunu söylemiştir. Kendinden sonra gelen İbrahim'in ölümü ile oğulları Halil, Hasan ve Hüseyin'in müdahalesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin önlenilmesi istenilmiştir⁴⁴².

⁴⁴²A.{DVNSAHK.ER.d 1, 116/5.

3.7.2. Vakıf Görevlilerine Müdahale ile İlgili Hükümler

Vakıflarla ilgili hükümlerden vakfın içinden olduğu gibi vakfın dışından da vakıf görevlilerinin görevlerine müdahaleler olmuştur.

Karahisar-ı Şarkî mollasına yazılan Temmuz 1745 tarihli belgede Ahmed Oğlu Ali meclisi şer giderek başvuruda bulunmuştur. Boliki nahiyesinde bulunan Boliki zaviyesine tevliyet hissedarı olarak mutasarrıf olan Halil bin Ahmed öldüğünü vazifesinin de kardeşine verildiği bildirilmiştir. Buna rağmen dışarıdan İbrahim, Ahmed ve Hüseyin isimli kişilerin Halil bin Ahmed'in kardeşleri olduğunu iddia ederek kardeşine verilen göreve müdahale etmişlerdir. Merkezden olayın soruşturulması hakkında talimat gönderilmiştir. Şikâyet konusu ahaliye sorulmuştur. Ahaliden bunların kardeşleri olmadığı öğrenilince tevliyet görevine müdahalelerinin engellenmesi istenilmiştir⁴⁴³.

Erzurum valisi ve Kelkid kadısına yazılan Mart 1750 tarihli belgede Seyyid İsmail'in divana arz-ı hâlini bildirmiştir. Kendisinin Çağırgan baba zaviyesi tevliyet görevinde bulunurken bunun görevine dışardan müdahale edildiğini söylemiştir. Merkezden gönderilen hükümde bunun engellenmesi istenilmiştir⁴⁴⁴.

3.7.3. Vakıf Gelirleri ile İlgili Hükümler

İncelenen hükümlerde vakıfların önemli gelir kaynaklarından biride malikâne-divani sistemidir. Bu sistemde malikâne veya divanî kısmın hisselerinin bir kısmı vakıflara tahsis edilmiştir. Malikâne-divanî sisteminde her iki kısmından da yani hem malikâne hem de divanî gelirleri vakfa ait olduğu gibi sadece malikâne veya sadece divanî kısmın vakfa ait olan kısımlarda bulunmaktadır.

Karahisar-ı Şarkî Sancağı Emlakiye nahiyesi tabi malikâne kısmının gelirlerinin Şeyh Süleyman zaviyesine tahsis edilmiştir⁴⁴⁵. Karahisar-ı Şarkî Sancağı Akşehir nahiyesi malikânesi Yakûbgâzi zaviyesine aynı şekilde tahsis edilmiştir⁴⁴⁶.

Vakfa giderleri için tahsis edilen malikâne-divanî yerlerine ait öşür, rûsum ve mahsulâtına müdahale edildiği görülmektedir.

⁴⁴³ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 114/6.

⁴⁴⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 18/2.

⁴⁴⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 185/3.

⁴⁴⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 163/1.

Erzurum kadısına yazılan hükümde Mustafa, Mehmet ve diğer Mustafa ve Salih adlı kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Erzurum sancağı Karaz nahiyesi Umudum Baba zaviyesi zaviyedarları olup, zaviye için toplanan Umudum karyesinin malikâne kısmının öşür, rûsum ve mahsulâtına Seyyid Ahmed, Seyyid Ömer, Seyyi Halil ve Seyyid Mahmud'un müdahale ettiklerini söylemişlerdir. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenmesi istenilmiştir⁴⁴⁷.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Haziran 1775 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî'den Yahya Paşa Cami şerif vakfının beratı şerifle mütevellisi Seyyid Abdi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Yahya Paşa Camisine ait vakfın geliri olan mahsulâta İsmail adlı kişinin zorla el koyduğunu söylemiştir. Yapılan inceleme sonucunda merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alınan miktarın iadesi istenilmiştir⁴⁴⁸.

Vakıfların vergi gelirleri haricinde bazı ticari kaynaklı yerlerin gelirleri de vakıflara tahsis edilmiştir.

Erzurum valisi ve Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Haziran 1775 tarihli belgede Yahya Bey Cami mütevellisi olan Seyyid Ahmed Efend divana giderek başvuruda bulunmuştur. Vakfın gelirleri için kiraya verilen yerlerin kiracıları tarafından başkalarına satılması üzerine şikâyet etmiştir. Merkezden verilen hükümde mütevelliden izinsiz satış yapılmaması yapılan haksızlığın men ve def edilerek giderilmesi için mahalline gönderilen hükümdür⁴⁴⁹.

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Mayıs 1782 tarihli belgede Sâdaât-ı Kirâmdan Seyyid Salih ve Seyyid İsmail diva'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Erzincan sakinlerinden () nam kimsenin vefatıyla vakfa bırakmış olduğu dükkânlara Hızır oğlu İbrahim'in müdahalesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁴⁵⁰.

Devlet görevlilerinin de vakfın gelirlerine usulsüz bir şekilde müdahalede bulundukları hükümlere de rastlanılmıştır.

⁴⁴⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 11/2.

⁴⁴⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 329/1.

⁴⁴⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 40/2.

⁴⁵⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 64/2.

Milas kadısına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Hatunvireni karyesinde bulunan vakfın müevellileri ve zaviyedarları Seyyid Salih, Seyyid Ahmed, Mehmed Efendi, Hasan, Eyüp ve Mustafa adlı kişiler divan'a gitmişlerdir. Belirtilen kişiler vakfa ait öşür, rüsumat ve mahsulâtı vakıf adına topladıklarını bildirmişlerir. Foruhçu ve Beysekisi Sipahilerinin, Hatunvireni karyesinin kendi tımar bölgelerinde kaldığını iddia ederek vakfa ait gelirleri toplamışlardı. Müteveli ve Zaviyadarların şikâyetleri üzerine mahkemeden hücceti şer'îyye alınmıştır. Her iki kariyeye ait sınırlar çizilmiştir. Daha sonra da sipahilerin müdahalesi üzerine Merkezden gönderilen hükümde müdahale ve baskının men ve def olunması kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁵¹.

Kemah kadısına yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede Mehmed ve Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Osman Çavuş zaviyesinin geliri için verilen çiftlikten, bağ ve bahçeden elde edilen zeâmet, öşür ve rüsuma kariye Zabitinin müdahale ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine müdahalenin engellenerek merkezde bulunan kayıtlardan defter-i hâkânîye bakılarak çözülmesi ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁵².

Bayburd kadısına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Müteveli Mahmud divan'a arz-ı hâl de bulunmuştur. Müteveli Mahmud vakfın hissesi olan çiftliğin geliri olan bir miktar akçe ve rüsuma kariye Sipahisi Osman ve müştereklerinin müdahale ettiğini belirterek müdahalenin engellenmesini istemiştir. Defter Eminden defter-i atik, defter-i hakân-i ve icmal defterlerine bakılarak amel olunması ve müdahalenin önlenilmesi istenilmiştir⁴⁵³.

Vakıfların kullanımı halk yararına olduğu gibi vakfın kurucuları vakfın gelirlerinden yararlanılması için vakfiyelerinde evlatlarını da şart koşmuşlardır.

İskefsir kasabasından Hüseyin Beşe divan'a arz-ı hâl de bulunarak ceddi evvelinden beri kullandığı vakfa ait yerlerin tasarrufunu evladına şart-ı vakf eylediğini bildirmiştir⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 104/3.

⁴⁵² A.{DVNSAHK.ER.d 9, 17/3.

⁴⁵³ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 109/3.

⁴⁵⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 6/2.

3.7.4. Vakıfların Bakım ve Onarımı ile ilgili Hükümler

Osmanlıda vakıfların bakımlarına ve tamirlerine oldukça önem verilmiştir. Vakıf hizmetlerinin aksamadan sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bunun için Mütevellilerin görevlerinin başında vakıf mallarının bakım ve onarımı gelmektedir. Herhangi bir onarım ve tamir için vakfın konu ile ilgili herhangi bir şartının olup-olmaması fark etmezdi⁴⁵⁵.

Vakıfların tamiri veya onarımı için alınan paranın tamirde kullanılmadığına dair hükümlerde bulunmaktadır.

Erzurum vali ve mollasına yazılan hükümde Mustafa adlı kişi divan'a arz-ı hâlde bulunarak Bayburt kâzasında Pulur karyesinde Ferahşah Bey harabe olan cami ve imaretinin mütevellisi olan Yakub'un cami ve imaretin tamiri için bir miktar borç para almıştır. Almış olduğu parayı tamir için harcamamıştır. Yakup'un vefatı sonucunda tevliyeti oğlu Hüseyin'e geçmiştir. Borç oğlundan istenmiş fakat oğlunun vermekte zorluk çıkarması üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Sonuçta Mevlânâ Mehmet Esad müteveli olarak atanmıştır.⁴⁵⁶

Vakıfla ilgili bazı hükümlerde vakfa ait bir mülkün tamir edilerek kendi toprağına ilhak edildiğine dair hükümlere de rastlanılmıştır.

Erzurum valisi ve mollasına yazılan hükümde Müteveli Mehmed divan'a arz-ı hâl de bulunarak Mütevellisi olduğu mescide () ismi yazılmayan kişinin mescidi onardıktan sonra kendi arazisine ilhakı üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınarak müdahalesinin engellenmesi için mahalline yazılan hükümdür⁴⁵⁷.

Vakfın bakım ve onarımında bulunan görevlilerin görevlerini yerine getirirken bunlara ödenmesi gereken ücretlerin ödenmemesi de şikâyetlerin konusu olmuştur.

Milas kadısına yazılan Şubat 1750 tarihli belgede Mustafa adlı kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Hacı Emir Der Alevi Cami'nin vakfının bakım ve onarımı ile görevli kişileri olduklarını belirtmiştir. Eskidir karyesinin vakfının da bu camiye ait olduğunu söylemiştir.

⁴⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 315-318.

⁴⁵⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 1,270/2.

⁴⁵⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 3,74/2.

Hizmetlerinden dolayı vakfın mütevellisinden istemişlerdir. Buna rağmen ücretlerini alamamışlardır. Merkezden gönderilen hükümde Mehmet ve Mustafa'nın elinde bulunan berat ve kayıtların incelenmesi istenilmiştir. Sonuçta hizmetlerinden dolayı hak ettikleri ücretlerin kendilerine verilmesi kanun üzere istenilmiştir⁴⁵⁸.

3.7.5. Vakıf Görevlileri ile İlgili Hükümler

Vakıf görevlilerinin vakfın işlerini yerine getirmemeleri veya yeterince ilgilenmemeleri halkın şikâyetine neden olmuştur. Sonuçta vakfın mütevellisinin görevden alınarak yeni bir mütevellinin atanmasına neden olmuştur.

Bayburd kadısına yazılan Ağustos 1742 tarihli belgede Abdullah divana giderek başvuruda bulunmuştur. Bayburd'ta bulunan Ferrahşad Bey cami ve imaret evkafının mütevellisi olan Yukûb vakfın işleri ile gereğince ilgilenmemesi üzerine halkın şikâyetine neden olmuştur. Vakfın mütevellisi yerine yeni biri atanınca Yakûb'un yeni mütevellinin hakkına müdahale ederek vakfı tekrar ele geçirmiştir. Daha sonra Yakûb'un vefatıyla küçük yaştaki oğlu müteveli olması gerekirken yaşı küçük olduğu gerekçesiyle daha önceki mütevellinin başvurusu ile müteveli için kimin daha haiz olduğuna kararın yerel kadıya bırakılması için yazılan hükümdür⁴⁵⁹.

Vakfın gelir veya harcamaları vakfa ait şartlar vakfiyelerde belirtilmesine rağmen bu şartlara uyulmadığı görülmüştür.

Erzurum valisi ve Bayburd kadısına yazılan Ocak 1756 tarihli belgede Bayburd kazasında bulunan mescid'in mumcusu olan Süleyman Dinan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin vakfa mum sağlamakla görevli kişi olduğunu belirtmiştir. Vakfın şartı olan on beş vukıyye⁴⁶⁰ yağ mumu yerine mütevelliler İsmail ve Halil buna kanaat etmeyip yirmi iki vukıyye yağ mumuna çıkarmışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde vakıf şartlarına uyulması istenilmiştir⁴⁶¹.

İncelenen defterlerde vakıf görevlileri görevlerini yerine getirirken birtakım müdahalelere maruz kaldıkları görülmüştür.

⁴⁵⁸ A.{DVNSAHK.ER.d9, 67/3.

⁴⁵⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 1/1.

⁴⁶⁰ "Vukıyye" kıyye, hokka, okka, Arapça ukıyye Grekçe ougkos, ağırlık, yük anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Okka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007), 33: 338-339.

⁴⁶¹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 281/3.

Erzurum valisi ve Şiran naib'ine yazılan Ağustos 1755 tarihli belgede Seyyid Baba Vakfı'nın zaviyedarları olan Seyyid Osman, Seyyid Ebubekir ve Seyyid Kahraman meclis-i şer'e giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar görevlerini yerine getirirken Seyyid Mehmed adlı kişinin zorla bunların görevlerine müdahale ederek paralarını almıştır. Mahkemeden Hüccet-i şer-i'ye alınarak alınan paranın iadesi için mahalline gönderilen hükümdür⁴⁶².

3.8. Aile Hukuku ile İlgili Hükümler

Sözlük anlamı olarak îdare ve îaşeleri bir adama ait olan zevce, evlat ve ebeveyn topluluğuna aile denir⁴⁶³. Başka bir deyişle aile, akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk olarak tanımlanabilir⁴⁶⁴.

Osmanlı devletinde aristokratik bir yapılanma oluşmamıştır. Devlette var olan yapı ise şer'î hukuk'a ve Türk töresine dayanmakta idi. Bununla birlikte Osmanlı devletinde aile devlet müdahalesinden uzak bir müessesedir⁴⁶⁵.

İncelenen defterlerde aile kurumuyla ilgili olarak önemli bilgiler içermektedir. Aile kurumunun kuruluşu, nişanlılık dönemi, nikâh, şahitler, mehir, çocuk sayıları, boşanma vb. bilgiler içermesi açısından ayrıca özel hayata dair önemli bilgiler verilmektedir.

3.8.1. Evlilik Hukuku ile İlgili Hükümler

Evlilik hukukuna dair, nişan, mehir, nafaka vb. konularla alakalı merkeze iletilen birçok şikâyet konusu incelenen defterlerde bulunmaktadır.

3.8.1.1. Nişan (Namzedlik) ile İlgili Hükümler

Osmanlı devletinde evlenme çağına gelmiş erkeklerin veya kızların düğünden önce geçirdiği döneme nişanlılık ya da namzedlik denirdi⁴⁶⁶. Bu süreçte hükümlerde göze çarpan en önemli hususun evlenecek kızın yaşının küçük olması ve kendi rızasının aranmasıdır.

⁴⁶² A.{DVNSAHK.ER.d 3, 258/1.

⁴⁶³ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 718

⁴⁶⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1989, C.2, s. 196.

⁴⁶⁵ Umut Cafer Karadoğan, "Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/1, (2012): 213.

⁴⁶⁶ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1123

Erzurum valisine İskefsir ve () kadılarına yazılan Şubat 1748 tarihli belgede Mehmed adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Osman Bey adlı kişinin kızını kendi rızasıyla kendisini akdi nikâh kıydığını belirtmiştir. Buna rağmen kariyeden cebabire ve mütegalibeden Süleyman adlı kişi müdahale ederek benim oğlum ile nişanlıdır diyerek zor kullanması üzerine, müdahale ve zorlamanın def edilmesi için mahalline yazılan hükümdür⁴⁶⁷.

Erzurum valisine ve Kığı kadısına yazılan Ağustos 1756 tarihli belgede Feyzullahadlı kişi divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Hasan adlı kişinin kız ye genini kendi rızası ile nişan ederek, mihirini verip, akdi nikâh kıyacakken bunun kız yeğenin rızası dışında Pir Veyis adlı kişiye nikâh etmesi üzerine Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Sonuçta müdahale ve baskının önlenmesi için mahalline yazılan hükümdür⁴⁶⁸.

3.8.1.2. Nikâh, Mehir ve Nafaka ile İlgili Hükümler

Kelime anlamı olarak birleştirme bir araya getirmek evlenmek, evlilik, gibi anlamlara gelmektedir.

Fıkıh terimolojisinde ise Şer'an aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisine denir⁴⁶⁹.

İslam hukukuna göre nikâh akdi bu işe ilgilenen bilgili bir kişi karşısında ve iki şahit eşliğinde yapılmaktadır⁴⁷⁰. Burada kadının "hüsn-i rızasına" başvurulduğu hükümlerde belirtilmektedir⁴⁷¹. Hükümlerde kızların medeni hallerinin ve buluşa erip ermediklerinin belirtilmesine gerek duyulmuştur. Kızların nikâh yapıldığı esnada baliğ/baliğa oldukları durumun oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Aralık 1742 tarihli belgede Sâdât-ı kiramdan Seyyid Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Topal Mehmet adlı kişinin kızı Kezban'ı kendine otuz kuruş mehir ile kendisine akdi nikâh ettiğini söylemişti.

⁴⁶⁷A.{DVNSAHK.ER.d 1, 228/2.

⁴⁶⁸A.{DVNSAHK.ER.d 3, 316/1.

⁴⁶⁹Fahrettin Atar, "Nikâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi,, 2007), 33: 112.

⁴⁷⁰Mehmet, A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 275.

⁴⁷¹A.{DVNSAHK.ER.d 5, 259/2.

Mütegallibeden Mahmud ve Mustafa adlı kişiler Derviş Bölükbaşı demekle maruf kimse ile birlik olarak Kezbanı zorla Derviş Bölükbaşına nikâhlamışlardır. Mahalline yazılan hükümde müdahalenin önlenerek zorla alınan mezbûrenin alınarak Seyyid Mehmed'e verilmesi için mahalline yazılan hükümdür⁴⁷².

Bazı hükümlerde mütegallibe ve eşirra denilen kişilerin evleri basarak evli kadınları kaçırarak zorla akd-i nîkah kıydığı görülmüştür. Bu şikâyetlerde *'nikâh üstüne nikâh şer'an sahih değil iken'* ifadeleri kullanılmıştır.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Haziran 1783 tarihli belgede Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Fatıma adlı hanımı bîkr-i bâliğa'nın kendi hüsn-i rızası ile akd-i nîkah ettiğini, mütegallibeden Ahmed oğlu Ali'nin ise Fatıma nam hatunu zorla nîkah ettiğini bunun üzerine merkezden nikâh üstüne nikâhın şer'an sahih (geçerli) olmadığı belirtilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁴⁷³.

Erzurum valisi Kemah kadısına yazılan Mart 1765 tarihli belgede Mehmed adlı kişi diva'a arz-ı hâl de bulunmuştur. Yusuf oğlu Halil'in vefat etmesi ile bunun kızı bîkr-i bâliğa'yı Kürd Hasan adlı kişinin kendisine nikah ettiğini, Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe alarak nikâh üstüne nikâhın şer'an sahih olmadığı yani geçerli bir nikah olmadığı belirtilmiştir. Merkezden verilen hükümde müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir⁴⁷⁴.

Erzurum vaalisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Mayıs 1765 tarihli belgede Fatıma adlı kadın divan'a arzı-ı hâl sunmuştur. Arz-ı hâlde eşirra ve mütegallibeden Ahmed'in kendisi ile zorla akd-i nîkah yapmak istediğini söylemiştir. Bunun üzerine kendisinin de Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde zorla yapılmak istenen nikâhın men ve def edilmesi için istenilmiştir⁴⁷⁵.

Erzurum valisine Milas ve () kadılarına yazılan bir diğer hükümde ise Milas kazasına tabi Yıvadı kariyesinden () adlı kişi divan'a gitmiştir. Kazadan Fatma adlı kadınla kendi rızasıyla sekiz bin akçe mehir ile akd-i nîkah yaptığını bildirmiştir.

⁴⁷²A.{DVNSAHK.ER.d 1, 16/1.

⁴⁷³A.{DVNSAHK.ER.d 7, 104/1.

⁴⁷⁴A.{DVNSAHK.ER.d 5, 31/1.

⁴⁷⁵A.{DVNSAHK.ER.d 5, 46/3.

Kadınlar evlenirken nikâh öncesi veya sonrasında mehir adı ile ücret talep etmişlerdir. Sözlük anlamı olarak mehir (mehr) ücret manasına gelmektedir⁴⁷⁶.

Erzurum valisi, Milas kadısı ve () kadılarına yazılan Haziran 1748 tarihli belgede Milas kazasından () nam kişi divanâ gelerek kazâ-i mezburdan Fatıma adlı hatun ile kendi rızası ile sekiz bin akçe mukabilinde akd-i nîkah yaptığı belirtilmiştir⁴⁷⁷.

Bazı hükümlerde mehir bedelinin verilmesine rağmen evlilik akdinin yerine getirilmediğinden ödenen mehrin iadesi istenilmiştir.

Gercanis naibine yazılan Ocak 1756 tarihli belgede Kuruçay kazasından Osman meclis-i şer'e giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Elhaç İbrahim adlı kişinin kızı Elif bîkr-i bâliğa'nın kendi hüsn-i rızası ile beş yüz on kuruş mehir ile akd-i nîkah ettiğini söylemiştir. Daha sonra Elhaç İbrahim'in bundan vazgeçmesi üzerine, Osman'ın vermiş olduğu beş yüz on kuruşu geri istemiştir. Elhaç İbrahim'in almış olduğu mehri ödememiş ve müdahalede bulunmuştur. Merkezden mahalline gönderilen hükümde Elhaç İbrahim'in almış olduğu mehrin iade ettirilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁴⁷⁸.

Defterlerde boşanma gerçekleşince kadınların geçimlerini sağlamak için gerekli olan yiyecek ve içecek temini için kadına nafaka vermek erkeğin sorumlulukları arasında yer almıştır. Bu hususta kendilerinin veya çocuklarının nafakasını ödememesi önemli şikâyet konuları arasında yer almıştır.

Karahisar-ı Şarkî kadısına, () kadılarına ve Karahisar-ı Şarkî voyvodasına yazılan Temmuz 1746 tarihli belgede Firdevs adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Seyyid Hasan adlı kişinin bunun nafaka ve sair ihtiyaçlarını karşılamadığını, Seyyid Hasan'ın hüccet-i şer'îye ile yevmi onar akçe vermekle yükümlü olduğunu belirtilen akçenin Seyyid Hasan'dan talep edildiğinde vermekte zorluk çıkararak muhalefet ettiği bildirilmiştir. Bunun üzerine mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek nafakanın tamamın tahsil ettirilmesi istenilmiştir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶Mehmet, A. Aydın, "Mehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003), 28: 389

⁴⁷⁷A.{DVNSAHK.ER.d 1, 246/1.

⁴⁷⁸A.{DVNSAHK.ER.d 3, 282/1.

⁴⁷⁹A.{DVNSAHK.ER.d 1, 158/1.

3.8.1.3. Miras (Tereke) ile İlgili Hükümler

Miras kelimesi “irs” (verâse) kökünden gelmektedir. Bir şeyin bir kişi ya da topluluktan başkasına geçmesi, başkasına kalan, tevarüs edilen şey anlamlarında kullanılmaktadır⁴⁸⁰.

İslam hukukunda ölen kişinin terekesi İslam miras hükümlerine göre taksim edilirdi. Osmanlı devleti de mülk malları için İslam hukuk kuralları uygulandığından miras (tereke) hukukunda bu kuralları uygulamıştır⁴⁸¹.

Şer’î hukuka göre ölen bir kişinin ashâbü’l ferâiz (farz sahipleri) denilen zevce, zevce, baba, anne, dede, nine, kız, oğul, oğlunun kızı ve oğlu, anne-baba bir erkek ve kız kardeşler, baba bir kız kardeş, anne bir erkek ve kız kardeşten hayatta olanlar arasına paylaşım yapılırdı⁴⁸².

Ölen kişi ile kan bağına göre paylarında değişik oranda hak sahibi olmuşlardır. Bu kız veya erkek olmaya bağlı olarak farklılık göstermiştir⁴⁸³. Bütün bu aşamalardan sonra vefat edenin mirasını alacak kimsenin bulunmaması durumunda vasiyet bırakmışsa vasiyeti yerine getirilirdi, yoksa mirası beytülmal alırdı. Şayet Beytülmalde yoksa miras fakirlere kalırdı⁴⁸⁴.

İncelenen defterler içerisinde miras (tereke) ile ilgili birçok hüküm bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda incelenen beş defterde miras ile ilgili hükümlerin sayısal ve oransal dağılımı gösterilmiştir.

⁴⁸⁰Hamza Aktan, “Miras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2020), 30: 143.

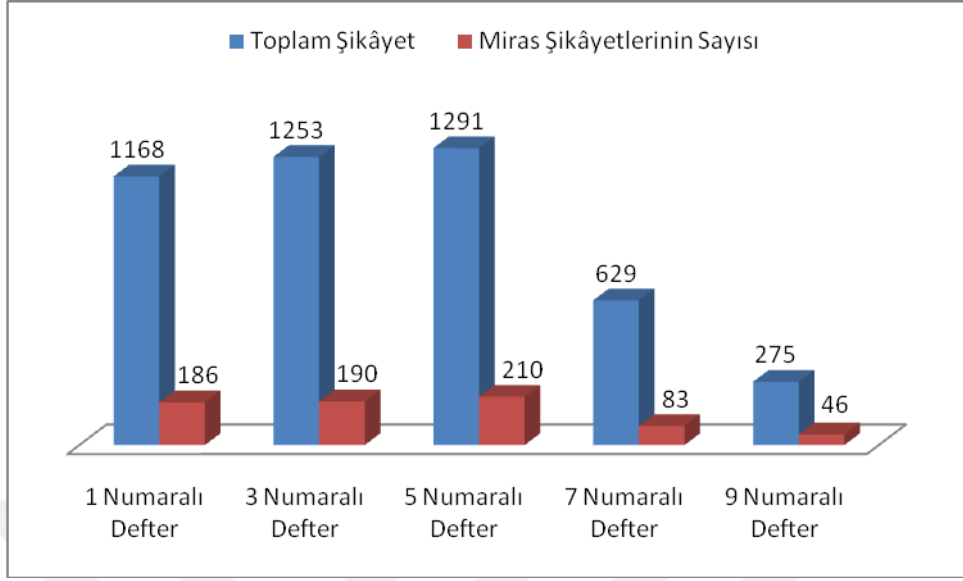
⁴⁸¹Adem Çakır, “İslam Miras Hukukunda Terekenin Paylaşımı ve Osmanlı Uygulaması”, *Kırklareli Hukuk Mecmuası*, 2/1, (2022): 323.344.

⁴⁸²Hamdi Döndüren, “Ashâbü’l Ferâiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991), 3: 467-468.

⁴⁸³Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, 5. Baskı, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017), 465.

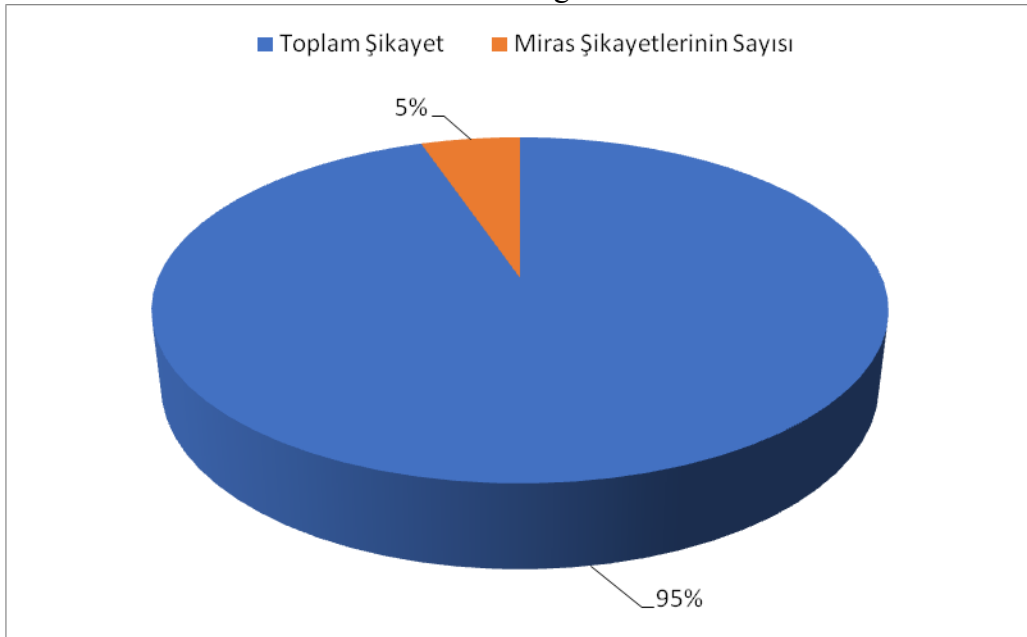
⁴⁸⁴Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992), 6: 933.

Şekil 3.8: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Miras İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 254 şikâyetin miras ile olduğu anlaşılmaktadır. Tablodaki verilere göre miras ile ilgili en fazla şikâyetin üç numaralı defterde olduğu görülmüştür. Üç numaralı defterde toplam 1291 hükmün 72 tanesi miras ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetler % 0,19'unu oluşturmaktadır.

Şekil 3.9: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Miras İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam 4616 şikâyetin %5'inin miras ile ilgili olduğu saptanmıştır.

3.8.1.3.1. Miras Taksimatı ve Hibe ile İlgili Hükümler

Miras taksimatı konusunda ölen kişinin akrabaları arasında yaşanan sorunlar önemli şikâyet konularından olmuştur. Hayatta olanlar ölen kişi ile yakınlık derecesine göre miras paylaşımı gerçekleştirmiştir. Miras ilk olarak ölenin eşi (zavc ya da zavcesi), kız çocukları (kerime) ve erkek çocukları arasına paylaştırılmıştır.

Erzincan kazasından Sâdât-ı kiramdan Seyyid Osman, Seyyid Ömer'in babaları Abdurrahman'ın vefat etmesi üzerine mirasının kendilerine ve annelerine intikal etmiştir⁴⁸⁵.

Kemah kadısına yazılan başka bir hükümde ise Seyyid Mustafa Seyyid Ahmed ve Seyyid Ebu bekir ile Emine ve diğer hatunlar babalarından kalan iki kıt'â tarlanın divan'a giderek kendilerine intikalinin sağlanması istenilmiştir⁴⁸⁶.

Hükümlerde kardeşler arasında miras taksimatında kendilerine düşen hisse ile yetinmeyerek diğer kardeşlerin hisselerine müdahale etmişlerdir.

Erzurum valisine ve Kığı kadısına yazılan Kasım 1782 tarihli belgede Yâkub adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Mustafa'nın vefatıyla babasından kendisine emval, emlak ve eşyanın kaldığını belirtmiştir. Kardeşi ve amcası İsmail'in kendilerine düşen hisseler ile yetinmeyerek babasından kendi hissesine düşen emlak, emval ve eşyaya müdahale ederek zorla aldıklarını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde zorla alınan emval, eşya ve emlak'ın iade edilerek muhalefet ettirilmemesi istenilmiştir⁴⁸⁷.

Ölen kişinin evli olmaması durumunda eşi ölmüş ve çocukları olmaması durumunda miras için yakın akrabaları başvurabilirdi. Ölenin annesi, babası, kız ve erkek kardeşleri hatta amcası, dayısı, halası ile bunların çocuklarına dahi intikal etmiştir.

Çemişgezek kadısına yazılan Şubat 1797 tarihli belgede Aliye adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Bunun kardeşi Halil'in vefat ettiğini, bundan kalan emlak ve eşyası irsi şerden amcasının oğlu Ahmet ve İsmail'e intikal ettiğini söylemiştir. Bunlar kendi hisselerine kanaat etmeyerek bütün hisseler baskı ile müdahale ettiklerini bildirmişlerdir. Kendilerinin dava gördüklerini ve Şeyhülislam'dan

⁴⁸⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 20/1}.

⁴⁸⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 108/2}.

⁴⁸⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 101/3}.

fetvâ-yı şerîfe aldığını belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek alınan hisselerin iadesi istenilmiştir⁴⁸⁸.

Bazı hükümlerde kişiler kendilerine ait mülklerini bir akrabasına hibe edebilmişlerdir. Anlam olarak karşılıksız vermek, bağışlamak anlamında kullanılmıştır. Hukuk dilinde hibe bir mülkü karşılık beklemeden başkasına devretmektir⁴⁸⁹. Mülkünü hibe eden kişi, hibe esnasında akli dengesinin yerinde (hal-i hayatında ve kemâl-i akl-i sıhhatinde) olduğunun belirtilmesi istenilmiştir. Hibe işleminin hibe-i sahiha-i şer'îye denilen yasal yolla yapılması gerekiyordu. Hibe edilen mallarda hibe edenin vefatından sonra hibe edilen mülkler üzerinde birtakım problemler yaşanmıştır.

Erzurum valisine Pasin kadısına () kadılarına yazılan Haziran 1745 tarihli belgede Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Ömer'in hayatta iken değirmenini Mehmed'e hibe ettiğini söylemiştir. Babası Ömer'in ölmesi ile kardeşi İbrahim'in babasının Mehmed'e hibe ettiği değirmene muhalefet ederek basasının Mehmed'e hibesini kabul etmemiştir. İbrahim'in ölmesiyle oğulları mütegalibeden Serdengeçti Ağası Davud Ahmed Ağa ve Zâ'im Mustafa Ağa, Halil ve Ali adlı kardeşlerde muhalefet ederek babamızın mülkü olan değirmeni alıveririz deyip müdahale etmişlerdir. Merkezden verilen hükümde babasından Mehmed'e hibe edilen değirmene müdahalenin engellenmesi istenilmiştir⁴⁹⁰.

Malazgird Sancak Beyine ve Malazgird kadısına yazılan Ekim 1750 tarihli belgede Malazgird sakinlerinde Aişe adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Validesi Fatma adlı kadının kazada evi ve bahçesi, emlak ve sa'ir eşyasının bulunduğu bunları kendisine ölünceye kadar bakmak şartıyla oğlu Bekir'e hibe ettiğini söylemiştir. Fatma'nın ölmesi ile kız kardeşi, Bekir'den hakkını istemiştir. Bekir Şeyhülislamdan Fetvâ-yı şerîfe aldığını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde Bekire düşen hisseler müdahale ettirilmemesi istenilmiştir⁴⁹¹.

Gayrimüslimlerde miras ile ilgili sorunlarını divana taşıyarak çözüm bulabilmişlerdir. Müslüman reaya gibi sorularını çözerken hiçbir fark gözetilmemiştir.

⁴⁸⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 52/2.

⁴⁸⁹ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1998), 17: 421.

⁴⁹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 113/5.

⁴⁹¹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 42/1.

Erzurum valisine Erzurum mollasına ve Baybud kadısına yazılan Ekim 1749 tarihli belgede Bedros adlı zımmî'nin divan'a arz-ı hâl de bulunmuştur. Babası Mosisin öldüğünü, babasının amcası Mardiros ile hissesinin bulunduğu bahçe ve tarlalardaki hisselerinin kendisine intikal ettiğini söylemiştir. Fakat amcasının babasından kalan hisseler müdahale ederek vermek istememiştir. Bunun üzerine kendisinin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığını belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahale ve zorla zabt'ın engellenerek babasından kalan hisselerin Bedros'a verilmesi istenilmiştir⁴⁹².

Erzurum mollasına yazılan Temmuz 1798 tarihli belgede Karabet adlı zımmî divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Amcası Kaspar adlı zımmî'nin ölmesi ile mirası olan emlak ve emval'in irs-i şer'le buna intikal ettiğini söylemiştir. Kazir adlı zımmî amcasından kalan bu yerlere müdahale ederek tamamını almak istemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek Kazir adlı zımmînin almış olduğu emval ve eşyanın iadesi istenilmiştir⁴⁹³.

3.8.1.3.2. Miras ile İlgili Hükümlerde Kadınlar

Miras hükümlerinde özellikle kadınların anne veya babadan kalan mirastan en çok mahrum bırakılan kişiler olmuşlardır.

Kadınların miras ile ilgili divan'a yapmış oldukları bireysel ya da toplu olarak yapılan başvurularda hiçbir ayırım gözetilmeyerek şikâyetler incelenmiştir. Kadınların miras üzerine yapılan davalarda kadınların hakları konusunda önemli bilgiler verilmektedir. Hükümler de ölen yakınlarından kalan tarla, ev, bahçe, çayır, dükkân, arsa, eşya vb. menkul ya da gayrimenkuller üzerinde mirastan pay düşmektedir.

Erzurum valisine Erzincan ve () kadılarına yazılan Ekim 1749 tarihli belgede Saliha adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası () nam kişinin vefatıyla babasından kalan emval, eşya ve sa'ir terekesinin kendisine ve kardeşi Abdalbâkî'ye intikal ettiğini söylemiştir. Buna rağmen kardeşinin hissesine kanaat etmediğini türlü bahanelerle kendisine vermediğini bildirmiştir.

⁴⁹² A.{DVNSAHK.ER.d 3, 1/1

⁴⁹³ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 99/3.

Merkezden mahalline gönderilen hükümde Saliha'nın hissesinin tamamı alınarak muhalefet ettirilmeden kendisine verilmesi istenilmiştir⁴⁹⁴.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısı ve () kadılarına yazılan Şubat 1753 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden Fatma, Havva, Aişe adlı kadınlar divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Babaları () nam kişinin ölmesi ile babalarından kalan emval, eşya ve emlakların kendilerine ve kardeşlerine intikal ettiğini söylemiştir. Ayrıca erkek kardeşlerinin Fatma, Aişe, Havva düşen hisselerle müdahale bulunduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine kız kardeşlerin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife almışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde erkek kardeşlerin müdahalesinin önlenmesi istenilmiştir⁴⁹⁵.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Nisan 1782 tarihli belgede Ümmühan adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babasından kalan bir bahçe ve arsasının olduğunu bu yerlerin kendisine ve kardeşi Ali'ye intikal ettiğini belirtmiştir. Kardeşi Ali'nin bu bahçedeki hisseyi satın aldığını iddia ederek müdahale kız kardeşi Ümmühan'a düşen hisseyi vermek istememiştir. Bunun üzerine kendisinin Şeyhülislamdan fetevâ-yı şerife aldığını belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde Ümmühan'ın hissesine müdahalenin engellenerek baskının önlenmesi istenilmiştir⁴⁹⁶.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Eylül 1749 tarihli belgede Hokta adlı Nasrani divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Artin adlı zımmînin ölmesi ile babasından kendisine ve kardeşi Ohana ırs-i şer'le emlak ve eşyaların bunlara intikal ettiğini söylemiştir. Fakat kardeşi Ohan'ın kendisine düşen hisseye kanaat etmeyerek bunun hissesini de zapt etmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek Hokta adlı nasraniye düşen hissenin tamamı alınarak kendisine verilmesi istenilmiştir⁴⁹⁷.

Mirasta kadınların şikâyet edildiği durumlara da rastlanılmıştır.

Milas kadısına yazılan Eylül 1782 tarihli belgede Parçi kariyesinden Karabekir Zâde Seyyid Osman divan'a giderek başvuruda bulunmuştur.

⁴⁹⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 291/3.

⁴⁹⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 152/2.

⁴⁹⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 51/4.

⁴⁹⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 290/1

Kardeşi Mehmed'in mutasarrıfı olduğu Parçi ve Alan kariyesinde bulunan toprakların mutasarrıfı olduğu, kardeşinin ölmesi ile toprakların oğlu olmadığından kızı Rukiye adlı kişiye kaldığını bildirmiştir. Rukiye bu yerleri başta almak istememiştir. Seyyid Osman'ın bu yerleri sahib-i arzdan temessüklü olarak kendisine almıştır. Halktan bazı kişilerin kışkırtmaları ile Rukiye bu yerleri kendisi adına almak istemiş ve müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine şikâyet divan'a bildirilmiştir. Merezden gönderilen hükümde kanun üzere amel olunması istenilmiştir⁴⁹⁸.

3.8.1.3.3. Mirasa Müttegallibenin Müdahalesiyle İlgili Hükümler

Aile içi miras anlaşmazlıklarına dışarıdan (ahardan) birilerinin herhangi bir akrabalık bağı yok iken müttegallibe veya devlette görevli kişilerin çeşitli şekillerde müdahale ettikleri görülmüştür.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Mayıs 1753 tarihli belgede Aişe, Zeliha ve Emine divana giderek başvuruda bulunmuşlardır. Babalarının ölmesi ile mutasarrıfı olduğu çiftlik ve emlakların bunlara intikal ettiğini söylemişlerdir. Buna rağmen müttegallibeden Hasan Ağanın babalarından kalan arsa ve çiftliğe müdahalesi üzerine mahkemeden hüccet ve Şeyhülislamdan fetveva-yı şerife aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde haksız müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir⁴⁹⁹.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan hükümde Hasan divan'a arz-ı hâlini bildirmiştir. Validesinin vefat etmesiyle validesinden bunlara intikal eden üç göz değirmenden müştereken kız kardeşleri mercan ve () nam hatun ile kendisine intikal etmiştir. Bu değirmenin ortaklarından olan müttegallibeden İbrahim annelerinden kalan değirmendeki hisseleri annelerinden aldığını söyleyerek değirmeni zapt etmiştir. Değirmeni Hacı Bala oğlu İbrahim Ağaya sattığını kız kardeşlerin dahi hisselerini aldığını kardeşleri Seyyid Hacı Mehmed, Seyyid Yusuf, Seyyid Mustafa ve Seyyid Bekir ile zevcesi Nazlı, kızı Kezbanın değirmendeki hisselerini zabt etmiştir. Bunun üzerine Hasan ve kardeşleri kendilerinin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını

⁴⁹⁸A.{DVNSAHK.ER.d 7, 97/1

⁴⁹⁹A.{DVNSAHK.ER.d 3, 153/1.

bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde Hüseyin'in almış olduğu hisseleri geri verilerek baskı ve müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁰⁰.

Karahisar-ı Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Eylül 1781 tarihli belgede () nam zımmî divana giderek başvuruda bulunmuştur. Bunun babası Mıgırdiç adlı zımmî'nin öldüğünü babasından kalan bağ, bahçe ve dükkânın ohan ve kardeşlerine intikal ettiğini bildirmiştir. Müttegallibeden oğulları, Mıgırdiç, Tapan, Zağar ile birlikte kendi hissesine kanaat etmeyerek hisselerin tamamını zapt ettiklerini bildirmiştir. Merkezden mahalline yazılan hükümde müdahalenin önlenerek almış oldukları hisselerin ihkakı hak edilerek geri verilmesi istenilmiştir⁵⁰¹.

Erzincan kadısına yazılan Ekim 1797 tarihli belgede Ahmed, İbrahim, Halil ve Aişe Hatun divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Valideleri Zeliha'nın vefatı ile Zeliha'dan ırs-i şer'le bunlara intikal eden bahçe, ve'sair emval ve eşyaya Salih Beşe'nin müdahale ettiğini söylemişlerdir. Salih'in buraları zorla zap edip ziraat etmesi üzerine mahalline yazılan hükümde müdahalenin engellenerek alınan yerlerin geri verilmesi istenilmiştir⁵⁰².

3.8.1.3.4. Borçların Mirasçılara İntikali ile İlgili Hükümler

Hükümlerde ölen Müslim veya Gayrimüslim kişilerin borçları terekesinden karşılanması istenilmiştir. Borç-alacak davalarının önemli bir kısmı ölen kişinin varislerinden istenip, alamadığı paralar hakkında gelen şikâyetler oluşturmuştur. Davalarda ölen kişinin almış olduğu borçlar ölenin terekesine sahip olan varisler tarafından ödenmesi istenilmiştir.

Erzurum mollasına yazılan Aralık 1757 tarihli belgede Abdulkadir adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Erzurum kâlesi dizdarı olan Ahmed Ağanın Erzurum sakinlerinden Yusuf Efendi'ye dört yüz altmış dört kuruş temessükle (borç senedi) para verdiğini, Babası Ahmed Ağanın vefatıyla vekili İsmail Çavuş aracılığıyla babasının temessük ile vermiş olduğu parayı isteyince Yusuf Efendi'nin

⁵⁰⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 133/3.

⁵⁰¹ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 24/1

⁵⁰² A.{DVNSAHK.ER.d 9, 75/2.

vermekte zorluk çıkardığını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek paranın tamamının tahsil ettirilmesi istenilmiştir⁵⁰³.

Erzurum valisine ve Kuruçay kadısına yazılan Ağustos 1765 tarihli belgede Musa adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Halil adlı kişiden atmış kuruş alacak hakkının olduğunu, Halil'in ölmesi ile bunun terekesinin oğullarından Abdullah ve İbrahim'e intikal ettiğini söylemiştir. Babaları Halil'in borcunu oğullarından istenmiştir. Bunlarda müdahalede bulunarak vermek istememişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde meblağın tamamının alınarak Musa'ya verilmesi müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir⁵⁰⁴.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Ekim 1795 tarihli belgede Mehmet Efendi adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin İshak efendiye altı yüz yetmiş kuruş verdiğini söylemiştir. İshak efendinin vefatıyla bu parayı zevcesi ve kızlarından istemiştir. Bunların ödemek zorunda oldukları kuruşları vermekte zorluk çıkarıp, müdahale ettiklerini belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde bu paranın İshak efendinin terekesinden tahsil edilerek Mehmet efendiye verilmesi istenilmiştir⁵⁰⁵.

Gümüşhâne kadısına ve Gümüşhâne eminine yazılan Temmuz 1746 tarihli belgede İbrahim Paşa zâde Mehmed divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Gümüşhâne kazasından Oltağa nâm karyeden Osman adlı kişiye faizli olarak temessükle altı yüz kuruş vermiştir⁵⁰⁶. Osman'ın ölmesi üzerine oğulları Hüseyin, Ali ve İbrahim'den istemiştir. Oğullarının babalarının almış olduğu parayı vermekte muhalefet ederek zorluk çıkarmışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde muhalefet ve baskı ettirilmeden borç alınan paranın tamamının tahsil edilerek İbrahim Paşa zâde Mehmed'e verilmesi istenilmiştir⁵⁰⁷.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Şubat 1757 tarihli belgede Avadik adlı zımmî divanâ giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Malok adlı zımmî'nin ölmesi ile tarla, çayır emlak ve eşyası oğlu Avadik'e intikal etmiştir.

⁵⁰³ A.{DVNSAHK.ER.d3,378/2.

⁵⁰⁴ A.{DVNSAHK.ER.d5, 80/4.

⁵⁰⁵ A.{DVNSAHK.ER.d9, 2/1.

⁵⁰⁶ "Karz", terim olarak geri ödenmek üzere verilen mal veya birine barç/ödünç verme anlamında kullanılmıştır. bkz., Hacı Y. Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001), 24: 520.

⁵⁰⁷ A.{DVNSAHK.ER.d1, 156/1.

Kazir adlı zımmî'nin babasından alacağı bin kuruşu bundan zorla almak istemiş ve babasına ait çayırları zapt etmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde borcun Malok adlı zımmî'nin terekesinden tahsil edilerek haksız müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁰⁸.

3.8.1.3.5. Vasîlik ile İlgili Hükümler

Vasî kelimesi bitişmek, bitişirmek manasında olup, vasy kökünden gelen vasî ‘‘ bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılması istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kimse anlamına gelmektedir⁵⁰⁹.

Vefat eden kişilerin çocukların küçük yaşta olmaları, çocukların haklarını korumak ve çocuklar bulûğ çağına gelinceye kadar çocuklara miras olarak bırakılan taşınır ya da taşınmaz mülklere sahip çıkmak için bir yakınının hüccet-i şer'iyeye ile vasi atanmıştır. Vâsilerin bu işlemleri yerine getirirken ‘‘ sadâkat ve istikâmet üzere hareket istemeleri istenmiştir. Vasinin görevi çocukların büyüüp miraslarını devraldıktan sonra görevi sona ermiştir. Çocuklar bulûğ çağına geldiğinde defter-i kassâma göre her bir çocuğa hisseleri teslim edilmiştir.

Erzurum valisine ve Kemah kadısına yazılan Nisan 1749 tarihli Seyyid Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Vasisi olduğu Hasan ve Hüseyin'in adlı sagîrlerin babaları Hüseyin Bey'in vefat ettiğini mutasarrıfı olduğu mülkü, eşyası ve tarlası ırs-ı şer'le Hasan ve Hüseyin'e intikal etmiştir. Kemah kazasından Gazi Bey oğlu Hacı Mehmed'in bunlara intikal eden ev, eşya ve tarlayı kendisine yüz seksen kuruş borcu olduğunu iddia ederek zapt etmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde zapt edilen yerlerin geri verilerek müdahalenin engellenmesi istenilmiştir⁵¹⁰.

Erzurum valisi vezire, Karahisar-ı Şarkî ve () kadılarına yazılan Haziran 1751 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî kazası Akşehir () nam karyeden Sâdaât-ı Kirâmdan Seyyid Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Babası Zuamâ'dan Seyyid Mehmed'in vefat ettiğini babasından üç göz değirmen ve çiftliğin annesi ve kendisine ırs-i şer'le intikal ettiğini bildirmiştir. Hüccet-i şer'iyeye ile bulûğ çağına gelince kendisine ait olan hisseleri istemiştir.

⁵⁰⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 330/4.

⁵⁰⁹ Mustafa Öz, ‘‘Vasî’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 42, 546.

⁵¹⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 275/1.

Buna rağmen üvey babası buna baskı ve müdahale ederek hissesini vermek istememiştir. Bunun üzerine Seyyid Hasan Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahalenin engellenerek hissesine düşen hakkın alınarak verilmesi istenilmiştir⁵¹¹.

Kemah kadısına ve Kemah voyvodasına yazılan Mart 1775 tarihli belgede Kerime adlı kadın divan'a başvuruda bulunmuştur. Hücet-i şer'iyye ile oğlu Ali'nin vasisi olduğunu, babası Hüseyin'den Kemah kazâsına tabi Hane adlı kariye yirmi kıta tarlaların Kerime ve vasisi olduğu oğlu Ali'ye intikal ettiğini bildirmiştir. Tarlaların geliri olan öşür ve rûsumuna karyeden Ömer, Sarı oğulları Ahmed, Mehmed, Osman, Yavuz Bey ve Mehdi oğlu Hüseyin'in birbirleri ile anlaşarak bu yerlere ait öşür ve rûsumu zapt etiklerini söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde usulsüz müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵¹².

3.9. Borç-Alacak ile İlgili Hükümler

Erzurum ahkâm defterlerine en çok yansıyan konulardan biriside borç-alacak ilişkisi ile ilgili hükümlerdir. Defterlerde "ahz û i'ta" borç-alacak ilişkisinin kimler arasında yaşandığı ve verilen borç miktarı hemen hemen bütün hükümlerde belirtilmiştir.

Erzurum valisine ve Erzincan kazası naibine yazılan Nisan 1796 tarihli belgede Esseyid Mehmed meclis-i şer 'e giderek başvuruda bulunmuştur. Kariyeden Ali adlı kişiye faizli olarak verdiği yüz seksen kuruş alacak hakkının olduğunu belirtmiştir. Alacağı olan yüz seksen kuruşu Ali'den istendiğinde çeşitli bahaneler ileri sürerek müdahalede bulunduğunu belirtilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde paranın tamamının Ali'den tahsil edilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵¹³.

Borç-alacak ilişkisi içerisinde olanların adlarının, görevlerinin, unvanlarının ve ikamet yerlerinin, kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim ve yaşanan yerde önemli ölçüde borç-alacak ilişkisinin ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir.

Miktarların açık bir şekilde belirtilmediği şikâyetlerde "ma'lûme'l-mikdâr âkçe" ifadesi kullanılmıştır. Yani taraflar arasında borç miktarı açıkça dile getirilmediği

⁵¹¹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 76/1.

⁵¹² A.{DVNSAHK.ER.d 5, 300/3.

⁵¹³ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 17/2.

gibi para birimi genel olarak kuruş verilmiştir. Ayrıca akçe ve altın olarak verilmiş borçlara da rastlanılmıştır.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Şubat 1743 tarihli belgede Hoca' zâde Seyid Mehmet divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Sipahi Mustafa ve Sipahi Mahmud'un mutasarrıf oldukları yerlerde on sene bedelle 'ma'lûme'l-mikdârı akçe talep ettiklerini bunun için baskı ve müdahalede bulunduklarını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahalenin engellenmesi istenilmiştir. Ayrıca Sipahi Mustafa ve Sipahi Mahmud tarafından zorla alınan akçelerin alınarak Seyyid Mehmede verilmesi istenilmiştir⁵¹⁴.

Defterlere yansıyan şikâyetlerde genel olarak yazı ile belirtilen tarihlerin son basamağı belirtilmemiştir. Bu da olayın tam olarak ne zaman gerçekleştirildiği hakkında bilgi sahi olunmasına engel teşkil etmektedir.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Eylül 1781 tarihli hükümde Ebubekir Bey adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kariyeden Hazinekar oğlu Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed adlı kişilerden yüz doksan senesinde beri temessükle vermiş olduğu bin yirmi iki kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Alacağını birçok kere istemesine rağmen Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed'in vermediğini, kendisine muhalefet ederek zorluk çıkardıklarını belirtmiştir. Kendisinin Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığını dile getirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek alacağı kuruşun tamamının tahsil edilmesi istenilmiştir⁵¹⁵.

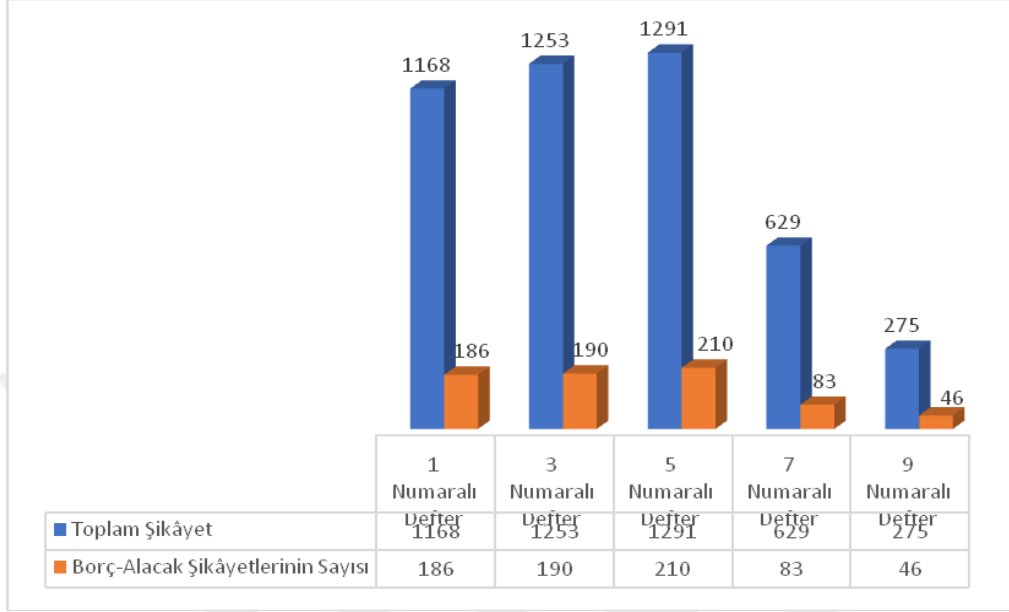
Bazı hükümlerde borcun kaç senesinde verildiği bilgilerine de rastlanılmıştır. Erzurum valisi ve Erzurum mollasına yazılan Eylül 1781 tarihli belgede Osman adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Horasan Beyi Ömer Bey'den bin yüz yetmiş yedi senesinde yüz kuruş alacak hakkının olduğunu, kendisinden istendiğinde zor kullandığını vermek istemediğini söylemiştir. Ayrıca Kendisine () nam kişiyi vekil kıldığını bildirerek, alacağının tahsil edilmesini istemiştir. Merkezden mahalline

⁵¹⁴A.{DVNSAHK.ER.d 1, 22/2.

⁵¹⁵A.{DVNSAHK.ER.d 7, 21/4.

gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek Osman'ın vekili olan () nam kişiye verilmesi istenilmiştir⁵¹⁶.

Şekil 3.10: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

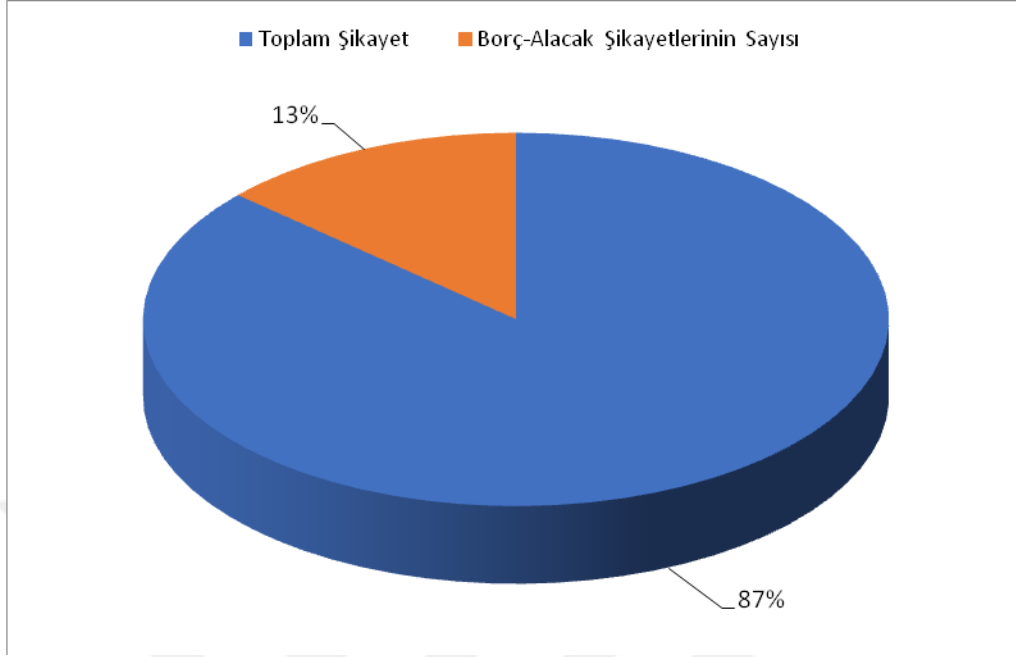

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 715 şikâyetin borç-alacak ile ilgili olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre borç-alacak ile ilgili en fazla şikâyetin 210 hükümle üç numaralı defterde olduğu anlaşılmaktadır.

Üç numaralı defterde toplam 1291 hükmün 210 tanesi miras ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetlerin % 0,16'sını oluşturmaktadır.

⁵¹⁶A.{DVNSAHK.ER.d 5, 36/3.

Şekil 3.11: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam 4616 şikâyetin % 13'ünün borç-alacak ilişkisi ile ilgili olduğu saptanmıştır.

Borç için deyn kelimesinden türeyen “istidâne” ve karz kelimelerinden türeyen “istikrâz” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler anlam olarak borç alma, ödünç ve borçlanma anlamlarındadır. Borcun veriliş şekliyle ilgili olarak incelenen defterlerde en çok kullanılan ifade “*cihet-i karz-ı şer‘i*” ifadesidir.

Erzurum valisine ve Erzurum mollasına yazılan Ocak 1743 tarihli belgede Ahmed divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Erzurum sakinlerinden Eramine mahallesinden isimleri bilinen zimmîlerden cihet-i karz-ı şer‘iden dokuz bin kuruş temessüklü alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Alacağını defa’âtle istemesine rağmen türlü illet ve bahanelerle vermediklerini bildirmiştir. Merkezden gönderilen hükümde herhangi bir müdahale olmadan şer‘le alınması ve hak sahibine verilmesi istenilmiştir.⁵¹⁷

Borç-Alacak işlemlerinin yasal geçerlilik kazanması temessük, mühürlü temessük defter, senet vb. belgelere ihtiyaç duyulmuştur.

⁵¹⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 18/4.

Borç verilmesi-borcun ödenmesi, bir şeyin teslim alınması veya teslim edilmesi gibi işlemlerde karşıdaki tarafa verilen resmî belgeye temessük denilmiştir⁵¹⁸.

Temessük ile ilgili belgelerde borç miktarı, ödeme şartları taksit tutarı ve borcun verildiği tarih mutlaka yazılmalıdır. Kefilin bulunması durumunda kefilin adına ve ikamet yerine imzası ve mühürü de bu belgelerde bulunurdu. İşlem yapılan bir mal ise malın cinsi, miktarı teslim tarihi bulunurdu. Borcun ödenmesi ile birlikte temessük belgesi iade edilirdi. Senet ile temessük eş anlamda kullanılmıştır.

Borcun ödenmesi sırasında alacağını tahsil edemeyen kişi elindeki belgeleri dayanak göstererek ‘‘ber mûceb-i temessük ya da imzalı defter mucebince’’alacak hakkını talep etmiştir.

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Kasım 1742 tarihli belgede Ebubekir adlı kişi Divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Salih, Halid oğlu Hasan ve Hasan Çavuş oğlu diğer Salih’ten temessükle bin yüz kuruş alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Belirtilen kişilerin vermekte baskı ve zulmettiğini belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir⁵¹⁹.

Borç-alacak ilişkisinde aralarındaki sorunu çözemeyenler divana başvuruda bulunabilmişlerdir. Divana gelen alacaklılar kendilerinden borç alan kişilerden daha önce defaatle talepte bulunduklarını sorunlarını çözmeyince divan’a başvurduklarını bildirmişlerdir. Borçlanan kişiler daha sonradan borçlarını ödemekten kaçınmışlardır. Alacaklı kişi elindeki temessük belgesine ek olarak mahkemeden hüccet-i şer’iyye, ilam veya Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe alarak, alacak hakkını daha da kuvvetlendirmiştir. Her ne kadar mahkemece karara bağlanan davalarda alacaklı için hüccet-i şer’iyye veya Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe almışsalar da borçlu kişiler borçlarını ödemek istememişlerdir.

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî ve () kadılarına yazılan Mart 1750 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî kazasından Seyyid Ali divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Hasan Ağa adlı kişiden bin iki yüz on yedi kuruş alacağının olduğunu söylemiştir.

⁵¹⁸Mübahat S. Kütükoğlu, “Temessük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011), 40: 413.

⁵¹⁹A. {DVNSAHK.ER.d 7, 22/1.

Seyyid Ali'nin borcunu istediğinde Hasan Ağanın bunu ödemekte çeşitli bahaneler ileri sürerek muhalefet ettiğini belirtmiştir. Alacağının tahsili için kendisinin mahkemeden hüccet-i şer'iyeye aldığını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağının tahsil edilmesi istenilmiştir.⁵²⁰.

Gümüşhâne kadısına ve Gümüşhâne eminine yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede Hacı Veli adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Ahmed adlı kişiden faizli olarak temessük ile iki yüz kuruş alacağı olduğunu söylemiştir. Ancak Ahmed'in öldüğünü oğulları Musa, İbrahim ve zevcesi Fatma'nın kaldığını bunlarla dava görerek mahkemeden i'lâm aldığını ve alacağının tahsilin terekesinden karşılanmasını istemiştir. Mirasçılar çeşitli bahanelerle Hacı Velinin borcunu ödemek istememişlerdir Merkezden verilen hükümde muhalefetin engellenerek alacağın tamamının tahsil edilmesi istenilmiştir⁵²¹.

Hükümlerde borçlu kişilerin almış oldukları borcun ödenmesinde çeşitli bahaneler ileri sürerek borcu geciktirdikleri (*avk ve te'hîr*) ve ödemek istemedikleri görülmüştür.

Erzurum valisine Kemâh ve () kadılarına yazılan Mayıs 1749 tarihli belgede Sâbika Kemâh voyvodası el-hâc Mehmed divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Serdar-ı sâbık'ı Hasan Ağa ve Serdar Mehmed Ağa, Ayâsî zâde Hasan Ağa, Müezzîn Ali Ağa, İbrahim Ağa ve ismi verilmeyen iki kişide temessükle üç yüz on kuruş alacağı olduğunu defa'atle istemesine rağmen türlü illet bahane ve geciktirdiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden mahalline gönderilen hükümde herhangi bir zorlama ve müdahale ettirilmeden alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir⁵²².

Borç-alacak hükümlerinde davaların çözüm yeri olarak daha çok olayın geçtiği mahallinde görülmesi istenilmiştir.

Hükümlerin sonunda bulunan karar kısmında “*mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*” ibaresinin bulunduğu görülmektedir⁵²³. Olayların çözülmesinde görevli olarak eyalette vali olabileceği gibi görevlendirilen bir mübaşir veya farklı unvanlarda devlet görevlileri de olabilirdi.

⁵²⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 15/4.

⁵²¹ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 18/1.

⁵²² A.{DVNSAHK.ER.d 1, 280/3.

⁵²³ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 117/3, A.{DVNSAHK.ER.d 9, 2/1.

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Aralık 1766 tarihli belgede hükümde İbrahim adlı kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Hala Karahisar-ı Şarkî voyvodası olan el-hâc Abdullah'tan hüccet-i şer 'iyye ve temessükle vermiş olduğu bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Mehmed ve Salihin bu işlemde kefil olduklarını borcunu birçok kez istediğini belirterek gerekirse alacağının kefillerden tahsil edilmesini istemiştir. Mahalline gönderilen hükümde konunun mahallinde incelenmesi için mübaşir görevlendirildiği bildirilmiştir⁵²⁴.

Erzurum valisine ve Erzurum kadısına yazılan Temmuz 1749 tarihli belgede Şehr-î Zûr beylerbeyi Ömer divan'a arz-ı hâlini sunmuştur. Van ağası Kâtibi Ahmed Ağa adlı kişiden üç bin kuruş alacağının olduğu defalarca istemesine rağmen muhalefet ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine olayın zabıt tarafından görülerek Van ağası Kâtibi Ahmed Ağanın vermesi gereken üç bin kuruşun tahsil edilmesi için merkezden mahalline gönderilen hükümdür⁵²⁵.

3.9.1. Borç-Alacak ilişkisinde Vefat Eden Kişiler ile İlgili Hükümler

Borç-alacak ilişkisi içerisinde borçlu kişinin borcunu vermeden vefat etmesi (*kable'l- edâ*) veya alacaklı kişinin parasını almadan vefat etmesi (*kable'l- ahz*) ile borç-alacak ilişkisi mirasçılara geçmiştir. Borcun ödenmesi konusunda mirasçılar sorumlu tutulmuştur. Buna rağmen mirasçılar borcu kabullenmemiş ve ödemek istememişlerdir.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan Temmuz 1767 tarihli belgede Ahmed adlı kişinin divan'a arz-ı hâlini sunmuştur. Muameleci taifesinden Kara Hasan oğlu Halil'den yüz yirmi kuruş alçak hakkının olduğunu, Halil'in vefat etmesi ile alacağının terekesinden karşılanması istemiştir. Bunun üzerine Halil'in zevcesi Hadice ve kızı Fatıma adlı kadınlar Ahmed'in alacağına karşı çıkarak muhalefet ve baskıda bulunmuşlardır.

Ahmet Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife aldığını bildirerek mahkemeye başvurmuştur. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahale'nin önlenerek alınan bocun tahsil edilmesi istenilmiştir⁵²⁶.

⁵²⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 139/2.

⁵²⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 287/3

⁵²⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 128/2.

Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşaya yazılan Ağustos 1797 tarihli belgede Sadât-ı Kirâmdan Es-seyyid Zülfikâr divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin temessükle beş yüz elli kuruş alan el-hâc Ahmed ödemedi kable'l edâ vefat etmesi üzerine terekesi varislerine intikal etmiştir. Alacağını varislerden istemesi üzerine varislerinin muhalefet ve zor kullandıklarını belirtmiştir. Merkezden mahalline yazılan hükümde baskının önlenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir⁵²⁷.

Erzurum valisine ve Erzurum Mollasına yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede İstanbul mütemekkinlerinden⁵²⁸ Yorgi adlı zımmî divan'a arz-ı hâlini bildirmiştir. Kendisinin Dudu-zâde Musa Ağa adlı kişiden bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu belirtmiştir. Bunu ödemedi kendisinin vefat ettiğini belirterek alacağının terekesinden tahsil edilmesini istemiştir. Varislerinin müdahalesi üzerine mübaşir görevlendirilmiştir. Alacak hakkının tahsili için mahalline mübaşir görevlendirilmesi için yazılan hükümdür⁵²⁹.

3.9.2. Alacak İddiası ile İlgili Hükümler

Hükümlere yansıyan önemli konulardan biride herhangi bir alacak hakkı yokken kendilerine hak iddia eden mütegalibe veya cebabire (zorba) delilen kesim kendilerini haklı çıkartarak fayda sağlamaya çalışmışlardır.

Erzurum valisine ve Tercan ve () kadılarına yazılan Mart 1751 tarihli belgede Mehmed ve Ebubekir kardeşler divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar kendi hallerinde olduğunu kimse ile bir problemlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Mütegalibeden ve Mir aşiretinden Abdulhalim adlı kişinin kendilerinden seksen kuruş alacağı olduğunu iddia ederek baskı ve zulüm sevdasında olduğunu söyleyerek anılan miktarı zorla istediklerini bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın engellenmesi istenilmiştir⁵³⁰.

Erzurum valisine ve Kemâh kadısına yazılan Ocak 1755 tarihli belgede Kemah sakinlerinden, Halil, Abdullah, Mehmed ve Ali divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Kendilerinin kimselere borçlarının ve kefaletlerinin olmadığını söylemişlerdir.

⁵²⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 68/2.

⁵²⁸ Mütemekkin: Mekân, Sâkin, Mukîm., bkz., Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1126.

⁵²⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 27/2.

⁵³⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 15/3.

Kemâh sakinlerinden Ali ve Osman adlı zorbalar müteveffa el-hâc Ahmed'den yedi yüz yirmi yedi akçe alacaklarını iddia ederek belirtilen meblağın Halil, Abdullah, Mehmet ve Ali'den vekilleri aracılığı ile alacaklarını bildirmişlerdir. Bunlar mahkemeden ilam ve Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerife aldıklarını bildirmişleridir. Merkezden verilen hükümde haksız bir şekilde iddia edilen borcun engellenerek müdahalenin men ve def edilmesi istenilmiştir⁵³¹.

Karşısındakinden hak iddia ederek zorla alacaklı olduğunu öne süren kişilere mütegalibe, cebabire veya zorbacı denilmiştir. Bu kişilerinde zorla temesüklü olarak alacaklı olduklarını dile getirmişlerdir.

Erzurum valisine İskefsir kadısına yazılan Ekim 1766 tarihli belgede el-hâc Ali divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Cardakoğlu Abdurrahman'dan yedi yüz kuruş alacağım var diye baskı ve zulüm ederek, hak iddia etmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacak hakkının tamamının alınarak muhalefet ve zulmün def edilmesi istenilmiştir⁵³².

Hükümlerde kefalet iddiasıyla bulundurularak kişilerden zorla para tahsil edilmesi ile ilgili hükümlerde bulunmaktadır.

Milas kadısına ve Milas voyvodasına yazılan Mayıs 1782 tarihli belgede Milas kazasından Başağrı kariyesinden İbrahim adlı kişi divan'a başvuruda bulunmuştur. Kendisinin kariyeden herhangi birine borcunun veya kefaletinin olmadığını bildirmiştir. Kariyeden Molla Osman adlı kişinin İbrahim'in kefaletinin olduğunu söyleyerek zorla üç yüz elli kuruşunu almıştır. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan feteva-yı şerife almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilmesi emr olunmuştur⁵³³.

3.9.3. Gadr ve Te'allül ile İlgili Hükümler

Burçlunun borcunu ödememesi çoğunlukla *'vermekte te'allül ve gadr sevdasında ve'*⁵³⁴ ettiği şeklinde ifade edilmiştir.

⁵³¹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 225/2.

⁵³² A.{DVNSAHK.ER.d5, 134/3.

⁵³³ A.{DVNSAHK.ER.d7, 74/3.

⁵³⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 25/3.

Te'allül anlam olarak mazeret, bahane arama, yalandan bahanelerle bir işten kaçınma anlamına gelmektedir⁵³⁵. Borçlarını ödemeyenler gadr, muhalefet, rencide ve te'addi gibi davranışlarda bulunmuşlardır.

Erzincan kadısına yazılan Nisan 1797 tarihli belgede Es-seyyid Arif divan'a giderek Süleyman oğlu İsmail'den şikâyetçi olmuştur. Kendisinin İsmail'den altmış kuruş alacak hakkının olduğunu bildirmiştir. Alacağını istediğinde geciktirdiğini bildirerek baskı ve zulüm sevdasında olduğunu söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacak hakkının müdahale ettirilmeden tamamın tahsil ettirilmesi istenilmiştir⁵³⁶.

Bazı hükümlerde bir kişinin birden fazla kişiye borç verdiği bu kişilerinde mütegalibe veya cebabire olarak adlandırılan toplumun zorbacı, baskıcı kesimi olarak bilindiği ve bunların borçlarını ödemekte zorluk çıkardıkları görülmüştür.

Erzurum valisi, Erzurum mollası ve Bayburd kadısına yazılan Kasım 1768 tarihli belgede Ömer oğlu Hüseyin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Eşirra ve mütegalibeden Mahmud Beyoğlu Abbas'tan iki yüz kuruş Hacı Osman oğlu Ali ve Kardeşi Kel Halil'den yüz elli kuruş, Osman oğlu Süleyman'dan yüz kırk kuruş ve Veli'den de yüz kırk kuruş alacak hakkı olduğunu belirtmiştir. Alacağını defalarca istemesine rağmen anılan kişilerin türlü illet bahane ve muhalefet ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerife almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacak hakkının tamamının tahsil edilerek Ömer oğlu Hüseyin'e verilmesi istenilmiştir⁵³⁷.

Defterlere borç-alacak ilişkisi içerisinde müslim-gayrimüslüm ilişkileri de yansımıştır.

Erzurum valisine, Erzincan ve () kadılarına yazılan Ocak 1745 tarihli belgede Gümüşhâne ma'deni mültezimi hizmetinde olan Ohan adlı zımmî divan'a giderek başvuruda bulunmuştur.

Erzincan'da sakin olan Yeniçeri İsmail Ağadan faizli temessüklü olarak bir miktar alacak hakkının olduğunu dile getirerek alacağını istediğinde Yeniçeri İsmail

⁵³⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 417.

⁵³⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 55/2.

⁵³⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 264/3.

Ağanın muhalefet baskı ve zulüm ettiğini belirterek alacağını istemiştir. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağın tamamının alınarak tahsil edilmesi istenilmiştir⁵³⁸.

3.9.4. Borç-Alacak ilişkisinde Kadınlar ile İlgili Hükümler

İncelenen defterlere yansıyan borç-alacak ilişkisinin genelde erkekler arasında yaşanmıştır. Buna rağmen müslüman kadınlar ya da gayrimüslim kadınlarında borç-alacak ilişkisi içerisinde olduğu bununda daha çok yakınlarından kendilerine intikal eden borç paraları alabilmek için başvuruda bulundukları saptanmıştır.

Ulubey kadısına yazılan Mayıs 1752 tarihli belgede Ulemadan Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu Dörttyol kariyede tarlaları on yıldan beri Mehmet Ağanın kullandığını öşür ve rüsumunu vermediğini bildirmiştir. Mehmet Ağanın ölmesi ile terekisi kızları Ayşe ve Züleyha'ya intikal etmiştir. Babalarının ölmesi ile alacağının kızlarından istemiştir. Ayşe ve Züleyha hanımlar verecekleri akçeleri vermeyerek baskı, zulüm etmeleri üzerine yazılan hükümde muhalefet etmelerinin engellenerek alacağın tahsil edilmesi kanun üzere istenmiştir⁵³⁹.

Kadınların hükümlere yansıyan şikâyetlerinde alacaklarını tahsil edemedikleri bunun için kendilerine vekil olarak birini atayarak mahkemeye başvurdukları tespit edilmiştir.

Erzurum valisine, Erzincan ve Karahisar-ı Şarkî kadılarına yazılan Şubat 1765 tarihli belgede Fatıma adlı kadın divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Erzincan sakinlerinden Hasan Bey ve Mehmed Bey'den temesüklü olarak sekiz yüz yirmi kuruş Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden Hacı Ali'den ise temesükle bin altı yüz elli dört kuruş alacak hakkının olduğunu bildirmiştir. Fatma hanımın alacağını talep etmesi ile bunların türlü bahane muhalefet ve zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerife almıştır.

Kendisine vekil olarak kocası Ömer'i atamıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek muhalefet ettirilmemesi istenilmiştir⁵⁴⁰.

⁵³⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 95/2.

⁵³⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 112/2.

⁵⁴⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 25/2.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Ekim 1797 tarihli belgede Saliha adlı kadın divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden Osman'a temessükle bin iki yüz elli kuruş verdiğini yine Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden amcası Ali'ye kırk kuruş verdiğini kendisinin alacaklarını talep ettiğinde kendisine muhalefet ve zulüm eylediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine vekil tayin ettiğini söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilerek verilmesi istenilmiştir⁵⁴¹.

Kadınların vakıflarda müteveli olduğu vakfın gelirlerine müdahale edildiği durumlara da rastlanılmıştır.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Mayıs 1747 tarihli belgede Hacı Yusuf Vakfının mütevellisi olan Fatıma ile Ahmed divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Erzincan kazâsından Serdengeçti Ağlarından Seyyid Mehmed vakfa ait dükkânın gelirlerine müdahale ederek baskı ve zulüm ederek zor kullanmıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde vakfa ait gelirlerin iade edilerek müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir⁵⁴².

Defterlere yansıyan başka bir şikâyet konusu da kadınların mehirlerini alamadıkları bildirerek sorunu divana taşıdıkları hükümlere de rastlanmıştır.

Erzurum valisi ve Kuruçay kadısına yazılan Mart 1782 tarihli belgede Müslime adlı kadının zevcesi Firuz Beyin vefat ettiğini, bunun zimmetinde beş yüz kuruş mehrinin olduğu, terekesinin oğulları mütegalibeden Hasan ve Mehmed adlı kişilere geçtiği, oğullarından istediklerinde baskı ve muhalefet ederek vermek istemediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden muhalefetin önlenerek müteveffanın terekesinden tamamının tahsil edilmesi için mahalline gönderilen hükümdür⁵⁴³.

3.9.5. Borç-Alacak ilişkisinde Müslümanlar ve Gayrimüslimler ile İlgili Hükümler

Defterlerde Erzurum Eyaletinde Müslüman–gayrimüslimler arasında ilişkilerin olduğu, bu ilişkininde genelde borç para alıp veya verme gibi işlemlerde olduğu, bunun da şikâyet defterlerine yansıdığı bildirilmiştir.

⁵⁴¹ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 76/2.

⁵⁴² A.{DVNSAHK.ER.d 1, 203/3.

⁵⁴³ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 56/1.

Tablo 3.1: Borç -Alıp Verenlerin Dini Gurupları⁵⁴⁴

Borç Alıp-Verenler	Adet	Yüzde (%)
Müslüman-Müslüman	415	%48
Gayrimüslim- Gayrimüslim	61	%0,12
Müsliman-Gayrimüslim	35	%0,07

İncelenen hükümlerde gayrimüslimlerin temel sorunlarından biri borç-alacak ilişkisi çerçevesinde meydana gelmiştir.

Gayrimüslimlerle ilgili yapılan tespitlerde 1 numaralı defterde 61 şikâyetin 22 tanesi, 3 numaralı defterde 45 hükmün 11 tanesi, 5 numaralı defterde 38 şikâyetin 20 tanesi, 7 numaralı defterde 15 şikâyetin 5 tanesi, 9 numaralı defterde 16 şikâyetin 3 tanesi borç-alacak davaları ile ilgilidir.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Temmuz 1775 tarihli belgede () nam nasraniye Divan'a arz-ı hâl'de bulunmuştur. Şâbhane emîni sâbıkı Ali Ağa temessükle beş bin altı yüz altmış kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Terekesinin zevcesi ve çocuklarına kaldığını, alacağını istediğinde ise baskı ve zulüm ettiklerini bildirmiştir. Kendisi mahkemeden ilam almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın varislerden tahsil edilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁴⁵.

Erzurum valisine Bayburd kadısına yazılan Mayıs 1784 tarihli belgede Çukâdar Yusuf divanâ arz-ı hâlde bulunmuştur. Bunun Arapgir kariyesinden sarraf olan Serkiz'den cihet-i karz-ı şer'iden faizli olarak temessükle vermiş olduğu bin iki yüz yirmi kuruşun sekiz yüz kuruşunu ödemekte baskı ve muhalefet ettiğini belirtmiştir. Mahalline gönderilen hükümden alacağın tahsil ettirilerek muhalefetin engellenmesi bildirilmiştir⁵⁴⁶.

Erzurum valisi vezire ve Erzurum kadısına yazılan Ağustos 1796 tarihli belgede İstanbul sakinlerinden Boğos adlı zımmî divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Agop ve Mardiros adlı zımmîlerden bin iki yüz otuz yedi kuruş alacak hakkı olduğunu defalarca istemesine rağmen vermekte zorluk çıkarıp muhalefet ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mahkeme'den ilam alınmıştır. Merkezden gönderilen hükümde konunun

⁵⁴⁴Tablodaki veriler 1, 3, 5, 7, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine göre hazırlanmıştır.

⁵⁴⁵A.{DVNSAHK.ER.d 5, 334/2.

⁵⁴⁶A.{DVNSAHK.ER.d 7, 177/3.

araştırılması için mübaşir tayin edilerek, muhalefet ettirilmeden alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir⁵⁴⁷.

Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında borç-alacak ilişkisi içerisinde çeşitli statü ve unvanlarda kişiler bulunmaktadır. Hacı, Seyyid, Ağa, Sipahi, Alaybeyi vb. kişilerin gayrimüslimlerle ilişki içerisinde olduğu, karşılıklı borç alıp-verme gibi etkileşimlerinin olduğu görülmektedir.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan Temmuz 1748 tarihli belgede Sarraf tâ'ifesinden Manas ve kardeşi oğlu Mıgırdıç adlı zımmîler Divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Erzurumda sakin Haseki Mehmed Ağanın Manas ve kardeşlerine ait şirketten temessükle üç bin kuruş borçlandığını belirtmiştir. Borcun istenmesinde Haseki Mehmed Ağanın vermeyip baskı ve zor kullandığını bildirmiştir. Mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacaklarının tamamen tahsil edilmesi istenilmiştir⁵⁴⁸.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan hükümde ise Seyyid İsmail Diva'a giderek arz-ı hâl de bulunmuştur. Babası Hacı Bekir'in Mesis, Mıgırdıç, Markos ve Kazir adlı zımmîlerden bir miktar alacağının olduğunu bu işlem için Ohan'ın kefil olduğunu söylemiştir. Bunlardan alacağını istediğinde vermek istemediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisinin Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerîfe aldığını belirtmiştir. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir⁵⁴⁹.

3.9.6. Borç-Alacak ilişkisinde Vekillik ve Kefillik ile ilgili Hükümler

Borç veren kişi borcunun tahsil edilmesi için kendisine birini vekil olarak atayabilmiştir. Atadığı vekilin ismide hükümlerde açıkça belirtilmiştir

Erzurum valisine ve Bayburd kadısına yazılan Mart 1767 tarihli belgede Ümmügülsüm adlı kadın divana arz-ı hâlde bulunmuştur. Kendisinin, Salih adlı kişiden yirmi kuruş alacak hakkının olduğunu bildirmiştir. Alacağının tahsilini istediğinde türlü bahane ve zorbalıkla alacağının vermek istememiştir.

⁵⁴⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 36/21.

⁵⁴⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 285/5.

⁵⁴⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 175/3.

Bunun üzerine Ömer adlı kişiyi kendisine vekil olarak atamıştır. Mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek muhalefet ettirilmeden vekili Ömer'e teslim edilmesi istenilmiştir⁵⁵⁰.

Bazı hükümlerde alacaklının alacağını tahsili için kendisince tayin edilmiş bir vekilin olduğundan bahsetmiştir. Vekilin ismi zikr edilmemiştir. Hükümlerde vekilin isminin zikr edilmeyerek alacağını kendisine '*tarafımdan nam kimseyi vekil eyledim*', ibaresinin olduğu görülmüştür.

Erzurum mollasına yazılan Kasım 1796 tarihli belgede Aleks adlı zımmî divana giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Şehir Kethüdası oğlu Yusuf'tan temessüklü olarak bin iki yüz kırk dört kuruşluk alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Alacağını kendisinden talep edildiğinde yarısını vereceğini geciktirerek zulüm eylediğini bildirmiştir. Alacağının tahsili için kendisine () nam adlı kimseyi vekil tayin ettiğini bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın muhalefet ettirilmeden alınarak tamamının vekiline verilmesi istenilmiştir⁵⁵¹.

Borç-alacak ilişkisinde kişinin alacaklarını tahsil edebilmesi için borç verdikleri kişilerden kefil talebinde bulunabilmişlerdir. Kefiller aile içinden biri olabileceği gibi aile dışından biride olabiliyordu. Borç-alacak ilişkisinde alacaklı borcunu verdiği kişiden alamayınca kefilden tahsil etmeye çalışmıştır.

Erzurum valisi ve Erzurum kadısına yazılan belgede İstanbul sakinlerinden Karara Mustafa divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Erzurum'da sakin Umudumlu Ali adlı kişiden temessüklü olarak iki bin yüz elli kuruş alacak hakkı olduğunu ve bu işlem için isimleri bilinen dört kişiyi de kefil olarak bildirmişlerdir.

Kara Mustafa'nın alacağının tahsilini istediğinde Umudumlu Ali müdahale ve gard edince alacağını vekillerden istemiştir⁵⁵².

Erzurum valisi ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan 1767 tarihli belgede İbrahim adlı kişi divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Kendisinin Karahisar-ı Şarki voyvodası el-hac Abdullah'tan mühürlü temessük ve hüceet-i şer 'i ile beş bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu, Mehmet ve Salih adlı kişilerin kefil olduklarını, alacağını

⁵⁵⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 159/2.

⁵⁵¹ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 45/1.

⁵⁵² A.{DVNSAHK.ER.d 3, 27/3.

el-hac Abdullah'tan istemiştir. Kendisine borcunu ödemekte baskı ve zulmedince kefillerden bu borcun tahsil edilmesini istemiştir⁵⁵³.

Kimseye kefil olmadıkları halde kefillik iddiası ile karşı karşıya kalmış kişilerin şikâyetleri de hükümlere yansımıştır.

Erzurum valisi, Kars Beylerbeği Erzurum Mollasına ve Kars ve () kadılarına yazılan Mart 1749 tarihli belgede Kasbar ve (), () kardeşler divan'a başvuruda bulunmuşlardır. Bunların kimseye bir borçlarının ve kefilliklerinin olmadığı, bunların Bağdi adlı ticaretle uğraşan zımmî den alacaklarına karşılık Murat, Biloş ve vali adlı zımmîlerin kefil olduklarını söylemişlerdir. Alacakları yedi yüz yirmi dört kuruşu istediklerinde baskı ve zulüm ettiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine kendileri Şeyhülislam'dan fetvây-ı şerîfe almışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsili ile müdahale ve zorlamanın def edilmesi istenilmiştir⁵⁵⁴.

3.9.7. Faiz-Murâbaha ile ilgili Hükümler

Türkçede yaygın kullanımı ile faiz kelimesinin Arapçada karşılığı ‘‘ribâ’’ kelimesi anlam olarak fazlalık, nemâ, artma, çoğalma gibi anlamlarına gelmektedir⁵⁵⁵. Arapça‘‘rîbh’’kelimesinden türetilen murâbaha kâr, ticari kazanç manalarında kullanılmıştır⁵⁵⁶. Murâbaha terimsel olarak satın alınan malın maliyeti hesaplandıktan sonra satıcının eklediği karı alıcıya bildirmek suretiyle yapılan satış sözleşmesidir⁵⁵⁷. İlkçağ uygarlıklarından beri uygulanan faizle ilgili olarak ilkçağ filozofları olan Eflatun ve Aristoteles fakir ve zengini karşı karşıya getiren, devletin selametini tehlikeye atabilecek çirkin bir kazanç kapısı olduğunu belirterek eleştirmişlerdir⁵⁵⁸.İslam öncesinde Araplar arasında yüksek gelir elde etmek için cahiliye ribâsının yağın olduğu bilinmektedir⁵⁵⁹.

⁵⁵³A.{DVNSAHK.ER.d 5, 183/1.

⁵⁵⁴A.{DVNSAHK.ER.d 1, 276/1.

⁵⁵⁵İsmail Özsoy, ‘‘Faiz’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995), 12: 110.

⁵⁵⁶İbrahim Kâfi Dönmez, Murâbaha’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006), 31: 148.

⁵⁵⁷Hamza Kuru, ‘‘Geçmişten ve Günümüzde Finansman Yönetimi Olarak Murâbaha’’ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2015), 7.

⁵⁵⁸İsmail Özsoy, ‘‘Faiz’’, s.110

⁵⁵⁹Ziüddin Ahmad, ‘‘Riba Teorisi’’, Çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV/1, (2003), 453.

İslam dininde ise faizin yasak olduğu ayetlerle emr olunmuştur⁵⁶⁰. Osmanlı Devleti'nde ise sosyo-ekonomik olarak önemli bir yere sahip olan vakıflarda paranın işletilmesine izin verilmiştir.

Şeyhülislam Ebusuud Efendinin görüşlerinin de etkili olduğu bu uygulamada para vakıflarının kurulmasına da kaynaklık etmiştir⁵⁶¹. Konu ile ilgili olarak I. Selim kanunnâmelerinde “ *Mu‘amele-i şer‘iyye idenler onu on birden ziyadeye ettirmeyeler ve şer ‘i mu ‘amele etmeden kâtanribâ ettirmeyeler*. İfadesinde faiz ile ilgili işlemlerde %10’a kadar müsaade verildiği anlaşılmaktadır⁵⁶².

Erzurum eyaletinde borç-alacak işlemlerinde borcun üzerine fazladan para eklenerek tahsil edildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Fazladan alınan paraya murâbaha veya nemâ denilmiştir.

Osmanlı toplumunda ağa, bey, efendi, şeyh gibi çeşitli unvanlarda bulunan kişilerin faizli/murâbahalı işlem yapmış oldukları görülmüştür.

Erzurum valisine Erzincan kadısına yazılan Nisan 1766 tarihli belgede Erzincan sakinlerinden Es-seyyid Ebubekir divan’a giderek başvuruda bulunmuştur. Kariyeden Es-seyyid Abdurrahman’dan almış olduğu yüz altmış kuruşu her sene devr-i şer‘i murâbaha olmamasına rağmen Es-seyyid Abdurrahman murâbaha isteyerek üç yüz seksen beş kuruş talep etmiştir. Es-seyyid Ebubekir Şeyhülislam’dan fetvây-ı şerife almıştır. Konunun araştırılması için zabıt görevlendirilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın önlenerek alınan paranın iadesi istenilmiştir⁵⁶³.

Murabahalı işlemlerin kaza, köy, nahiye gibi yerlerde yapıldığı gibi dini grup olarak da herhangi bir ayrım olmadığı tespit edilmiştir.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına ve () kadılarına yazılan Haziran 1748 tarihli belgede Küçük oğlu Markos adlı zımmî divan’a arz-ı hâl de bulunmuştur. Kendi halinde kimseye bir hareketinin olmadığını, Karahisar-ı Şarkî kasından

⁵⁶⁰Kuran’da faiz’in yasak olduğunu gösteren ayetler Rum Suresi 39. ayet, Bakara Suresi 275-276-278-279. ayetler, Âl-i İmran Suresi 130. ayet ve Nisa Suresi 161. ayetlerdir. Ayrıntılı bilgi için bknz. İsmail Özsoy, “Faiz”, 112-114.

⁵⁶¹Hamdi Döndüren, Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de, Faizsiz Bankacılık”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2008, 3.

⁵⁶² Yaşar Yücel ve Selami Pulaha, I. Selim Kânûnnâmesi (Tirana ve Leningard Nüshaları), 1512-1520), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 36.

⁵⁶³A. {DVNSAHK.ER.d 5, 114/2.

Şabanoğulları Halil ve Osman adlı kişilerin baban Küçük adlı zımmîye otuz kuruş verdiklerini söyleyerek Küçük oğlu Markos'tan murâbaha telebinde bulunmuşlardır. Kendisinden zorla murâbaha olarak iki yüz kuruş daha istemişlerdir. Markos bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde zorla alınan paranın iade edilerek zorlama ve müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁶⁴.

Erzurum valisine Tercan kadısına yazılan Temmuz 1751 tarihli belgede Haçok ve Saduk adlı zımmîler divana giderek bulunmuşlardır.

Kariye sakinlerinden Varisis'e otuz kuruş ödemeleri gerekirken, Varisis bunlardan baskı ve zorlama ile elli kuruş murâbaha talep etmiştir. Toplamda seksen kuruş bunlardan istemiştir. Haçok ve Saduk adlı zımmîler Şeyhülislam'dan fetvây-ı şerîfe almışlardır. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın önlenerek fazladan alınan paranın iadesi istenilmiştir⁵⁶⁵.

Faiz ile borç veren kişiler için muameleci veya murâbahacı⁵⁶⁶ taifesi ismi kullanılmıştır. Hükümlerde bunların halktan haksız yere müdahale ve zor kullanarak para talep ettikleri görülmüştür.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Ocak 1749 tarihli belgede Erzincanda zımmî taifesinden bazıları divana giderek başvuruda bulunmuştur. Ayan, mütegeallibe ve cebabireden murâbahacı taifesinden Seydi Beyoğlu Ali Ağa ve kardeşinin oğlu Süleyman Beğ'in bunların ecdatlarından murâbaha ile malûmül miktar alacaklarının olduğunu söyleyerek ikin bin kuruşlarını almışlardır. Bunlarda Şeyhülislam'dan fetvây-ı şerîfe aldıklarını bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde fazladan aldıkları akçelerin iadesi ile müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁶⁷.

3.10. Şahsa Müdahale ile İlgili Davalar

Aşağıdaki tablolarda şahsa müdahale ile ilgili defterlere yansıyan hem sayısal veriler hem de oransal veriler değerlendirilmiştir.

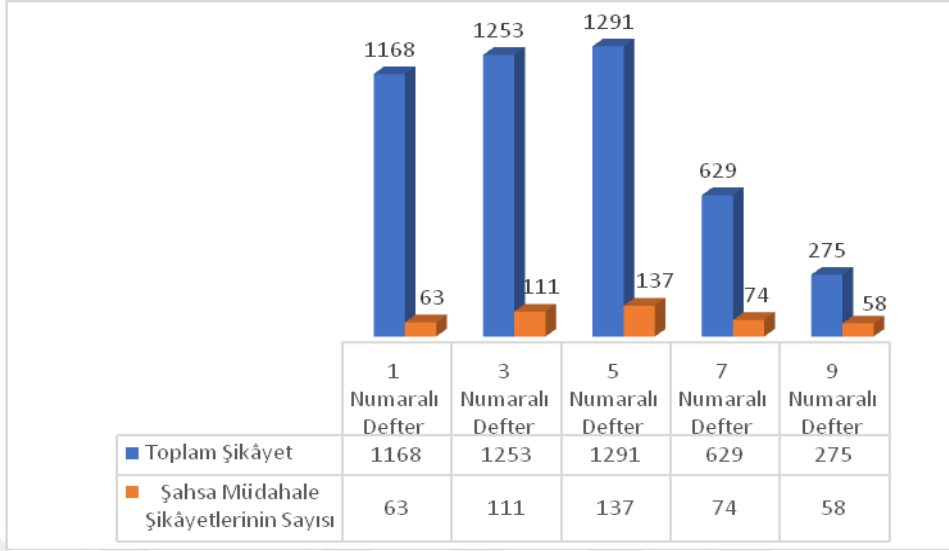
⁵⁶⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 248/2.

⁵⁶⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 79/3.

⁵⁶⁶ Murâbahacı: Fâhiş fâizle akçe ikrâz edip halkı soyan insafsız sarraf, bkz., Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1126.

⁵⁶⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 271/3.

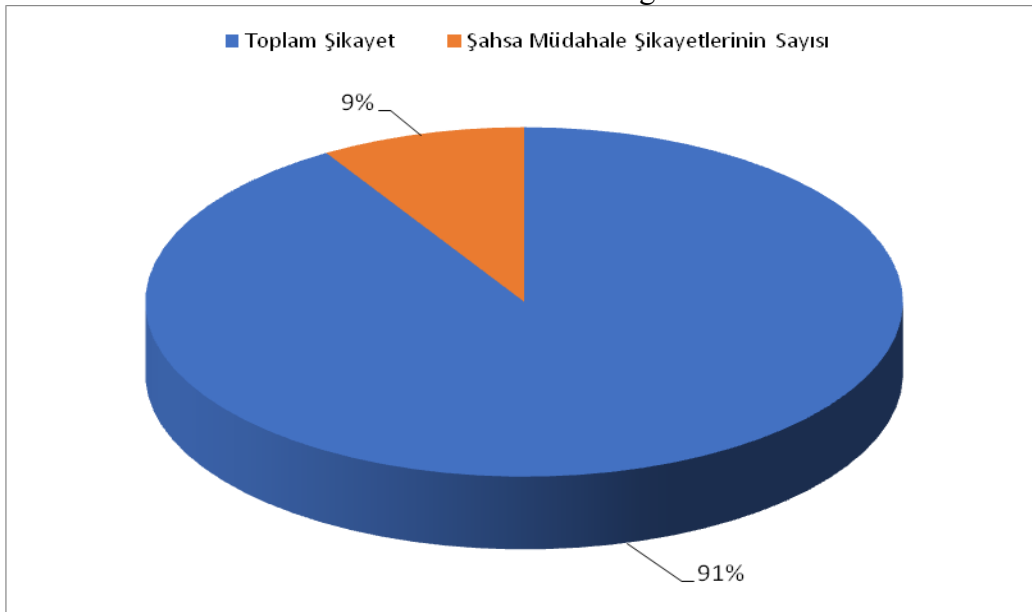
Şekil 3.12: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Şahsa Müdahale İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 443 şikâyetin şahsa müdahale ile ilgili olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre şahsa müdahale ile ilgili en fazla şikâyetin 137 hükümle üç numaralı defterde olduğu anlaşılmaktadır.

Üç numaralı defterde toplam 1291 hükmün 137 tanesi miras ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetlerin % 0,10'unu oluşturmaktadır.

Şekil 3.13: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Şahsa Müdahale İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam 4616 şikâyetin % 9'unun şahsa müdahale ile ilgili olduğu saptanmıştır.

Şahsa Müdahale ile ilgili olarak kişilere karşı işlenmiş suçlardan kişiye ait araziye ve göreve müdahale gibi konular üzerinde yapılmış olan şikâyetler ve bu şikâyetlere karşılık verilen hükümler üzerinde durulmuştur.

3.10.1. Şahsın Arazisine Usulsüz Müdahale ile İlgili Hükümler

Hükümlerde kişilerin izinsiz olarak birbirlerinin arazisine müdahale ettikleri veya arazilerinin üzerlerine ev yapılmak istemeleri şikâyetlerin önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfına kadısına ve Yakubbey kazası na'ibine yazılan Ağustos 1742 tarihli belgede Ali, Abdullah ve Osman adlı kardeşler meclis-i şer'e giderek başvuruda bulunmuşlardır. Yakubbey kazasında Harimi adlı kariye de babalarından kalan yerle ilgili olarak kimse ile alakaları olmadıklarını belirterek Kara Memiş ve Hüseyin adlı kişilerin zorla arsaları üzerine bina yaptıklarını belirtmişlerdir.

Bunun kariye ahalisinden de sorulduğunda bu kişilerin kendi hallerinde olmadıkları halkada müdahale ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden verilen hükümde bu müdahalenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁶⁸.

Gümüşhâne kadısına ve Gümüşhâne eminine yazılan başka bir hükümde ise Ebubekir bini Hamza divana giderek babasından kalan arazilerin öşür ve rûsumunu sahib-i arza verirken herhangi bir sorunu yokken amca zadesi Abbas, Ahmed ve Yakub adlı kişilerin bunun babasından kalan araziye usulsüz bir şekilde müdahale etmişlerdir. Bunun üzerine müdahalenin men ve def edilmesi istenilmiştir⁵⁶⁹.

Hükümlerde emaneten bırakılan tarım arazilerinin sahibine verilmesinde birtakım sorunların çıktığı sahibine geri verilmesinde müdahale ve zor kullanmanın olduğu da görülmüştür.

İspir kadısına ve İspir voyvodasına yazılan Mayıs 1765 tarihli belgede Mehmed adlı kişinin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu tapulu ve temesüklü tarlasını emanet'en Ahmed' e verdiğini söylemiştir. Daha sonra Mehmedin

⁵⁶⁸ A.{DVNSAHK.ER.d1, 1/2.

⁵⁶⁹ A.{DVNSAHK.ER.d1, 31/1.

zapt ettiğini bildirmiştir. Dava görüp Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Sonucunda zapt edilen tarlanın Mehmed'e iade edilmesine ve müdahalenin önlenilmesi kanun üzere istenilmiştir⁵⁷⁰.

Milas kadısına yazılan Şubat 1798 tarihli belgede Sâdât-ı Kiramdan olan Es-Seyyid Mehmed divana giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Karamelek kariyesi sakinlerinden olduğunu kendisine ait bir kıt'â çayırının olduğunu ve tımarlı sipahiye vergisini verdiğini söylemiştir. Kariye ahalisinden Karamerek oğlu Abdülkerim'in kendisine ait çayırı zor kullanarak zapt edip aldığını ve çayırlarında hayvanlarını otlattığını belirterek müdahalenin engellenmesini istemiştir. Merkezden verilen hükümde defter-i hâkânî ve rûznâmçe deferine bakılarak çayır'ın Mehmed'e ait olduğu görülmüştür. Ayrıca müdahalenin önlenmesi kanun üzere istenilmiştir⁵⁷¹.

Devlette görevli kişilerinde ahalinin elinde bulunan tapulu ve temessüklü araziye müdahale ettiklerine dair şikâyetlerde defterlere yansımıştır.

Aybastı () kadılarına Milas kazası naibine ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan Mart 1745 tarihli belgede Zaîm Mustafa'ya ait arazinin mahsul ve rûsumuna kariye Serdengeçti Ağalarından olan Osman'ın bunun arazisine ve araziden elde ettiği gelirlere müdahalede bulunmuştur. Merkezden mahalline gönderilen hükümde usulsüz müdahalenin engellenmesi istenilmiştir⁵⁷².

Karahisar-ı Şarki naibine yazılan Ekim 1799 tarihli belgede Kerem oğlu Mehmed divana giderek başvuruda bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu tarlanın öşür ve rûsumunu sahib-i arza verirken Karaorgan kariyesi zabitanın buna müdahale edip zor kullandığını söylemiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenmesi kanun üzere istenilmiştir⁵⁷³.

3.10.2. Göreve Müdahale ile İlgili Hükümler

Kişilerin görevlerini yerine getirirken yapmış oldukları görevlere gerek ahaliden gerekse devlet görevlilerinin müdahalelerine maruz kaldıkları görülmüştür.

⁵⁷⁰ A.{DVNSAHK.ER.d5, 39/2.

⁵⁷¹ A.{DVNSAHK.ER.d9, 84/3.

⁵⁷² A.{DVNSAHK.ER.d1, 101/1.

⁵⁷³ A.{DVNSAHK.ER.d 9, 120/2.

Erzincan kadısına yazılan Haziran 1750 tarihli belgede Erzincan sakinlerinden Gerek Gerek mahallesinde bulunan cami şerifte yevmi üç akçe ile görevli bulunan cami imamı Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin caminin imamı olduğunu herhangi bir sorun arz etmezken ashâb-ı ağrazdan Yusuf adlı kişinin kendi halinde olmadığı, Halil'in yapmış olduğu imamlık görevine müdahale ettiği belirtilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahale ve engellenmenin önlenmesi istenilmiştir⁵⁷⁴.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Mayıs 1784 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî kazası Kızılca adlı yerde cami imam ve hatip olan Elhaç Hüseyin divana giderek başvuruda bulunmuştur. Beratı şerifle imam ve hatiplik yaptığı görevine () isimsiz kişinin müdalede bulunduğunu söylemiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin men ve def edilmesi istenilmiştir⁵⁷⁵.

Vakıflarda görevli bulunulan kişilerinde yapmış oldukları görevle ilgili müdahalelerde bulunmuşlardır.

Erzurum valisine İskefsir ve () kadılarına yazılan Eylül 1742 tarihli belgede Hüseyin Beşe divan'a arz-ı hâlde bulunmuştur. Kendisinin mütevellisi olduğu vakfa Mehmet Ağa adlı kişinin müdahalede bulunduğunu söylemiştir. Merkezden verilen hükümde müdahalenin men def edilmesi istenilmiştir⁵⁷⁶.

3.11. İskân (Göç)ile İlgili Hükümler

Sözlük anlamı olarak sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek'' şeklinde tanımlanır⁵⁷⁷.

İncelenen defterler içerisinde göç (iskân) ile ilgili hükümlerde bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda incelenen beş defterde miras ile ilgili hükümlerin sayısal ve oransal dağılımı gösterilmiştir.

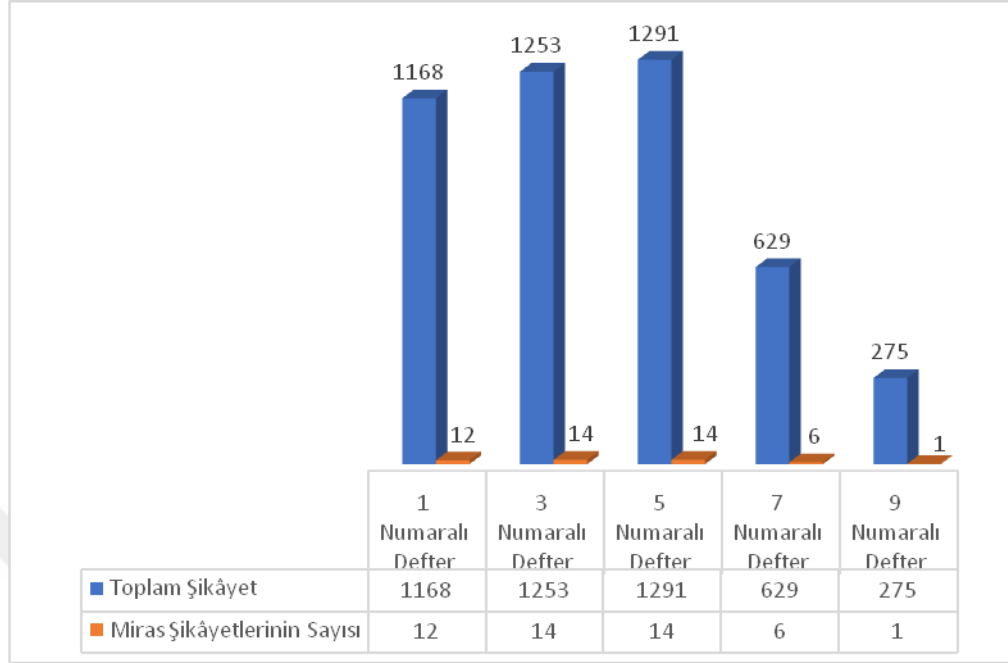
⁵⁷⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 26/1.

⁵⁷⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 182/2.

⁵⁷⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 6/2.

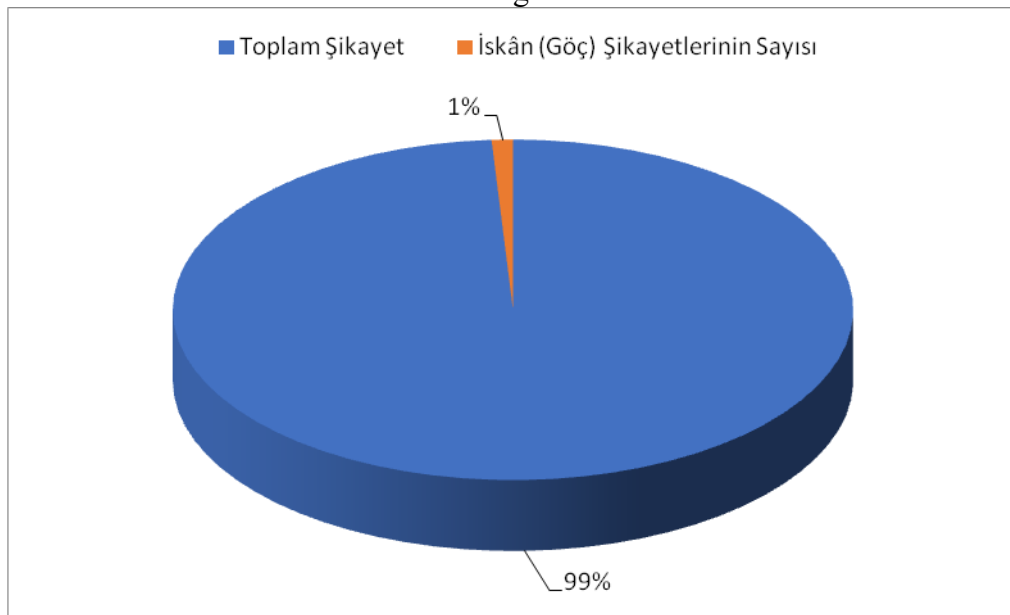
⁵⁷⁷ Yunus Koç, "İskân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995), 12: 110.

Şekil 3.14: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde İskân (Göç) İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılımı

Yukarıdaki tabloda toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 47 şikâyetin iskân (göç) ile ilgili olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre iskân (göç) ile ilgili en fazla şikâyetin 28 hükümle üç ve beş numaralı defterlerde olduğu, Üç ve beş numaralı defterlerde toplam 2544 hükmün 28 tanesi iskân (göç) ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetlerin % 0,011'ini oluşturmaktadır.

Şekil 3.15: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde İskân (Göç) İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

İncelenen beş defterde toplam 4616 şikâyetin %1'inin iskân (göç) ile ilgili olduğu saptanmıştır.

Erzurum Ahkâm defterine yansıyan göç ile ilgili belgelerin önemli bir kısmını tımar sistemine bağlı reayanın belirli nedenlerle çiftini terk ederek başka yerlere göç etmesi üzerine yazılan hükümler ile ilgilidir. Belgelerde reayanın bulundukları bölgeden göç etmelerinin sebebi biliniyordur. Burada asıl olan toprağı ter eden reayanın tımarlı sipahiyi güç durumda bırakmasıydı. Çünkü reayanın vermiş olduğu vergi ile geçimini sağlayan ve asker besleyen sipahinin reayanın bulunduğu yerden göç etmesi ile zor durumda kalıyordu bunun için geri gelmesi gerekiyordu.

Genel itibari ile hükümlerde reayanın gidebileceği yerlerin kazalarına kadı ve naiplerine hitaben hükümler yazılırdı. Reayanın toprağını izinsiz bir şekilde bırakıp gitmesi üzerine bulundukları yerlere geri döndürmeleri için emirler çıkartılmıştır.

Karahisar-ı Şarkî ve kadılarına yazılan Ağustos 1746 tarihli belgede () kişi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendi iltizamında olan Bayburd'a bulunan ra'iyet ve ra'iyet oğullarından Simav ve oğulları olan Karakaş, Serkiz, Kalos, Kirlik ve Artin adlı zımmîler bulundukları yeri terk ederek Karahisar-ı Şarkî kazasına bağlı Tomruk kariyesine yerleşmişlerdir. Bunun üzerine eski yerlerine geri gönderilmeleri için yazılan hükümdür⁵⁷⁸.

Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Haziran 1750 tarihli belgede Zûamâdan Abdi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Beratı şerifle mutasarrıf olduğu kariyerlerden ra'iyet ve ra'iyet oğullarından bazılarının eskiden beri bulundukları kariyerlerini bırakarak Sivas taraflarına dahi iskân eylediklerinden bulundukları zeamet yerlerinin boşaldığı bildirilerek zor durumda kaldığını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde göç edenlerin muhalefet ettirilmeden eski yerlerine geri gönderilmeleri kanun üzere istenilmiştir⁵⁷⁹.

Bazı hükümlerde toplu bir şekilde bulundukları yerleri terk edip yeni yerleşim yerlerine toplu bir şekilde göç olayları sonucunda kariye sipahisini zor duruma sokmuştur. Bunu önlemek için eski yerlerine geri gönderilmeleri istenilmiştir

⁵⁷⁸ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 162/6.

⁵⁷⁹ A.{DVNSAHK.ER.d 3, 25/2.

Erzurum valisi, Erzincan ve Kars ve Tercan kadılarına yazılan Ağustos 1746 tarihli belgede Erbabı tımdan Sipahi Velieddin divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Beratla mutasarrıf olduğu Tercan kazasına tabi Miran nam kariye yerlerinden reayanın göç etmeleri üzerine bulundukları yerlere geri döndürülmeleri için yazılan hükümdür⁵⁸⁰.

Defterlere göçle ilgili yansıyan bir diğer konuda kıtlık meselesidir. Özellikle askeri seferler sırasında bulundukları kariyerlerden geçerken ekinlerine, mallarına yapmış oldukları tecavüz ve zorlamalarla zor duruma düşen reayanın bulundukları yerleri terk edip başka yerlere göç etmelerine neden olmuştur.

Erzurum mollasına, Trabzon, Gümüşhâne ve Bayburd ve () kadılarına yazılan Nisan 1748 tarihli belgede Vezir Ali Paşa zâde'nin Bayburd nahiyesinde Oysum kariyesinde beratla mutasarrıfı olduğu kariyelerin bazılarında ra'iyet ve ra'iyyet oğullarının bir kısmı İran seferleri sırasında askerin yapmış olduğu zorlama ve tecavüzler sonucunda yaşanan gıda sıkıntısından dolayı bulundukları yerden başka bir yere iskân etmişlerdir. Bunun üzerine bulundukları yere geri döndürülmeleri için yazılan hükümdür⁵⁸¹.

3.12. Diğer Konular ile İlgili Hükümler

Şikâyet defterlerinde sadece şikâyet konuları bulunmamaktadır. Defterlere azda olsa tımar tevcihi, bir talep veya istek gibi konularda bulunmaktadır.

Tımar Tevcihinin uygulanmasında genel yöntem komutanın dilekçesi üzerine verilirdi. Padişah dilekçeyi göre belli bir bedel olan timara ferman ile atardı. Sancakta belirtilen bedel karşılığında boşalan timara başvurulması halinde Beylerbeyinden alınan tezkere ile merkeze gelen aday padişah beratıyla o tımarın sahibi olurdu. İlk defa verilen timarlarda uygulanan yöntem bu şekildeydi⁵⁸².

Erzurum valisine Kuzay ve () kadılarına yazılan Ağustos 1748 tarihli belgede erbab-ı tımdan Sipahi Mustafa divana arz-ı halde bulunarak Kilbuşan nam kariyede bulunan tımarın kendisine tevcih edilmesine dair yazılan hükümdür⁵⁸³.

⁵⁸⁰ A.{DVNSAHK.ER.d 7, 150/2.

⁵⁸¹ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 239/4.

⁵⁸² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 118.

⁵⁸³ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 254/5.

Erzurum valisine ve Hınıs kadısına yazılan Şubat 1754 tarihli belgede Sipahi Ebubekir divan'a arz-ı hâlde bulunarak Hınıs kazasında Gülsu nahiyesinde Harman adlı kariye de dokuz bin beş yüz akçelik tımarın gelirinin Sipahi Ebubekir'e tevcih edilmesi ve ruznamçe defterine kayıt olunması istenilen hükümdür⁵⁸⁴.

Verilen tımar tevcihine müdahalelerde yaşanmıştır. Hınıs kadısına yazılan Eylül 1767 tarihli belgede erbab-ı tıardan Sipahi Süleyman divana arz-ı halde bulunarak dört bin iki yüz akçelik tımar tevcihine () nam kişinin müdahale etmesi üzerine defter-i hakaniye bakılarak müdahalenin engellenerek Sipahi Süleyman'a tevcih edilmesi için yazılan hükümdür⁵⁸⁵.

Şikâyet defterlerine talep ve isteklerde yer verilmiştir. Es-seyyid İbrahime yazılan Ekim 1767 tarihli belgede Degâh-ı Mu'allâm yeniçerilerinden olan Nu'mân vefatı ile terekesinin İsmail ve İbrahime verilmesi için yazılan hükümdür⁵⁸⁶.

Erzurum valisine Erzincan kadısına yazılan Mart 1744 tarihli belgede Seyyid Ali Hâlveti meclis-i şer'e giderek gözlerinin görmediği ve fakir olduğunu bildirerek kendisine bir miktar para yardımı talebinde bulunduğu dair yazılan hükümdür⁵⁸⁷.

⁵⁸⁴ A.{DVNSAHK.ER.d 3,183/1.

⁵⁸⁵ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 207/1.

⁵⁸⁶ A.{DVNSAHK.ER.d 5, 206/4.

⁵⁸⁷ A.{DVNSAHK.ER.d 1, 70/1.

SONUÇ

Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyalet (1742-1800) konulu çalışmada, şikâyet mekanizması ve bu mekanizmanın işleyişi bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca şikâyet defterlerinde yer alan konular incelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Divan-ı Hümâyunda görülen davalar ve bu davalara ait kayıtları ihtiva eden Erzurum Ahkâm Defterlerinde sorunlara bakılarak araştırılan döneme ait sosyo-ekonomik yaşam hakkında çeşitli bilgiler içermektedir. Müslim-gayrimüslim, kadın-erkek fark etmeyerek bireysel olarak herkesin Divana başvuru yapma hakkına sahip olduğu gibi, bir bölge halkı, bir cemaat veya bir esnaf grubunda toplu bir şekilde mahkemeye başvuruda bulunabilmişlerdir.

İncelenen kaynakların temelini sorun ve şikâyetler oluşturmaktadır. Bir haksızlığa uğradığını düşünen halk, devlet görevlilerinden şikâyetçi olabildiği gibi, eşkıyadan, ayandan, komşusundan, bir yakınından dahi şikâyetçi olabilmıştır.

Defterlerde güvelik sorunları ile ilgili şikâyetlerde hırsızlık, darp, katl, eşkıyalık, para ve mal gasbı gibi konular çözülmeye çalışılan başlıca sorunlardır. Ekonomik durumun kötüleşmesi halkın içinde bulunduğu çaresizlik, kişileri yasal olmayan yollara sevk etmiştir. Kişi veya gruplar halkın para ve kıymetli eşyalarını gasp etmekten çekinmedikleri gibi bunu kendilerine kolay kazanç kapısı olarak görmüşlerdir. Eşkîya taifesinin hane basıp, yol kesme gibi faaliyetleri halkın huzurunu kaçırmış, can ve mal güvenlik zaafiyetine neden olmuştur. Yöneticiler ise bu duruma sürekli engel olmaya çalışmışlardır. Gerek Merkezden gönderilen talimatlar gerekse yerel yöneticilerin uygulamış olduğu tedbirler bunlara verilen cezalar ile güvenlik sorunları en aza indirilmeye çalışılmıştır. Gelen şikâyetler merkezde ya da taşrada dikkatli bir şekilde incelenmiş haklı ve haksız ayırımı sürekli gözetilmiştir.

Ahkâm Defterlerinde hükümlerde yer alan ‘‘mahallinde şer‘le görölmek için, defter-i hâkani mucebince amel olunmak için veya kanun üzere amel olunmak için vb.’’ ifadeler ilgili kurumlar ve idarecilere gerekli yetki verilmiştir. Bu şekilde yerel yöneticilerin kararları ile ceza vermelerine olanak sağlanarak herhangi bir güvenlik zafiyetine izin verilmemiştir.

Defterlerde sosyal hayatı içeren izlere dair hükümlere de rastlanılmıştır. Nikâh akitleri, boşanma olayları, miras meseleleri, göç hadiseleri, yaşanan su anlaşmazlıkları yaşanan önemli sosyal olaylardandır. Bu konularla ilgili hükümlere bakılarak halkın birbirleri ile olan ilişkileri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Örnek olarak bir bölgede yaşanan su anlaşmazlığı ile bölgesel su sorunları veya arazinin sulanması ya da suya kolay ulaşıp-ulaşılmaması konusunda bilgiler vermektedir. Aynı şekilde miras ile ilgili hükümlerde vefat eden kişinin geride bıraktığı mallarına bakılarak halkın ekonomik durumu hakkında yorum yapılabilir.

Defterlere yansıyan önemli şikâyet konularından biride vergi ile ilgili hükümlerdir. Özellikle taşrada bulunan idarecilerin, ayan veya eşraf diye tabir edilen kişilerin halktan fazla vergi talep etmesi oldukça sık rastlanan bir durum olmuştur. Buda halkı oldukça zor düşürmüştür. Bunun sonucunda halk çareyi merkeze iletmış oldukları şikâyetlerle içinde bulundukları zor durumu anlatmaya çalışmışlardır. Devlet ise bu durum karşısında zalim ile mazlumu ayırarak yöneticilerine sürekli uyarılarda bulunmuştur. Suçu ispatlanan yöneticiler gerekli cezaya çarptırılmıştır. Haksız vergi dışında tekâlif-i şakka denilen uydurma vergilere de müsaade edilmemiştir. Bazı hükümlerde halkın vergi vermekten kaçındığı, vergi toplamak için görevlendirilen kişilere karşı çıktıkları hükümlere de rastlanılmıştır.

Defterlere yansıyan bir diğer husus ise toprak ile ilgili meselelerdir. Yaşanan sınır anlaşmazlıkları, kavgalar, toprağın işlenmesi ve kazanımı veya mirasın paylaşımı konusunda yaşanan sorular birçok anlaşmazlığa neden olmuştur. Ahaliden birçok kimse birbirinin toprağına fuzuli müdahalelerden kaçınmamıştır. Devlet bu sorunlarla yakından ilgilenmiş müdahaleleri engelleyerek toprakla ilgili davalarda merkezde bulunan defterler incelenerek hemen cevap verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yeterli bilgi ve belgeye ulaşılamaması halinde iyice araştırması için davanın olayın bulunduğu mahallindeki görevlilere gönderilmiştir.

Defterlere yansıyan hükümlerde bölgenin vakıflar açısından da oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bölgede birçok vakıf, medrese, zaviye gibi müesseselerin var olduğu, yaşanan sorunlara karşılık verilen cevaplar ile bu yerlerin işletim şekli, gelirlerinin isimleri ve çeşitleri, vakıf arazileri vb. bilgiler hakkında oldukça zengin bilgiler içermektedir.

Defterlerde gayrimüslimlerinde tıpkı Müslümanlar gibi hiçbir fark ve ayrım gözetilmeden istedikleri gibi Divan'a başvuruda bulunabilmişlerdir. Gayrimüslimlerde yaşanan toprak anlaşmazlıkları sorunları, vergi meseleleri, borç-alacak ilişkileri, nikâh akdi, miras meseleleri vb. birçok konuda Divana başvuruda bulunabilmişlerdir. Divana sundukları sorunlara dayanak olması için Şeyhülislamdan fetevâ-yı şerife almışlardır.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler daha çok borç-alacak ilişkisi içerisinde gerçekleşmiştir. Müslümanlar ile gayrimüslimler birbirlerine vekil ya da kefil olabilmişlerdir. Birlikte yaşadıkları yerlerde devlet görevlisince veya eşkiyaca zulüm ve haksızlığa uğradıklarında birlikte Divana giderek başvuruda bulunabilmişlerdir.

Kadınlarında haklarını arama konusunda oldukça aktif oldukları şehirde ya da köyde yaşayan kadınlarında Divana giderek birçok şikâyetle bulundukları görülmüştür.

Esasen toplumda görülen sorunların kayıt altına alınması ile oluşan ahkâm defterleri bir yerin siyasi, sosyal, idari, adli ve ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler veren arşiv vesikalarıdır. Bir bölgeye veya bir şehre ait yerleşim yerlerinin, isimlerinin bölge halkının durumu, karşılan sorun ve meseleler bu belgeler ışığında önemli ölçüde incelenip değerlendirilebilmektedir. Erzurum eyaleti gibi şer'îyye sicilleri bulunmayan bölgeler için ahkâm defterlerinin önemi başvuru kaynakları açısından ilk sırayı alabilmektedir. Osmanlı devletinde adaletin temel prensip olduğunun bir başka göstergesi olan bu defterler, devletin her zaman hak ve adalet ilkesine göre hareket ettiğinin en önemli göstergesi olmuştur.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-1 Asaflı Divan-
i Hümayun Siciller, Erzurum Ahkâm Defterleri (A.{DVNS.AHK.ER.d}).

A.{DVNSAHK.ER.d1

A.{DVNSAHK.ER.d3

A.{DVNSAHK.ER.d5

A.{DVNSAHK.ER.d7

A.{DVNSAHK.ER.d9

BOA, C.DH. (Cevdet Dâhiliye), (Dosya No/Gömlek No) 19/924-1/2.

BOA. C.DH. 21/1006.

b) Araştırma ve İnceleme Eserleri

Acun, Fatma. “Klasik Dönem Eyalet İdare İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 9: 899. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Afyoncu, Erhan. "Nişancı", İçinde *DİA*, 33: 157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.

Afyoncu, Erhan. “Defter Emni” İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 9: 91-93. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994.

Afyoncu, Erhan. “Zeâmet”, İçinde *TDV., İslam Ansiklopedisi*, 44: 163, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2013.

Ahmad, Ziuaddin. “Riba Teorisi”, Çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1 (2003): 453.

Ahmet Atilla, Altan. “Selçuklular ’da Adliye Teşkilatı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2001.

Ahmet, Akgündüz. “Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)”, İçinde *Türkler*, 10: 21. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ahmet, Tabakoğlu, Ahmet. “Tekâlîf”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40: 336-337. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*. 2. Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Akdağ, Mustafa. “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)”. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*. 8-12/14-23 (1970): 51-61.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Akgündüz, Ahmet. “İ’lam”. İçinde *DİA*, 22: 72-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

- Akgündüz, Ahmet. “Kanunnamelerde Su”, İçinde *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 201. İstanbul: İSKİ Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukukunda Şer‘î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12/2, 1999: 117.
- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Kanunnamelerinin Şer ‘î Sınırları”, İçinde *Osmanlı*, (ed. Kemal Çiçek-Cemal Oğuz), 6: 402. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: Fey Yayınları, 1990.
- Akgündüz, Ahmet. ve vd. “Osmanlı Kanunnâmeleri: Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri”, İçinde *Türkler*, 10: 21. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akman, Mehmet. “Örf“, İçinde *DİA*, 34: 93. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Aktan, Hamza. “Miras”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30: 143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2020.
- Aktaş, Necati. “Atık Şikâyet Defterleri”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 4: 68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991.
- Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”. *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8/2 (2004): 9.
- Akyüz, Vecdi. “Müslüman Türk Devletlerinde Divan-ı Mezâlim Kurumu”, İçinde *Türkler*, 5, Editör Hasan Celal Güzel ve vd., Yeni Ankara: Türkiye Yayınları, 2002.
- AnbarlıBozatay, Şeniz. – Demir, Konur A. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”. *Mehmet –Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/10 (2014): 77-79.
- Apaydın, Hacı Y. “Karz”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24: 520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Mahkeme”, İçinde *DİA*, 23: 341, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003.
- Atar, Fahrettin. “Nikâh”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 112, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Aydın, Dünder. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Aydın, H. Veli. “Tımar Sisteminin Kaldırılma Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”. *OTAM*. 12, (2015): 65-104.
- Aydın, Mehmet A. “Aile”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2: 196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1989.
- Aydın, Mehmet A. “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”. *THTAD*, sy. 1, (2006): 15.
- Aydın, Mehmet A. “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, 10: 15, İçinde

- Türkler*, Ankara: Türkiye Yayınları, 2002.
- Aydın, Mehmet A. *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2012.
- Aydın, Mehmet, A. “Mehir”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 389, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003.
- Aydın, Mehmet, A. “Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi”, İçinde *Türkler*, 10/25: 15-20, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Türkiye Yayınları, 2002.
- Aydoğan, Metin, *Antikçağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I. 4. Baskı*. İzmir: Umay Yayınları, 2005.
- Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Ali Osman der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*. İstanbul: 1280.
- Babila, Muhsin HajiAzeez, “Eski Mısır’da Sosyal Hayat ve Hukuk”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2015.
- Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 481-483, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993.
- Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17: 421, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14: 548, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996.
- Barkan, Ömer Lütfi “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, *İÜHFM*, C.11, sy. 3-4, 1945: 203-224.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Burhaneddin Matbaası, 1943.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller Malikâne-Divanî Sistemi”, İçinde *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*. 151-280, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Başar, Fahmeddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Baçoğlu, Tuncay, “Ta’zir”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40: 198-202, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*. 10/11. (2008): 170.
- Baykal, Bekir Sıtkı. “Ragıp Paşa”, *İA*. İçinde 9: 597-596, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1964.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*. 3. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Beldiceanu, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, Çev.; Mehmet A. Kılıçbay. Ankara: Teori Yayınları, 1980.
- Boynukalın, Mehmet, “Suç” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37: 453, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009.

- Boztepe, Mehmet. “Osmanlı Devleti’ nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”. *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 36 (2013): 4.
- Cevger, Gürkan. “1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (ss.1-60)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmet. *Türk-İslam Hukuk Tarihi I*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Çağatay, Neşet. “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”. *Belleten*, 51/199 (1988): 629-630.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/2 (1947): 488-490.
- Çağrııcı, Mustafa. “İftira”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21: 522-523, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000.
- Çakır, Adem, “İslam Miras Hukukunda Terekenin Paylaşımı ve Osmanlı Uygulaması” *Kırklareli Hukuk Mecmuası*, 2/1 (2022): 323.344.
- Çelik, Şenol, “Şehir Kethüdâsı”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38: 451, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010.
- Çiçek, Hikmet. “3 Numaralı ve H.1162-1171/M.1749-1758 Tarihli Erzurum Ahkâm Defterinin Tahlili”, *Anasay*, s. 3 (2018): 61-78.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 26. Baskı, Ankara: Aydın Kitap Evi, 2010.
- Dinçol, Belkıs. *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003.
- Döndüren, Hamdi. “Ashâbü’l Ferâiz”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 467-468 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991.
- Döndüren, Hamdi. “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de, Faizsiz Bankacılık”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 17/1 (2008): 3.
- Dönmez, İbrahim K. “Murâbaha”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31(148), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006,
- Duran, Ahmet. “İslam Hukukunda Olağan Üstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyet’ül Mezalim (Mezalim Mahkemeleri)”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25 (2015): 251-273.
- Durhan, İbrahim. “Divan-ı Hümayun’nun Yargı Yetkisi”. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, (AÜEHFD). 4/1-2 (2003): 69-73.
- Durhan, İbrahim. “Osmanlı Hukuk Yapısı Üzerine Bir Etüd”. *AU, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*. 3/1 (1999): 217.
- Durhan, İbrahim. “Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd”. *AÜEHFD*, 3/1 (1999): 215-232.

- Eergenç, Özer. *16. yy'da Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.
- Ekinci, Ekrem, B. “Osmanlı Devleti’nde Kadılık Müessesesi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3/5 (2005): 417-439.
- El- Mâverdî, İmam Ebû'l-Hasan El-Ahkâmî's-Sultâniyye, *İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku*. Çeviren. Dr. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.
- El-Kalkeşendi, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*. Çeviri: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yediditepe Yayınevi, 2019.
- Emecen, Feridun, M. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”. *TALİD*, 3/5(2005): 107-139.
- Erdoğan, Aysel. “İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/1 (2014): 39-52.
- Erkal, Mehmet. “Beytülmal” İçinde TDV *İslam Ansiklopedisi*, 6: 90, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992.
- Ersan, Mehmet. “Anadolu’da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış, (XI-XIII. Yüzyıl)”, İçinde *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 3/134, Ankara, 2010,
- Eş-Şazeli, Hasan A. “Cinayet”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993.
- Evliya Çelebi Seyahatnâme, II, İstanbul, (1314).
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Derleyen: Seyit Ali Kahraman, Ankara, Azerbaycan, Bursa, Bolu, Erzurum, Girit, Kafkaslar, Tebriz, Trabzon, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Fahrettin Atar. “Kadı”, İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 24: 66, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001.
- Fârâbî. *İdeal Devlet*. Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Faroqhı, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* 2. Baskı. (Çeviren Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Fendoğlu, Hasan T. “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, İçinde *Osmanlı*, 6: 457, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Genç, Mehmet. “Malikâne-Divanî”, İçinde *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 27: 518, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003.
- Gowan B. Mc. “Osmanlı Avarızı, Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, İçinde *VIII. Türk Tarih Kongresi II*, 1327-1331. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Göde, Kemal. “Dünden Bugüne Türkler’de Meclis Hayatı”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1988): 51-62.
- Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: Sermet Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964.
- Gül,Abdulkadir,“Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2013:25-26.

- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”. *AUHD*. 61/1 (2012): 179.
- Gümüşçü, Osman, “Yaylak ve Kışlak ”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3/Ek-2:699, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2019.
- Günay, Hacı M., “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 475:479, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- Gündoğdu, İlker, “Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Giresun Kazasının İktisadi ve Sosyal Durumu”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973., Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler çev. ve der.: Ferhat Koca, Ankara 2002.191-192.
- Hezârfen Hüseyin Efendi. *Tehîsu’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Dr. Sevim İlğürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Hizmetli, Sabri. “Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”. *AÜİFD*, 39/1 (1999): 36.
- <https://www.ekrembugraekinci.com/keywordsearch/?text=Cezalar>, 18.09.2022.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. C.1, Hazırlayan Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- İlgürel, Mücteba. “Eşkîya”, İçinde *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 467, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995.
- İnalcık, Halil. “ Adaletnâme”, İçinde *DİA*, 1: 346, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1988.
- İnalcık, Halil. “Çiftlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8: 313, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî Sultânî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”. *AÜSBFD*. 12, 1958: 107-108.
- İnalcık, Halil. “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”. *Osmanlı Araştırmaları*. 7-8 (1988): 33-71.
- İnalcık, Halil. “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”Adaletnameler”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*. Yayıneri: Eren Yayınevi, 2005.
- İnalcık, Halil. “Timar”, İçinde *DİA*, 41:168, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 1. Cilt, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- İnalcık, Halil. Osmanlılar’ da RaiyyetRüsûmu”, İçinde *Belleten*, 23/575-610. Ankara: TTK Basımevi, 1959.

- İnalcık, Şevkiye. “İbn Hacer’ de Osmanlılara Dair Haberler”, *DTCFD*, 6/3 (1948): 192.
- İnbaşı, Mehmet vd., *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufasssal Avâriz Defteri (Erzurum-Tortum-Hınıs-İspir-Pasin)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- İnbaşı, Mehmet. “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzurum Şehri”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4 (2001): 11.
- İnbaşı, Mehmet. *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.
- İpşirli, M. “Arzuhal”, İçinde *DİA*, 3: 447, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010.
- İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”, İçinde *DİA*, 6: 69, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”, İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10: 519, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Kazasker”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 140-143, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2002.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislam”, İçinde *DİA*, 39: 94, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010.
- İsmail Cebeci. “Tevliye”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41: 39-40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- İşbilir, Ömer. “Nüzül” İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 311, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 16. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1997.
- Kahraman, Seyit A. *Ayn Ali Efendi Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Kallek, Cengiz, “Okka”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 338-339 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh”, İçinde *TDV İsmam Ansiklopedisi*, 13: 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996.
- Karpat, Kemal. *Osmalıda Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977.
- Keleş, Erdoğan. “Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 24/38 (2005): 259-280.
- Kılıç, Orhan. *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kılıç, Ümit ve Gül, Abdulkadir. “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *HistoryStudies*, 03/01 (2011): 166.
- Kılıç, Yusuf, Erdem Fatih. “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”. *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*. 2/7 (2015): 8.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri*, 2/84 (2003), Ankara, Odes Yayınevi, 2003.
- Kocaoğlu, Serhat Sinan. “Tarihsel Perspektifi ile Batı Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafî”. *Ankara Baro Dergisi*, Yıl: 68, Sayı:2010/3, 119-120.

- Koprarnan, Kazım Yaşar. “Memlûkler’de Divan”, İçinde *DİA*, 9: 383, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994.
- Koşum, Adanan. “Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/12 (2004): 145-146.
- Köprülü, Fuat. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Beşinci Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Köse, Saffet. “Osmanlıda Şer’ i Cezalar”. *İslamiyat*. 2/4 (1999): 27.
- Köymen Mehmet Altay. Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6 (1966): 45-46.
- Köymen, Mehmet Altay. *Alp Arslan ve Zamanı II*. Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, 1983.
- Kuru, Hamza. “Geçmişten ve Günümüzde Finansman Yönetimi Olarak Murâbaha”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. “Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü’l-Adl”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.26, (2009): 206-207.
- Küçük, Cevdet. “Erzurum”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 321-329, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Ferman”, İçinde *DİA*, 12: 400-406, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Mühimme Defterleri”, İçinde *DİA*, 39: 520-523, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006, 520-523.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Mürur Tezkiresi”, İçinde *DİA*, 23: 60, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “ Hatt-ı Hümayun”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 16: 485
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Temessük”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40: 413, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2011.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- M.Macit Kenanoğlu. “Vergi”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43: 56, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003.
- Majer, H.G. *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Verlag Akademie Der Wissenschaften, 1984.
- Mehmet Akif Aydın. “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku’nun İşleyişindeki Yeri”. *Osmanlı Araştırmaları*. 24 (2004): 41-43.
- Mehmet Ali Ünal. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Kardelen Kitapevi, 1997.
- Mehmet Ali, Ünal. “Osmanlı Hukukunun Tarihi Gelişimi ve Ulema Sınıfı”. *Türk Yurdu Dergisi*, 19-20/148-149, (1999- 2000): 188.
- Mert, Özcan, “Âyan”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4: 195 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991.
- Miroğlu, İsmet. *XVI. Yüzyılda Bayburd Sancağı*. İstanbul: Anadolu Yakası Bayburd Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975.

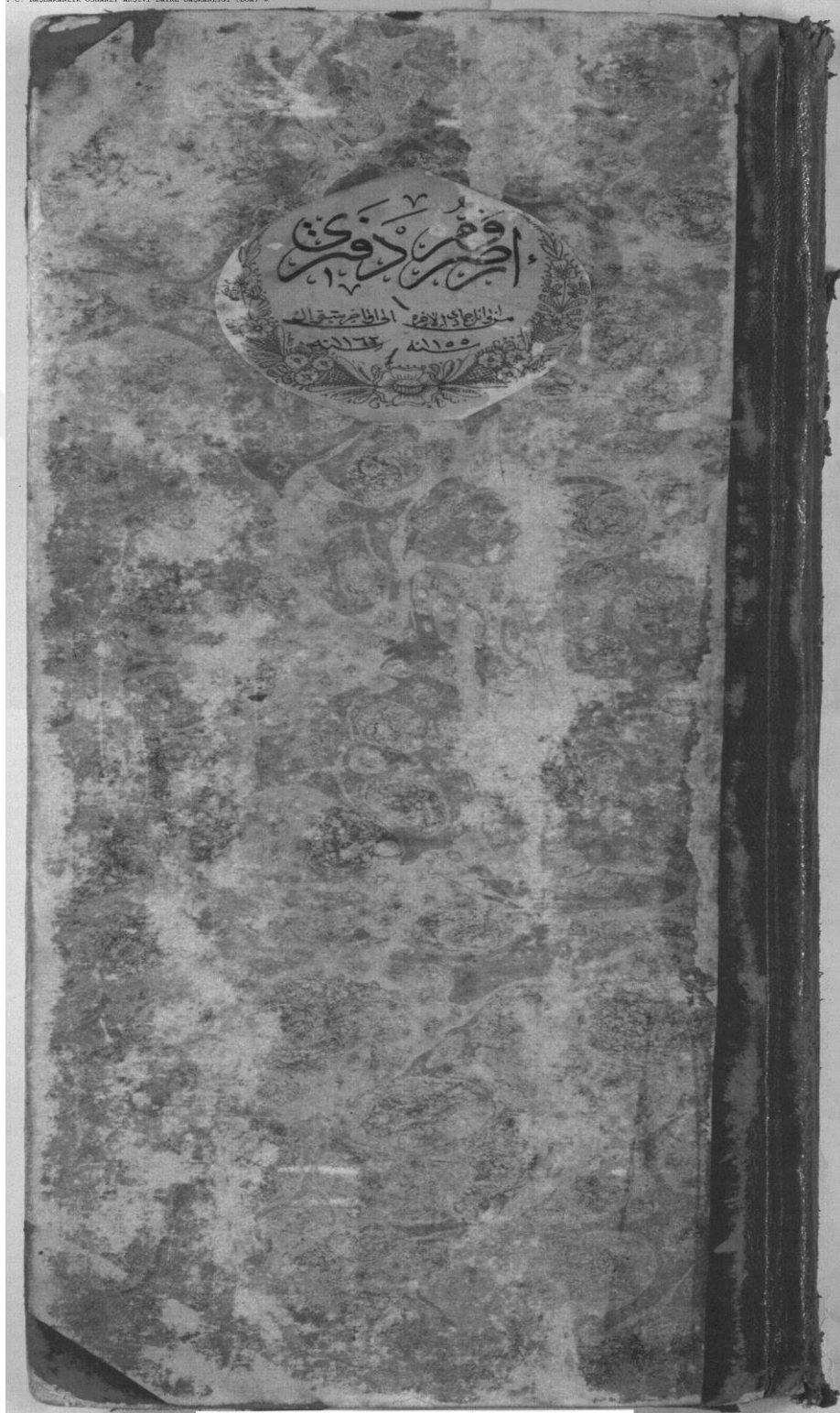
- Mori, Masao. “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletinin Teşkilatı”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*. S.9 (1978): 217.
- Mumcu, Ahmet. “Dîvân-ı Humâyûn”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9: 430-432, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994.
- Mumcu, Ahmet. *Divan-ı Hümayun*, İkinci Baskı, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, Toplumsal Araştırmalar Dizisi 2, 1986.
- Mustafa Cezer. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2011.
- Nacak, Osman. “Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim; Siyasal Temsilin Doğuşu ve Gelişimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2015): 147-169.
- Nasi, Aslan. “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti”, *DAD*, 2/4 (1999): 87.
- Oğuz, Mustafa, Akgündüz, Ahmet. “Hüccet”, İçinde *DİA*, 28: 446-447, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”. *Amme İdaresi Dergisi*. 9/1, (1976): 95-107.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. 8. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Barkan,Ömer Lütfi. “Kanunnâme”, İçinde *İA*, 6: 185, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi,1955,.
- Öz, Mehmet. “Osmanlılar (Sosyal Hayat)”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 532-538, İstanbul 2007.
- Öz, Mehmet. “Reaya”, *TDVİA*, İçinde 344: 90-493, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Öz, Mustafa. “Vasî”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 546, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- Özbilgen, Erol. *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, Osmanlı Kültürü Araştırmaları:1, İstanbul: Nihal Kitapevi 1985.
- Özcan, Abdulkadir. “Rikâb”, İçinde *DİA*, 39: 110-111, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Özcan, Ruhi. “Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâp)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.40, (2016): 196.
- Özel, Ahmet, “Ahkâm”. İçinde *TDVİA*, 1: 550-551, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Özer, Mehmet Fatih. “Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2014.
- Özgüdenli, Osman G. “Vakfiye”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 465-466, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012.
- Özkaya, Yücel. “XIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-namelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, 38/151 (1974): 445-491.
- Özkaya, Yücel. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”. *Belleten*, 42/667: 168, Ankara: TTK Basımevi, 1978.

- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Özsoy, İsmail. “Faiz”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12/110, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995.
- Pakalın, Mehmet Z. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. I-3, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pamuk, Bilgehan. *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2006.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, 9. Baskı, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Sahillioğlu, Halil. “Avarız”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4: 108-109, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991.
- Sahillioğlu, Halil. Ahkâm Defteri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, C.1, s. 551.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Sami, Şemseddin. *Kâmus-i Türkî*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.
- Şen, Murat. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, İçinde *Osmanlı*, 6: 327-330, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren, 1999.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler”, İçinde *DİA*, 9: 381, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Şevket Pamuk. *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Tabakoğlu, Ahmet. “İmdadiyye”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22: 221-222, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Resim”, İçinde *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 34: 583. İstanbul: : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mâli Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tabakoğlu, Resim. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34: 582, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Taneri, Aydın. “Divan”, İçinde *DİA*, 9: 384, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Tekin, Abdullah S. “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), (2019): 63.
- Tokalı, İbrahim. “Roma Hukuku ve Çağdaş Türk Hukukunda Hakimlerin Hukuki Sorumluluğu”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Tuğluca, Murat. “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı II), (2012): 107-128.
- Tuğluca, Murat. *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2009.

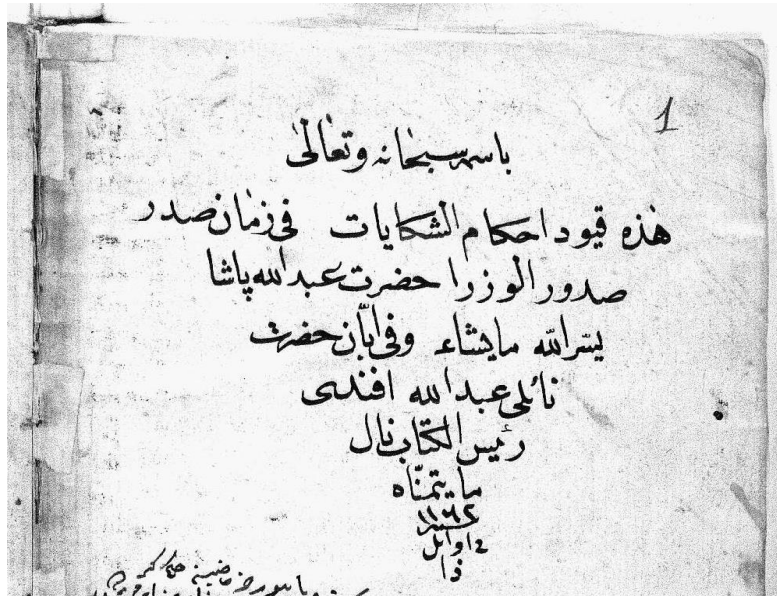
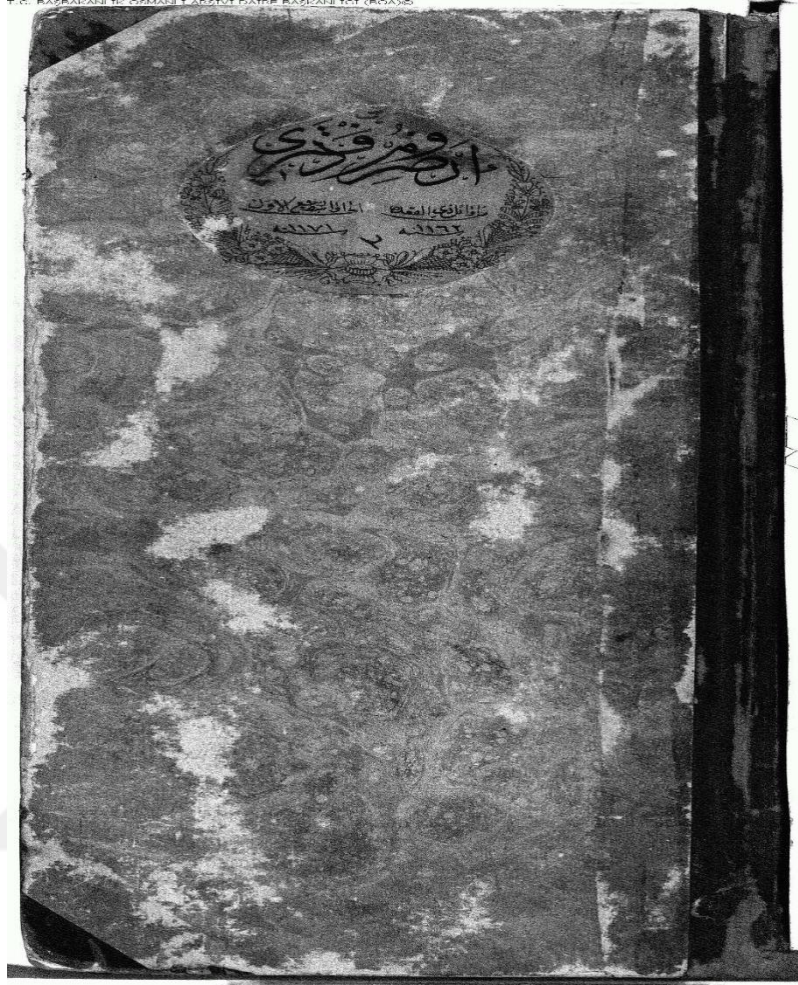
- Turgut, Akpınar. *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Umut C., Karadoğan. “Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı”. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/1 (2012). 213.
- Uzunçarşılı, İsmail, H. *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*. 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail, H. *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Teşkilatı* 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Üçok, Coşkun. “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜHFD*, 3/1 (1946): 126-129.
- Ük, Berrin. “Anadolu Kadiaskerliği 6/1 Nolu Ruznamçe Defterine Göre Anadolu'da Kadılık Kurumu”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2016.
- Üner, Mehmet E. “Ahkâm Defterlerine Göre Urfa'da Sadât-ı Kirâm (1740-1780)”, *Türk Dünyası Araştırma Vakfı*, 122/241 (2019): 270-271.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Çaldıran Savaşı”, *İçinde* 8: 193-195, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Wolfram, Eberhard. “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti”, (Çeviren: Mecdut Mansuroğlu), 7: 153, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.
- Yakıt, İsmail. “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamı”, *Türk Yurdu Dergisi*, 9-10/148-149, (Aralık 1999-Ocak 2000): 178.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “ Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”. *Vakıflar Dergisi* S.14 (1982): 5-6.
- Yeniçeri, Celal. “Bâc”, *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*, 4: 412, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991.
- Yeniçeri, Celal. “Mezâlim”, *DİA*, *İçinde* 29: 517, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Yıldız Hakkı, Dursun. “Abbasiler”, *İçinde DİA*, 1: 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Yiğit, İsmail. “Emeviler”, *DİA*, 29: 96, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Yunus, Koç. “İskân”, “Faiz”, *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*, 12: 110, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995.
- Yücel, Yaşar. *Pulaha, Selami, I. Selim Kânunnâmesi (Tirana ve Leningard Nüshaları), 1512-1520*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas: Dilek Matbaası, 1998.
- Zeydân, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çeviren: Nejdî Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

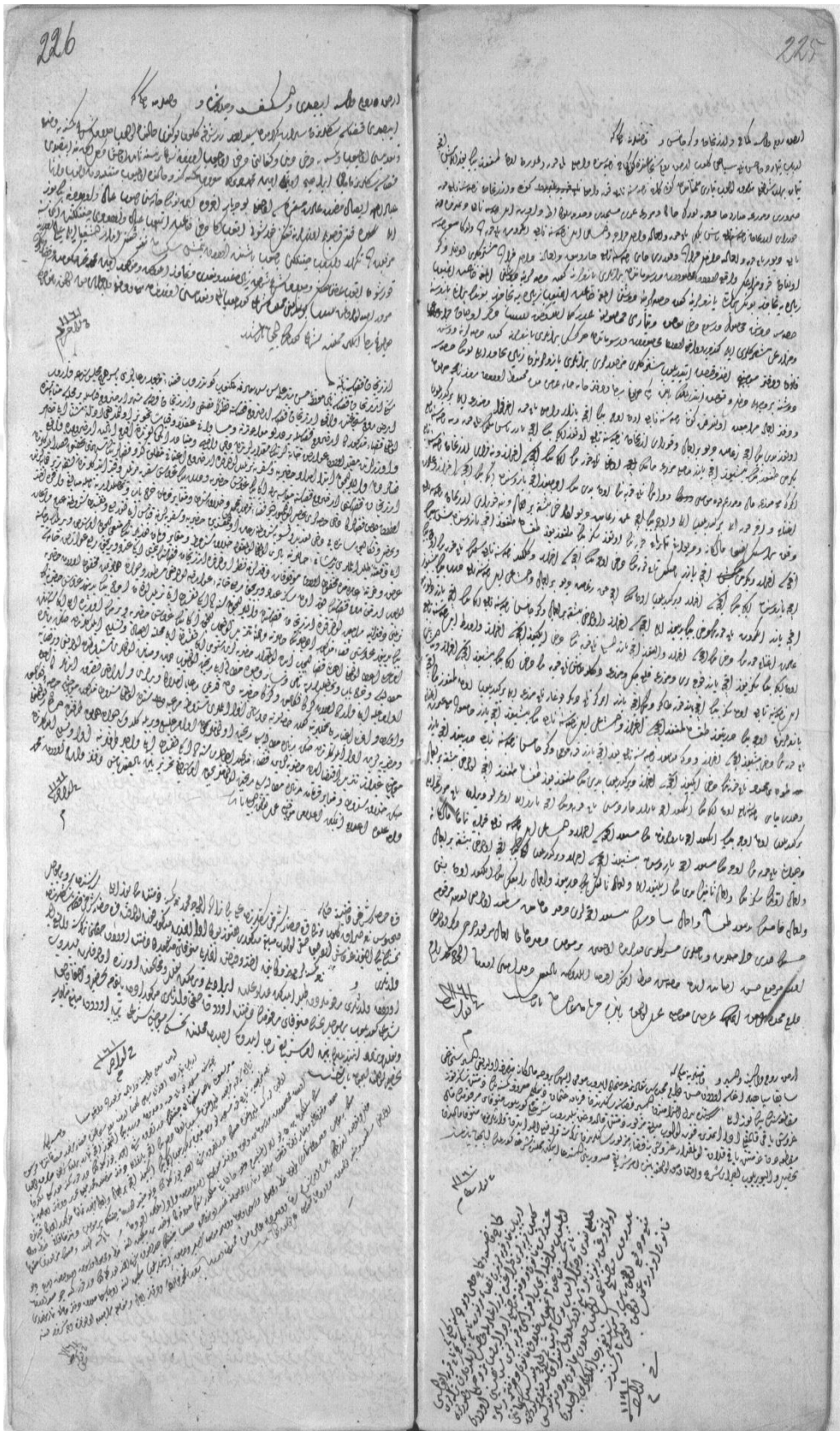
EKLER

Ek 1: Numaralı Defterin Kapak Sayfası

Ek 2: 3 Numaralı Defterin Dış ve İç Kapağı

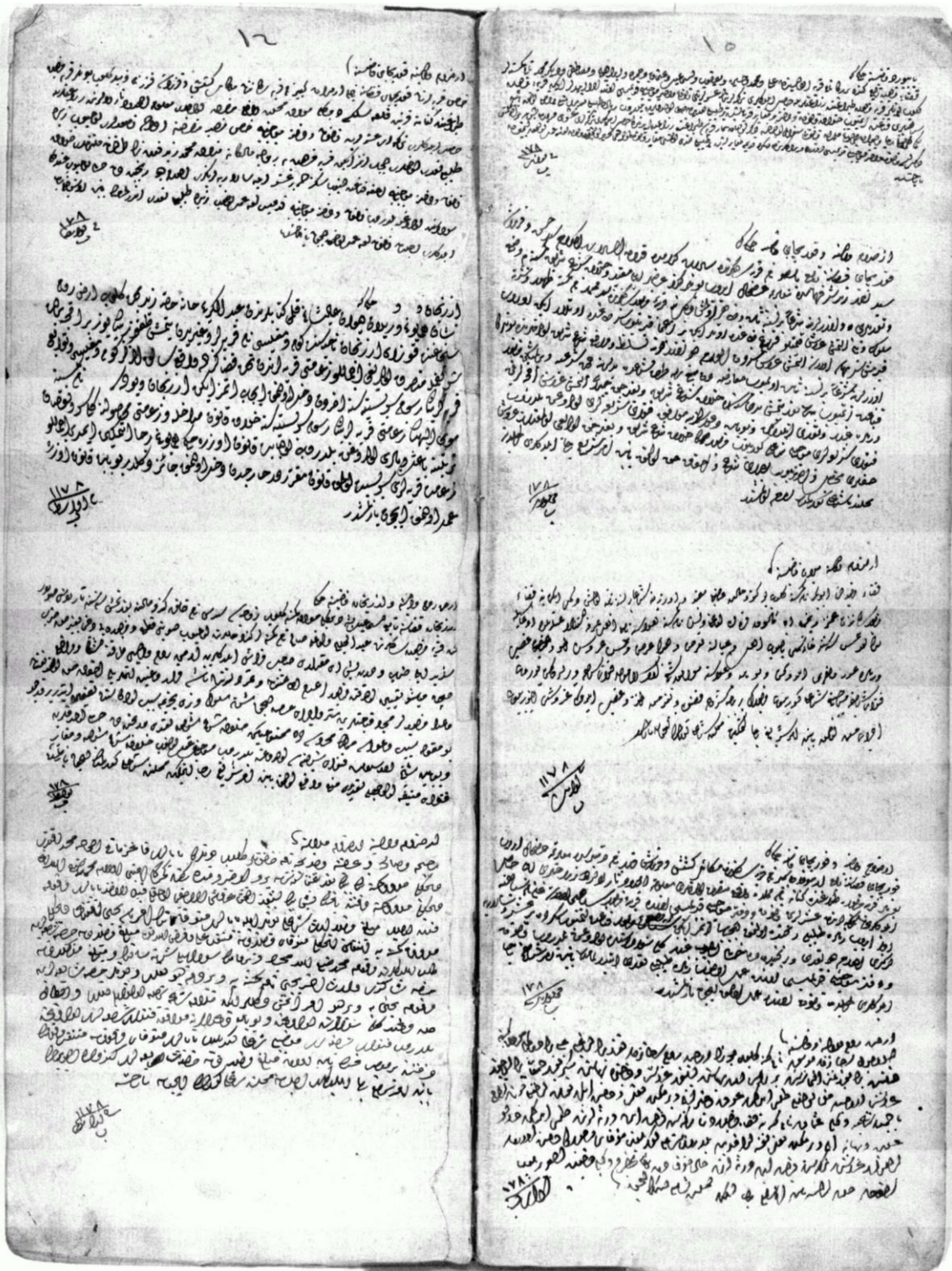

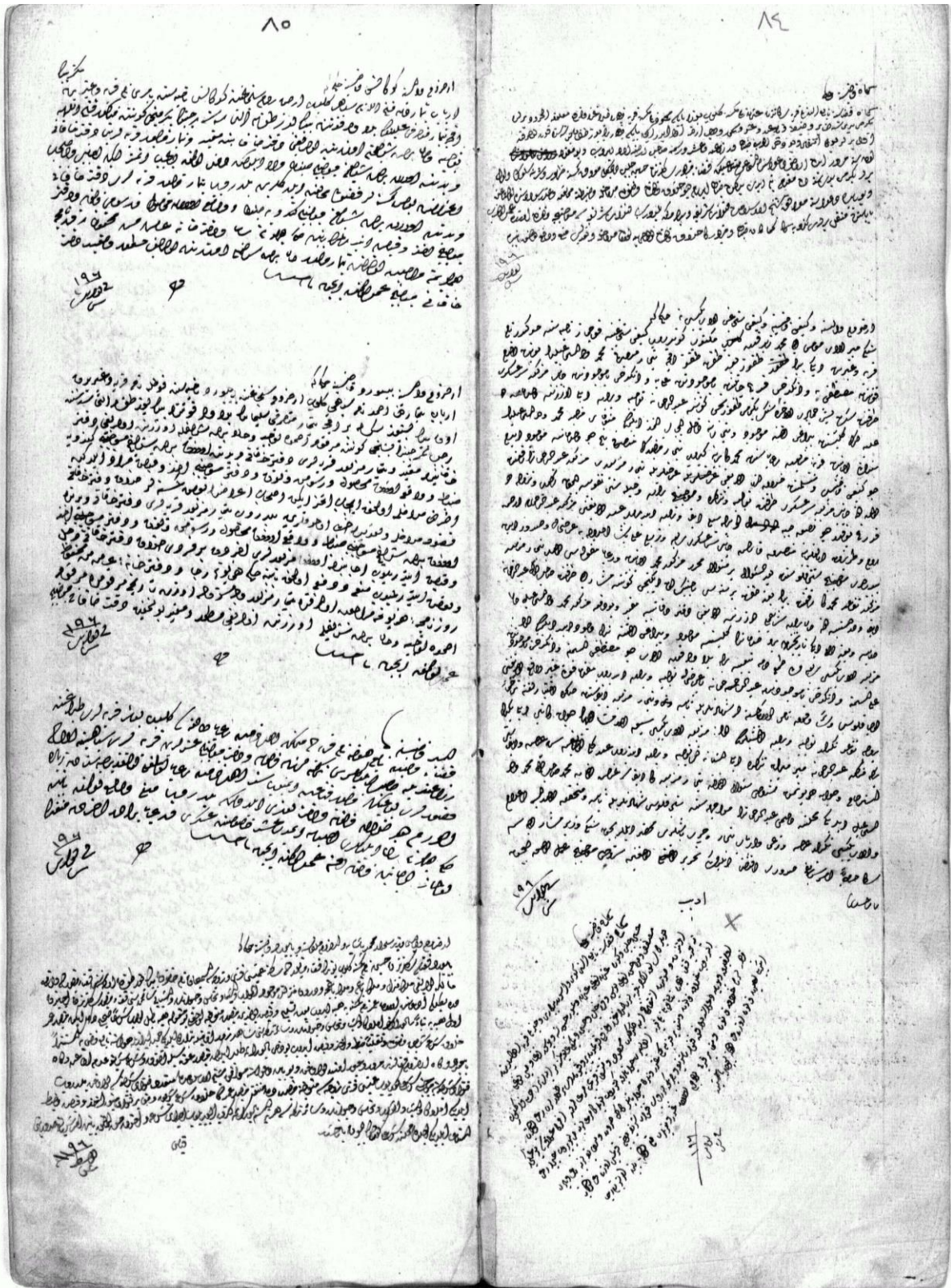
[illegible][illegible][illegible]

۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳
 ۴۸۴
 ۴۸۵
 ۴۸۶
 ۴۸۷
 ۴۸۸
 ۴۸۹
 ۴۹۰
 ۴۹۱
 ۴۹۲
 ۴۹۳
 ۴۹۴
 ۴۹۵
 ۴۹۶
 ۴۹۷
 ۴۹۸
 ۴۹۹
 ۵۰۰
 ۵۰۱
 ۵۰۲
 ۵۰۳
 ۵۰۴

1144
1145
1146

[illegible][illegible][illegible][illegible]

66

[illegible]

١٢١
 ١٢٢
 ١٢٣
 ١٢٤
 ١٢٥
 ١٢٦
 ١٢٧
 ١٢٨
 ١٢٩
 ١٣٠
 ١٣١
 ١٣٢
 ١٣٣
 ١٣٤
 ١٣٥
 ١٣٦
 ١٣٧
 ١٣٨
 ١٣٩
 ١٤٠
 ١٤١
 ١٤٢
 ١٤٣
 ١٤٤
 ١٤٥
 ١٤٦
 ١٤٧
 ١٤٨
 ١٤٩
 ١٥٠
 ١٥١
 ١٥٢
 ١٥٣
 ١٥٤
 ١٥٥
 ١٥٦
 ١٥٧
 ١٥٨
 ١٥٩
 ١٦٠
 ١٦١
 ١٦٢
 ١٦٣
 ١٦٤
 ١٦٥
 ١٦٦
 ١٦٧
 ١٦٨
 ١٦٩
 ١٧٠
 ١٧١
 ١٧٢
 ١٧٣
 ١٧٤
 ١٧٥
 ١٧٦
 ١٧٧
 ١٧٨
 ١٧٩
 ١٨٠
 ١٨١
 ١٨٢
 ١٨٣
 ١٨٤
 ١٨٥
 ١٨٦
 ١٨٧
 ١٨٨
 ١٨٩
 ١٩٠
 ١٩١
 ١٩٢
 ١٩٣
 ١٩٤
 ١٩٥
 ١٩٦
 ١٩٧
 ١٩٨
 ١٩٩
 ٢٠٠
 ٢٠١
 ٢٠٢
 ٢٠٣
 ٢٠٤
 ٢٠٥
 ٢٠٦
 ٢٠٧
 ٢٠٨
 ٢٠٩
 ٢١٠
 ٢١١
 ٢١٢
 ٢١٣
 ٢١٤
 ٢١٥
 ٢١٦
 ٢١٧
 ٢١٨
 ٢١٩
 ٢٢٠
 ٢٢١
 ٢٢٢
 ٢٢٣
 ٢٢٤
 ٢٢٥
 ٢٢٦
 ٢٢٧
 ٢٢٨
 ٢٢٩
 ٢٣٠
 ٢٣١
 ٢٣٢
 ٢٣٣
 ٢٣٤
 ٢٣٥
 ٢٣٦
 ٢٣٧
 ٢٣٨
 ٢٣٩
 ٢٤٠
 ٢٤١
 ٢٤٢
 ٢٤٣
 ٢٤٤
 ٢٤٥
 ٢٤٦
 ٢٤٧
 ٢٤٨
 ٢٤٩
 ٢٥٠
 ٢٥١
 ٢٥٢
 ٢٥٣
 ٢٥٤
 ٢٥٥
 ٢٥٦
 ٢٥٧
 ٢٥٨
 ٢٥٩
 ٢٦٠
 ٢٦١
 ٢٦٢
 ٢٦٣
 ٢٦٤
 ٢٦٥
 ٢٦٦
 ٢٦٧
 ٢٦٨
 ٢٦٩
 ٢٧٠
 ٢٧١
 ٢٧٢
 ٢٧٣
 ٢٧٤
 ٢٧٥
 ٢٧٦
 ٢٧٧
 ٢٧٨
 ٢٧٩
 ٢٨٠
 ٢٨١
 ٢٨٢
 ٢٨٣
 ٢٨٤
 ٢٨٥
 ٢٨٦
 ٢٨٧
 ٢٨٨
 ٢٨٩
 ٢٩٠
 ٢٩١
 ٢٩٢
 ٢٩٣
 ٢٩٤
 ٢٩٥
 ٢٩٦
 ٢٩٧
 ٢٩٨
 ٢٩٩
 ٣٠٠
 ٣٠١
 ٣٠٢
 ٣٠٣
 ٣٠٤
 ٣٠٥
 ٣٠٦
 ٣٠٧
 ٣٠٨
 ٣٠٩
 ٣١٠
 ٣١١
 ٣١٢
 ٣١٣
 ٣١٤
 ٣١٥
 ٣١٦
 ٣١٧
 ٣١٨
 ٣١٩
 ٣٢٠
 ٣٢١
 ٣٢٢
 ٣٢٣
 ٣٢٤
 ٣٢٥
 ٣٢٦
 ٣٢٧
 ٣٢٨
 ٣٢٩
 ٣٣٠
 ٣٣١
 ٣٣٢
 ٣٣٣
 ٣٣٤
 ٣٣٥
 ٣٣٦
 ٣٣٧
 ٣٣٨
 ٣٣٩
 ٣٤٠
 ٣٤١
 ٣٤٢
 ٣٤٣
 ٣٤٤
 ٣٤٥
 ٣٤٦
 ٣٤٧
 ٣٤٨
 ٣٤٩
 ٣٥٠
 ٣٥١
 ٣٥٢
 ٣٥٣
 ٣٥٤
 ٣٥٥
 ٣٥٦
 ٣٥٧
 ٣٥٨
 ٣٥٩
 ٣٦٠
 ٣٦١
 ٣٦٢
 ٣٦٣
 ٣٦٤
 ٣٦٥
 ٣٦٦
 ٣٦٧
 ٣٦٨
 ٣٦٩
 ٣٧٠
 ٣٧١
 ٣٧٢
 ٣٧٣
 ٣٧٤
 ٣٧٥
 ٣٧٦
 ٣٧٧
 ٣٧٨
 ٣٧٩
 ٣٨٠
 ٣٨١
 ٣٨٢
 ٣٨٣
 ٣٨٤
 ٣٨٥
 ٣٨٦
 ٣٨٧
 ٣٨٨
 ٣٨٩
 ٣٩٠
 ٣٩١
 ٣٩٢
 ٣٩٣
 ٣٩٤
 ٣٩٥
 ٣٩٦
 ٣٩٧
 ٣٩٨
 ٣٩٩
 ٤٠٠
 ٤٠١
 ٤٠٢
 ٤٠٣
 ٤٠٤
 ٤٠٥
 ٤٠٦
 ٤٠٧
 ٤٠٨
 ٤٠٩
 ٤١٠
 ٤١١
 ٤١٢
 ٤١٣
 ٤١٤
 ٤١٥
 ٤١٦
 ٤١٧
 ٤١٨
 ٤١٩
 ٤٢٠
 ٤٢١
 ٤٢٢
 ٤٢٣
 ٤٢٤
 ٤٢٥
 ٤٢٦
 ٤٢٧
 ٤٢٨
 ٤٢٩
 ٤٣٠
 ٤٣١
 ٤٣٢
 ٤٣٣
 ٤٣٤
 ٤٣٥
 ٤٣٦
 ٤٣٧
 ٤٣٨
 ٤٣٩
 ٤٤٠
 ٤٤١
 ٤٤٢
 ٤٤٣
 ٤٤٤
 ٤٤٥
 ٤٤٦
 ٤٤٧
 ٤٤٨
 ٤٤٩
 ٤٥٠
 ٤٥١
 ٤٥٢
 ٤٥٣
 ٤٥٤
 ٤٥٥
 ٤٥٦
 ٤٥٧
 ٤٥٨
 ٤٥٩
 ٤٦٠
 ٤٦١
 ٤٦٢
 ٤٦٣
 ٤٦٤
 ٤٦٥
 ٤٦٦
 ٤٦٧
 ٤٦٨
 ٤٦٩
 ٤٧٠
 ٤٧١
 ٤٧٢
 ٤٧٣
 ٤٧٤
 ٤٧٥
 ٤٧٦
 ٤٧٧
 ٤٧٨
 ٤٧٩
 ٤٨٠
 ٤٨١
 ٤٨٢
 ٤٨٣
 ٤٨٤
 ٤٨٥
 ٤٨٦
 ٤٨٧
 ٤٨٨
 ٤٨٩
 ٤٩٠
 ٤٩١
 ٤٩٢

[illegible]

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Mehmet KOÇYİĞİT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat
Bölümü	Tarih (İ.Ö)
Yüksek Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Enstitü Adı	Eğitim Bilimler
Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.4 Numaralı ve H.1171-1178/M.1758-1764 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili	
2.Osmanlı Kroniklerine Göre Şah İsmail'in Erzincan ve Havalisindeki Faaliyetleri	